

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SUÇLA MÜCADELEDE MODERN ENFORMASYON
TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMININ BİREY DAVRANIŞLARI
ÜZERİNE ETKİSİ: ANKARA'DA MEDYA ÇALIŞANLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tnk.Yzb. Murat DERİCAN

Tez Danışmanı
Dr. Ayça GELGEÇ BAKACAK

ANKARA-2012

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ : 28.05.2012

TEZİN TİPİ : Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI : Suçla Mücadelede Modern Enformasyon Teknolojilerinin Kullanımının Birey Davranışları Üzerine Etkisi: Ankara'da Medya Çalışanları Üzerine Bir İnceleme

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı

SPONSOR KURULUŞ : –

DAĞITIM LİSTESİ : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Tez Hazırlama, Onay, Dağıtım ve Muhafaza Esasları Kılavuzunda belirtilen yerlere

TEZİN ÖZETİ : Bu çalışmada telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi bir sosyal kontrol aracı ve gözetim pratiği olarak ele alınmış ve bu uygulamanın sosyal etkileri değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER : Sosyal kontrol, İnfornel Sosyal Kontrol, Gözetim, İletişimin Denetlenmesi.

SAYFA SAYISI : 159

GİZLİLİK DERECESESİ : Tasnif Dışı

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SUÇLA MÜCADELEDE MODERN ENFORMASYON
TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMININ BİREY DAVRANIŞLARI
ÜZERİNE ETKİSİ: ANKARA'DA MEDYA ÇALIŞANLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tnk.Yzb. Murat DERİCAN

Tez Danışmanı
Dr. Ayça GELGEÇ BAKACAK

ANKARA-2012

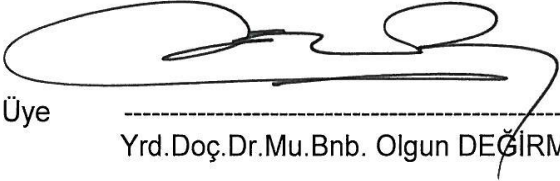
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Murat DERİCAN'ın, "Suçla Mücadelede Modern Enformasyon Teknolojilerinin Kullanımının Birey Davranışları Üzerine Etkisi: Ankara'da Medya Çalışanları Üzerine Bir İnceleme" konulu tez çalışması, jürimiz tarafından GÜVENLİK BİLİMLERİ Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

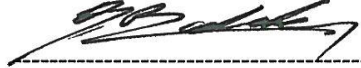
Başkan

Doç.Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU

Üye

Yrd.Doç.Dr.Mu.Bnb. Olgun DEĞİRMENCİ

Üye

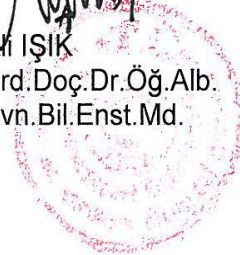

Dr. Ayça GELGEÇ BAKACAK
(Danışman)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15.06/2012

Ali IŞIK
Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb.
Svn.Bil.Enst.Md.

TEŞEKKÜR

Çalışmam sırasında; her şeyden ve herkesten önce, değerli fikirleri ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren tez danışmanım Dr. Ayça GELGEÇ BAKACAK'a; başta Kara Harp Okulu Komutanı Tümgeneral Ferit GÜLER, Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürü Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb. Ali IŞIK ve Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı Dr.J.Yb. Gökhan SARI ve personeli olmak üzere, tüm Enstitü çalışanlarına; büyük bir özveriyle, kısa zamanda tez çalışmamı okuyarak savunma yapmamı sağlayan jüri üyeleri Doç. Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU ve Yrd.Doç.Dr.Mu.Bnb. Olgun DEĞİRMENCİ'ye; anlattıkları derslerle, güzel bir yıl geçirmeme neden olan bütün hocalarıma; çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen Tnk.Yzb. Mustafa IŞIK ve P.Ütğm. Erdal HAZAR başta olmak üzere tüm sınıf arkadaşlarıma; değerli vakitlerinden fedakârlık yaparak benimle mülakat yapmayı kabul eden ve görüşlerini paylaşan tüm katılımcılara; yoğun çalıştığım dönemlerde beni anlayışla karşılayan bütün arkadaşlarıma; son olarak ve en önemlisi çalışmalarım boyunca benden yardım ve desteklerini bir an olsun esirgemeyen, her ne kadar zaman zaman ben onları ihmal etmiş olsam da beni asla ihmal etmeyen biricik aileme ve yol arkadaşım Deniz Dönmezoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ANKARA 2012

SUÇLA MÜCADELEDE MODERN ENFORMASYON
TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMININ BİREY DAVRANIŞLARI
ÜZERİNE ETKİSİ: ANKARA'DA MEDYA ÇALIŞANLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat DERİCAN

ÖZET

Günümüzde modern enformasyon teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasına paralel olarak suçla mücadelede bu teknolojilerden faydalanılması beraberinde çeşitli sorunları gündeme getirmektedir. Bu çalışma ile telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin sosyal etkileri gözetim toplumu ve sosyal kontrol teorileri bağlamında ele alınmıştır.

Bu bağlamda bir sosyal kontrol aracı olarak gözetimin öncelikle tarihsel süreç içerisindeki pratikleri ve toplumsal etkileri ele alınmış, ardından enformasyon toplumundaki gözetim uygulamaları kontrol kültürü, güvenlik kültürü, risk toplumu ve ağ toplumu yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak bir gözetim pratiği ve sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilen modern enformasyon teknolojileri yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin sosyal etkileri itibarıyla informal sosyal kontrolün oluşumunda etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Kontrol, İformel Sosyal Kontrol, Gözetim, İletişimin Denetlenmesi.

Tez Yöneticisi : Dr. Ayça GELGEÇ BAKACAK

Sayfa Sayısı : 159

T.R.
TURKISH MILITARY ACADEMY
DEFENSE SCIENCES INSTITUTE
SECURITY SCIENCES DEPARTMENT
ANKARA 2012

**ASSESSING THE EFFECT OF MODERN INFORMATION
TECHNOLOGIES ON BEHAVIORAL PATTERNS OF CERTAIN
INDIVIDUALS IN THE FIGHT AGAINST CRIME: AN IN-DEPTH
STUDY ON MEDIA PROFESSIONALS IN ANKARA**

MASTER'S THESIS

Murat DERİCAN

ABSTRACT

Today, taking advantage of modern information technologies to fight against crime, parallel with the prevalence of the use of such technologies, has brought up some problems. In this study, the social impacts of the controlling of the communications via telecommunication is studied within the context of surveillance society and social control theory.

In this context, firstly the practices and the social impacts of surveillance as a social control mechanism is addressed and secondly the applications of surveillance are assessed within the framework of the approaches of culture of control, security culture, risk society and network society.

Consequently, it is assessed that the surveillance of communications via modern information technologies that is perceived as a practice of surveillance and social control mechanism is effective on the formation of informal social control.

Keywords : Social Control, Informal Social Control, Surveillance, Communications Surveillance.

Advisor : Dr. Ayça GELGEÇ BAKACAK

Number of Pages : 159

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
ÖN SÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	7
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	8
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	9
4. ARAŞTIRMA SORULARI	9
5. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	11
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	14
a. Katılımcılar	17
b. Veri Toplama ve Değerlendirme Tekniği	19

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNİTE SÜRECİNDE KONTROL KÜLTÜRÜ VE GÖZETİM

1. SOSYAL KONTROL.....	22
2. KONTROL KÜLTÜRÜ	27
a. Refah Devleti Anlayışı ve Sosyal Kontrol	29
b. Refah Devleti ve Ceza Refahı Anlayışının Çöküşü	34
c. 1970 Sonrası Kontrol Teorilerinin Ön Plana Çıkışı	37
3. MODERNİTE VE GÖZETİM KAVRAMI.....	42
a. Gözetim Kavramının Tanımı	42
b. Gözetim Kavramının Tarihsel Gelişimi	45

(1) Modernite Öncesi Dönem ve Gözetim	46
(2) Modernite ve Gözetim	47
c. Panoptikon Metaforu	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNDA GÖZETİM VE SOSYAL KONTROL

1. ENFORMASYON TOPLUMU YAKLAŞIMLARI	58
a. Daniel Bell ve Sanayi Sonrası Toplum (Post-Endüstriyel Toplum)	58
b. Manuel Castells ve Ağ toplumu	59
c. Gandy ve Panoptik Tasnif	63
ç. Ulrich Beck ve Risk Toplumu	66
(1) Risk Bölüşüm Mantığı	67
(2) Gizli Yan Etkiler ve Villa Parisi	68
(3) Risklerin Bumerang Etkisi	69
(4) Risklerin İki Yüzlülüğü	69
(5) Risk Algısı	70
2. ENFORMASYON TOPLUMUNDA GÜVENLİK (YA DA GÜVENSİZLİK) VE SUÇLA MÜCADELE	71
a. Garland ve Günlük Yaşamın Yeni Kriminolojileri	72
b. Monahan ve Güvenlik Kültürü	77
c. Enformasyon Toplumunda Güvensizlik ve Suçla Mücadelede Yeni Anlayış: Durumsal Suç Önleme	79
3. ENFORMASYON TOPLUMUNDA GÖZETİM VE SOSYAL KONTROL ..	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SUÇLA MÜCADELEDE BİR GÖZETİM PRATİĞİ OLARAK TELEKOMÜNİKASYON YOLUYLA YAPILAN İLETİŞİMİN DENETLENMESİNİN HUKUKSAL BOYUTU

1. İLETİŞİMİN DENETLENMESİ VE YASAL DÜZENLEMELER	93
a. İletişimin Denetlenmesi ve İlgili Kavramlar	93
b. Yasal Düzenlemeler	96
2. ADLİ AMAÇLI İLETİŞİMİN DENETLENMESİ	98
3. ÖNLEME AMAÇLI İLETİŞİMİN DENETLENMESİ	103

4. TELEKOMÜNİKASYON İLETİŞİM BAŞKANLIĞI.....	106
5. DEĞERLENDİRME.....	107

BEŞİNCİ BÖLÜM

ELDE EDİLEN VERİLERİN ANALİZİ

1. İLETİŞİMİN DENETLENMESİ VE GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI	110
a. Yasadışı Dinlemelerin Kolaylığı ve Yasadışı Dinleme Yapanların Tespit Edilip Cezalandırılmaması	114
b. İletişimin Denetlenmesinin Güvenliğin Sağlanması ve Suçla Mücadelede Bir Yöntem Olarak Yaygın Kullanımı.....	118
c. İletişimin Denetlenmesi Kararlarının Alınış ve Uygulama Süreçlerindeki Özensizlikler	119
ç. İletişimi Denetleme Yeteneği Olan Kurumların Denetlenmesinin Sağlıklı Bir Şekilde Yapılamaması.....	121
2. İLETİŞİMİN DENETLENMESİNİN İNFORMEL SOSYAL KONTROL OLUŞUMUNA ETKİSİ	124
3. İLETİŞİMİN DENETLENMESİNİN TOPLUM VE MEDYA MENSUPLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	133
4. MODERN ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ, ÖZGÜRLÜK VE BİREYSEL MAHREMİYET	141

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KAYNAKÇA	151
EKİ	159

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo–1: Görüşme Grubuna Ait Veriler	18
Tablo–2: Modernite ve Postmodernitenin Karakteristikleri	56
Tablo–3: Yıllara Göre TİB Kararıyla Gerçekleştirilen Dinleme Sayıları	116

KISALTMALAR LİSTESİ

ACLU	: <i>American Civil Liberties Union</i> (Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği)
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BT	: Bilgi Toplumu
CMK	: Ceza Muhakemesi Kanunu
ÇASÖMK	: Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu
DDK	: Devlet Denetleme Kurulu
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
FBI	: <i>Federal Bureau of Investigation</i> (Federal Soruşturma Bürosu)
GN	: Görüşme Notları
JTGKYK	: Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu
MERNİS	: Merkezi Nüfus İdare Sistemi
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilatı
MOBESE	: Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu
NSA	: <i>National Security Agency</i> (Ulusal Güvenlik Ajansı)
PVSK	: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİB	: Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı

ÖN SÖZ

Bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim insanlık tarihi boyunca sürekli var olmuştur. Günümüzde ise gelişen teknoloji, artan riskler ve bu risklerle mücadele edebilmek için teknolojinin günlük yaşamda yoğun bir şekilde kullanımı, toplumu oluşturan bireylere ait enformasyonun neredeyse tamamının kayıt altına alındığı şeffaf bir toplumsal yaşama doğru yol alınmasına neden olmaktadır.

Gelişen teknolojinin bireyin günlük yaşamını kolaylaştırıcı etkisi bu teknolojilerin kullanımı sonucu ortaya çıkan mahremiyet sorunlarının üzerini örtmektedir. Ancak suçla mücadelede modern enformasyon teknolojilerinin yaygın kullanımı bireysel mahremiyet ve özgürlük konularındaki kaygıların artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi etkin bir suçla mücadele olmasına rağmen sosyal etkileri bakımından ayrıca ele alınması gereken bir konu olarak görülmektedir.

Türkiye’de özellikle son dönemde birçok önemli davaya ait delillendirmelerin bu yolla elde edilen verilere dayandırılması toplumun önemli bir kesiminde “dinleniyor olabilir miyim” şeklinde bir kaygıya neden olduğu çeşitli platformlarda ifade edilmektedir. Bu kaygının yarattığı sosyal etkilerin bu durumun kanıksanmasından bireylerin duygu ve düşüncelerini özgür bir şekilde ifade etmelerini engelleyici durumlara kadar çeşitli yoğunluklarda yaşandığı ve demokratik toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkileyebileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışma ile bir sosyal kontrol aracı ve gözetim pratiği olarak telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin bireylerin gündelik yaşam pratikleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve elde edilen bulguların bundan sonra yapılacak daha kapsamlı çalışmalarda kullanılabilmesi hedeflenmiştir.

GİRİŞ

Günümüzde enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte bilgisayarlar ve sosyal medya özelliğine sahip cep telefonları bireylerin gündelik hayatına daha fazla girmektedir. Gelişen teknolojiye paralel olarak toplumsal düzeni amaçlayan suçla mücadele yöntemlerinin de bu teknolojileri kapsamı gerekmektedir. Enformasyon teknolojilerinde görülen hızlı değişim gözetim pratiklerinin teknolojiye paralel olarak değişmesiyle sonuçlanmaktadır. Teknolojik, hukuksal, ekonomik, siyasi boyutları yanı sıra sosyolojik boyutlara da sahip olan gözetim olgusu (Lyon, 1997: 38), oldukça geniş bir kapsama sahiptir. Gözetim, toplumsal düzenin sağlanmasındaki rolü nedeniyle sosyolojinin de ilgi alanı olarak görülmekte ve bu konudaki çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu anlamda da gözetim bir sosyal kontrol süreci olarak değerlendirilmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan gözetim olgusu sistematik biçimde ilk kez 18. yüzyılda kapatılma pratiklerinde “panoptikon” mantığı ile görülmüştür. Sanayi toplumu ile birlikte önceleri fabrikalarda görülmeye başlanan gözetim, günümüzde artan teknoloji kullanımına paralel olarak bireyin gündelik hayatında daha yoğun bir şekilde yer bulmaktadır.

Toplum tarafından modern enformasyon teknolojilerinin yaygın kullanımı da suçla mücadelede kullanılan “gözetim tekniklerinin bu teknolojilerin üzerine yönlendirilmesi” sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tüm dünyada oluşan terör ve risk algısı devletleri daha etkin ve proaktif önlemler almaya teşvik etmiştir (Staples, 2007: 15). Bu durum öncelikle mahremiyet ve bilgi edinme hakkı gibi vatandaşlık haklarının kısıtlanması sonucunu getirmiştir. Birçok Amerikan vatandaşı 11 Eylül saldırılarından sonra ilerdeki muhtemel terörist saldırıların önlenmesi için elektronik haberleşmelerinin dinlenmesine kendi istekleriyle razı olmuştur. Teröre karşı savaş (*The war on terror*) propagandası Amerikan vatandaşları kadar büyük medya kuruluşlarını da etkilemiş ve birçok medya kuruluşu hükümetin kontrol alanı içine girmiştir (Cohen, 2010: 7-9). Amerika’nın teröre karşı savaşında Orwell’in Okyanusyası’ndaki medya organının yaptığı

şekilde, neredeyse Amerikan medyasının tamamı Bush yönetiminin kendi imaj ve politikaları için hazırladığı sahte haberleri gerçekmiş gibi sunmuştur. Yanlış bilgilendirme kontrol kültürünün devamının sadece bir yönünü oluşturmaktadır. 2002 yılı Ocak ayında Amerikan hükümeti tarafından Tam Enformasyon Farkındalığı (*Total Information Awareness*) projesi devreye sokulmuştur. Bu proje ile birlikte devasa bir entegre bilgisayar teknolojileri ağı vasıtasıyla 300 milyon Amerikalının bilgisayarlarındaki ve diğer enformasyon araçlarındaki özel bilgileri araştırma ve analiz etme imkânı sağlanmıştır (Cohen, 2010: 20-21).

Telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi aslında yeni bir konu olmamakla beraber özellikle yukarıda ifade edildiği gibi kontrol kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte daha yoğun ve sistematik bir hal almıştır. Özellikle internetin devreye girmesi ve her geçen gün bireylerin modern enformasyon teknolojileri kullanımındaki artış, suçla mücadele alanında bu yöndeki girişim ve uygulamaları artırmıştır.

Kullanılan bu teknolojiler sayesinde özellikle organize suç örgütleri başta olmak üzere birçok olay kısa sürede aydınlatılmakta ve diğer yöntemlere nazaran mücadele çok daha ekonomik olmaktadır. Ancak suçla mücadelede bu teknolojilerin kullanımı beraberinde özgürlük/mahremiyet sorununu gündeme getirmiştir. Devletler konu ile ilgili olarak kendilerine özgü yasal düzenlemeler yaparak özgürlük/mahremiyet ve güvenlik arasındaki dengeyi kurmaya çalışmaktadırlar. Fakat hem güvenlik hem de özgürlük ya da mahremiyet kavramlarının sınırlarının bulanık olması ve farklı kişiler için farklı anlamlar taşıması, tartışmanın hiç bitmemesinin en büyük nedeni gibi gözükmemektedir.

Türkiye’de de konu ile ilgili olarak tartışmaların sayısı özellikle son yıllarda artmıştır. Konu ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, konu sürekli olarak siyasi aktörler tarafından çeşitli platformlarda, köşe yazarları tarafından gazetelerde ya da çeşitli tartışma programlarıyla televizyonlarda gündeme taşınmaktadır. Bu noktada konu ile ilgili olarak Türkiye’de hukuksal alanda yeteri kadar akademik çalışma yapılmış olmasına

rağmen¹ konunun sosyolojik boyutunu ve etkilerini ortaya koyan çalışma sayısının oldukça az olduğu söylenebilir. Literatür incelendiğinde gözetim konusunda sınırlı sayıda yapılan sosyoloji alanındaki çalışmaların da genellikle gözetim sürecinin yapısı, gelişimi, sonuçları ve geleceği üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak bu sürecin bireylerin gündelik yaşam pratikleri üzerinde yarattığı sosyal etkilere ait maalesef yeterli çalışma bulunmamaktadır².

Türkiye’de ise gözetim uygulamaları konusunda en çok tartışılan konulardan bir tanesi de “telekulak³” olayları olmuştur. Bu kavramın içerisine ortam dinlemeleri, önleyici ve adli yasal dinlemeler ile yasal olmayan dinlemelerin dâhil edildiği görülmektedir. Kısacası telekulak kavramı, herhangi bir şekilde (yasal ya da yasal olmayan yollarla) ortaya çıkan ses kayıtlarının ifade edilmesinde “genel bir kavram” olarak kullanılmaktadır.

Dünya çapında yankı bulan ilk telekulak olayı ise 1972 yılında Amerika’daki Watergate Skandalıdır. Bu olay tüm dünyada bu konudaki farkındalığı artırmıştır. Türkiye’de ise 1970’lerden sonra özellikle siyasilerin ve bürokratların konuşmalarının dinlendiği görülmektedir. 1990’lardan sonra ise teknolojinin gelişmesi, cep telefonlarının sosyal yaşama dâhil olması ile birlikte daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. 2000’li yıllarda ise dinleme kayıtlarının medyada sunulması haberleşme hürriyeti ve gizliliği konusundaki

¹ Bu konuda özellikle hukuksal alandaki çalışma sayısı oldukça fazladır. Yükseköğretim Kurulu tez havuzunda 20.03.2012 tarihi itibarıyla sadece “iletişimin denetlenmesi” konusuyla ilgili olarak 22 adet yüksek lisans/doktora tezi bulunmaktadır (<http://tez2.yok.gov.tr/>). Ayrıca bu tez çalışmalarının dışında konu ile ilgili olarak hukuk bilim dalında yazılmış birçok kitap bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında da iletişimin denetlenmesinin hukuki boyutu ile ilgili olarak faydalanan kitaplar kaynakça bölümünde sunulmuştur.

² Yükseköğretim Kurulu tez havuzunda 20.03.2012 tarihi itibarıyla “gözetim” ana başlığı altında sadece 9 adet yüksek lisans/doktora tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalardan da çoğaltma ve yayımı için izin belgesi olanlar incelendiğinde gözetimin sosyal etkilerine dair saha araştırmasının yapıldığı sadece iki tezin olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar, Güven’in “Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet” ve Tokgöz’ün “Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma” isimli çalışmalarıdır. Diğer çalışmalarda gözetimin sosyal etkilerine dair saha araştırması yapılmadığı görülmektedir (<http://tez2.yok.gov.tr/>). Nitekim Dolgun da gözetim konusunda Türkiye’de bir kaç kitap ve makale dışında ciddi kaynaklara ulaşmanın mümkün olmadığını, ancak konunun sürekli olarak medyada ve diğer platformlarda gündeme geldiğini belirtmektedir (Dolgun, 2005: vi).

³ “Telekulak” ifadesi, Faruk Bildirici tarafından “Gizli Kulaklar Ülkesi” (1999) isimli kitabında kullanılmıştır. Bu ifade daha sonra Türkiye’de telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi ya da telefon dinlemelerinin ifade edilmesinde başta medya olmak üzere çeşitli platformlarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

endişelerin oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda medyada yayımlanan görüşmeler Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İnsan Hakları İnceleme Komisyonunda gündeme gelmiş ve 2002 yılında yayımlanan komisyon raporunda özellikle yasal olmayan dinlemeler ele alınmıştır. Komisyon raporunda yasal olmayan dinlemelerle birlikte görüntülü takip, algılayıcılarla yapılan takip ve veri takibi konuları da ele alınmış ve 4422 sayılı Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu'nun (ÇASÖMK) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ile uyumlu olmadığı sonucuna varılmıştır (TBMM [web], 2002).

2008 yılında ise yine kamuoyunda telefon dinlemelere ilişkin iddiaların gündeme gelmesi üzerine “kişilerin haberleşme ve iletişim özgürlüğünün ihlal edildiğine ilişkin iddiaların araştırılması” amacıyla bir Alt Komisyon kurulmuştur. Bu Komisyonda ise 2002 yılında oluşturulan komisyon raporuna göre daha ayrıntılı bir çalışma yapıldığı görülmektedir. İletişimin denetlenmesinin Avrupa ülkelerindeki uygulamaları ele alınmış, Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB), Adalet Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) yetkililerinin de görüşleri rapora aktarılmıştır. Bu komisyon raporunda telekomünikasyon aracılığıyla yapılan iletişimin denetlenmesinin 2005 yılında yürürlüğe giren 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ile AİHM'nin içtihatlarına uygun biçimde düzenlendiği belirtilmiştir (TBMM [web], 2008).

Bu komisyon raporunun diğer bir özelliği ise “toplumun büyük bir bölümünde yasadışı dinlemelerin yoğunluğuna dair yaygın bir kanaat olduğunun” belirtilmesidir. Ancak komisyonun toplumun tümünün dinlenmesinin teknolojik ve ekonomik açıdan mümkün olmadığını ve “buna rağmen bu şekilde bir görüşün magazinsel nedenlere” dayandırılabilceğini belirtmesi dikkat çekicidir. Bu algının oluşmasında da “toplumu etkileme gücü olan kişi ve kurumların sorumsuz davranışlarının” etkili olduğu görüşü belirtilmiştir. Ancak Komisyon Raporuna bazı komisyon üyeleri tarafından özellikle TİB konusunda muhalif görüşler öne sürüldüğü görülmektedir (TBMM [web], 2008: 28).

Kamuoyunda sıkça tartışma konusu olan TİB ise 2009 yılında

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (DDK) tarafından denetlenmiştir. Denetleme sonucunda ise kurul tarafından “Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının 2006 - 2007 ve 2008 Yılları Faaliyet ve İşlemlerinin Denetlenmesi” konulu rapor hazırlanmıştır. Bu raporda da internet ortamının denetlenmesi, TİB’in yapısı, adli ve önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi ile yasadışı dinlemeler ele alınmış ve bu kapsamda karşılaşılan sorunlar ile bu sorunlara yönelik öneriler sunulmuştur (Cumhurbaşkanlığı [web], 2010).

Türkiye’de konu ile ilgili ilk hukuki düzenleme ise 30.07.1999 tarihinde kabul edilen 4422 sayılı ÇASÖMK ile düzenlenmiştir. Daha sonra 1.6.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5271 sayılı CMK Beşinci Bölümünde Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi başlığı altında 135 ve devamındaki maddelerle düzenlenerek yasal zemine kavuşturulmuştur⁴.

Yapılan yasal düzenlemeler sayesinde Anayasada ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde (AİHS) de teminat altına alınan iletişim özgürlüğü ve gizliliğinin ihlallerinin önüne geçilmesinde önemli bir adım atılmıştır. Ancak, yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen toplum genelinde “dinleniyorum” ya da “izleniyorum” kaygısının arttığı görülmektedir. Yaygınlaşan bu kaygı birçok siyasi aktör ve basın organları tarafından da sık sık gündeme getirilmektedir. Günümüzde ise özellikle son güncel davalarla birlikte iddianame eklerinin önemli bir bölümünü oluşturan telefon dinleme kayıtları bu konunun yeniden medyada ve siyasi platformlarda yer bulmasına neden olmuştur. Araştırmanın örneklem grubu olarak gazetecilerin seçilmesinde ise özellikle son yıllarda tutuklu gazetecilerin sayısındaki artış ve telefon dinlemeleri nedeniyle bu konuda artan kaygıların çeşitli gazeteciler tarafından zaman zaman köşe yazılarında ele alınması etkili olmuştur.

Türkiye’de ise sık olarak dile getirilen bu kaygının nedenleri ve sosyal etkilerine dair yeterince çalışma yapılmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların anket uygulamaları ile sınırlı kaldığı ve yine bu çalışmalarda

⁴ İletişimin denetlenmesi konusunda Almanya’da 1968, Avusturya’da 1974, İsviçre’de 1979, İngiltere’de 1985, İtalya’da 1988 ve Fransa’da 1991 yılından itibaren düzenleme yapılmıştır. Günümüzde ise iletişimin denetlenmesi birçok ülkede ceza muhakemesinde soruşturma ve kovuşturma safhalarında her ülkenin kendi yasal düzenlemeleri çerçevesinde uygulanmaktadır (Kaymaz, 2009: 24).

katılımcıların konu hakkındaki görüşlerinin ayrıntılı olarak ele alınmadığı değerlendirilmektedir⁵. Bu nedenle bu çalışma ile öncelikle bu kaygının varlığı sorgulanmış ve sonrasında bu kaygının sosyal etkilerine dair tespitlerin yapılması hedeflenmiştir. Çalışmanın amacı, bu kaygıyı ölçmek yerine öncelikle bu kaygının varlığının sorgulanması ve sonrasında eğer bu konuda kaygı yaşıyorsa, oluşan bu kaygının sosyal etkilerinin ortaya konmasıdır.

⁵ Bkz. Yeni İletişim Ortamlarında Gözetim-Üniversite Çalışanlarının Gözetim Algıları (Çalışkan [web], 2011), Telekulak Cumhuriyeti (Arslan, 2011: 72-75).

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmada, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin sosyal etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi ise iletişimin tespiti ile iletişimin dinlenmesi ve kayda alınması konularını kapsamaktadır. Ülkemizde ise önleme dinlemeleri ve adli dinlemeler şeklinde uygulanmaktadır.

Bu uygulama, bugün birçok ülkenin istihbarat kurumları ya da kolluk kuvvetleri tarafından terörle ve organize suçlarla mücadelede etkin olarak kullanılmakta ve başarılı sonuçların alınmasını sağlamaktadır. Özellikle suç ve terör örgütlerinin gelişen teknolojiye ayak uydurmaya başlamasıyla birlikte bu uygulamaların yapılması kaçınılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi kapsamında ülkemizde adli dinlemeler 5271 sayılı CMK'nın 135 ve devamındaki maddeleri, önleme dinlemeleri ise 5397 sayılı yasayla değişikliğin yapıldığı Emniyet, Jandarma ve Millî İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) kendi kanunlarıyla 14/2/2007 tarihli ve 26434 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Ceza Muhakemesi Kanununda Öngörülen Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı ve Teknik Araçlarla İzleme Tedbirlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik esaslarına göre yapılmaktadır. Her ne kadar iletişimin denetlenmesi yasal bir zemine oturtulmuş olsa da ülkemizde bu yasal düzenlemeler yapılana kadar geçen sürede bireyin temel hak ve özgürlüklerine müdahale edecek şekilde uygulandığı görülmektedir.

Toplumda özellikle “telefon dinlemeleri” ya da “telekulak olayları” olarak nitelendirilen bu durum Türkiye’de 1970’lerden sonra yaygınlaşmış ve özellikle siyasilerin ya da istihbarat kurumlarının birbirleri arasındaki çekişme olarak yorumlanmıştır. Son yıllarda ise yine siyasilerin, bürokratların ve

devletin çeşitli kademelerinde resmi olarak görev yapan birçok kişinin çeşitli yollarla elde edilmiş ses kayıtları medyada gündeme gelmiştir. Ancak bununla birlikte özellikle son yıllarda toplumun birçok kesiminden farklı sosyal ekonomik seviyedeki bireylerin “dinleniyorum” ya da “izleniyorum” endişesi taşıdığı sık sık kamuoyuna yansımaktadır.

Bu araştırmada da oluştuğu iddia edilen bu algının sosyal etkilerini değerlendirmek maksadıyla hem iletişim teknolojilerini çok sık kullanan hem de toplumu sürekli gözlemleme imkânına sahip olan medya mensuplarının görüşlerinin keşfedici bir yaklaşımla değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Araştırmada bu algıdan kaynaklanan kaygının bireylerin davranışları üzerinde değişiklik yaratıp yaratmadığının ortaya çıkarılması hedeflenmiş ve bu maksatla bir sosyal kontrol uygulaması ve gözetim pratiği olan iletişimin denetlenmesi uygulamasının informal sosyal kontrolün oluşumuna etki edip etmediği sorgulanmıştır.

2. ARAşTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada, gözetim bağlamında formel sosyal kontrol uygulamalarının informal sosyal kontrol oluşumuna etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda devlet tarafından suçla mücadele etmek için resmî olarak uygulanan modern gözetim pratikleri ile zamanla yaygınlaşan yasal olmayan yollarla yapılan iletişimin denetlenmesi uygulamalarının bireylerin davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Daha sonra bu pratiklerin yeni ve resmi olmayan sosyal kontrol oluşumunda ne derecede etkili oldukları araştırılmıştır.

Bu bağlamda medya çalışanlarının yeni iletişim teknolojilerine bakışları, bu iletişim teknolojileri ile yaptıkları görüşmelerin ilgili kanun maddeleri kapsamında yasal yollarla veya özel şahıs ya da birimler tarafından yasal olmayan yollarla tespit edilebileceği, dinlenebileceği, izlenebileceği ve kayda alınabileceği ihtimali karşısında ne hissettikleri, bu konuda kaygı yaşanıyorsa bu kaygının iş ve özel yaşamdaki davranışlarına yansımaları ve gözetim uygulamaları karşısında bu teknolojilerin kullanım şeklinin değişip değişmediği araştırılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim pratikleri gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve bireyler her geçen gün daha fazla gözetim uygulamaları ile karşılaşmaktadırlar. Bu uygulamalardan birisi olan ve suçla/terörle mücadelede etkin olarak kullanılan telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi konusu medyada ve çeşitli platformlarda sıklıkla gündeme gelmektedir. Ancak zaman zaman kamuoyuna yansıyan ses kayıtlarının nasıl elde edildiği ve faillerinin kimler olduğu soruları ise çoğunlukla cevapsız kalmaktadır. Bu yüzden yasal ve yasal olmayan dinlemelerin, toplumda yarattığı etkiler bağlamında, birlikte ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yasal ya da yasal olmayan yollarla yapılan iletişimin denetlenmesi konusunun toplumu bir “korku toplumu” haline getirdiği iddiası da medyada ve kamuoyunda çeşitli aralıklarla gündeme getirilmektedir. Ancak gündeme gelen bu konunun genellikle 5271 sayılı CMK’nın 135 ve devamındaki maddeleri çerçevesinde hukuki boyutlarının incelendiği, sosyal etkilerine dair değerlendirmelerin yeterli şekilde yapılmadığı görülmektedir. Konunun sosyal ya da toplumsal etkileri ise genellikle televizyon kanallarındaki tartışma programları ile gazetelerdeki köşe yazılarında dile getirilmektedir.

Literatürde, konunun sosyal etkilerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmaların olmaması bu çalışmanın yapılmasında temel itici faktördür. Bu çalışma ile bazı resmi kurum raporlarında yer alan, çeşitli kademelerdeki bürokratlar tarafından da zaman zaman dile getirilen ve toplumun büyük bir bölümünde de bir kaygı yarattığı değerlendirilen bu olgunun incelenmesiyle literatürdeki boşluğun doldurulabilmesi amaçlanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN SORULARI

Modern enformasyon teknolojileri ile yapılan iletişimin yasal olarak denetlenmesi ve yasal olmayan dinlemelerin sosyal etkilerine dair yapılan çalışmanın sorularının oluşturulmasına yön veren hareket noktaları şunlardır:

- Medyada özellikle yasadışı dinlemeler yoluyla elde edilen ses

kayıtları nedeniyle zaman zaman “korku toplumu” ve “baskı toplumu” gibi kavramların kullanılmasına rağmen bu konuda detaylı sorgulamanın yapılmamış olması,

- CMK 135 ve devamındaki maddelerin uygulamasına ilişkin eksikliklerin olduğuna ilişkin düşüncelerin varlığı,

- Özellikle önleme amaçlı dinlemelerin yaygınlığına dair genel bir kanının oluşmuş olması,

- Güncel davalara ait iddianamalerdeki delillerin önemli bir bölümünün dijital verilere ve ses kayıtlarına dayandırılmış olması nedeniyle konu hakkındaki toplumsal farkındalığın artması,

- Dinleme olaylarının medya mensuplarının çalışmalarını nasıl ve ne kadar etkilediği konusunda bütünü temsil etmeye yönelik bir görüşün oluşturulmamış olması⁶,

- Basın ve ifade özgürlüğünde sınırlamaların olduğuna dair kamuoyuna yansıyan haberler.

Araştırma sorularının oluşturulmasında yapılan bu tespitlerden, kamuoyuna yansıyan haberlerden ve gazetelerdeki konu ile ilgili köşe yazılarından istifade edilmiştir. Konu ile ilgili olarak belirlenen araştırma soruları şunlardır:

- Modern gözetim pratiklerine ait uygulama süreçleri ve sonuçları medyaya nasıl yansımaktadır?

- Medya mensuplarının iletişimin denetlenmesi yoluyla suçla mücadele ve kamu güvenliğinin sağlanması konusundaki görüşleri nelerdir?

- Medya mensuplarının internet üzerinden gerçekleştirdikleri iletişimin denetlenmesi ya da takip edilmesine dair kaygıları bulunmakta mıdır? Eğer varsa bu konuda ne hissetmektedirler?

⁶ Bu çalışmada da bütünü temsil eden bir görüş olup olmadığı araştırılacaktır. Ancak çalışma, bütünü temsil edecek bir görüş oluşturulması iddiasında değildir.

- Medya mensuplarının telefonla gerçekleştirdikleri iletişimin denetlenmesine ya da takip edilmesine dair kaygıları bulunmakta mıdır? Eğer varsa bu konuda ne hissetmektedirler?

- Modern gözetim pratikleri medya çalışanlarının iş ya da özel yaşamlarındaki davranışlarını ne kadar ve nasıl etkilemektedir?

- İletişimin denetlenmesi ya da yasal olmayan dinlemeler medya mensuplarını etkilemekte midir? Eğer etkiliyorsa bu hususun medya mensuplarının davranışları üzerindeki etkileri nelerdir?

- İletişimin denetlenmesi ya da yasal olmayan dinlemelerin toplum üzerindeki etkilerine dair medya mensuplarının görüşleri nelerdir?

- İletişimin denetlenmesi ya da yasal olmayan telefon dinlemelerinin medya mensuplarının haber kaynakları üzerinde etkisi olmakta mıdır? Eğer böyle bir etki varsa bunun sonuçları nelerdir?

- İletişimin denetlenmesi ya da yasal olmayan telefon dinlemelerinin ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü üzerindeki etkileri hakkında medya mensuplarının görüşleri nelerdir?

- İletişimin denetlenmesi başlığı altında bireysel mahremiyet, kişisel özgürlükler ve güvenlik önlemleri arasında kurulması gereken ilişki hakkında basın mensuplarının görüşleri nelerdir?

5. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışmada araştırılacak konu Ankara'da bulunan medya mensuplarını kapsamakta olup diğer iller çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma için ayrılan zaman dikkate alındığında görüşmecilerin belirlenmesinde bir sınırlamaya gidilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda Basın İlan Kurumu'nun 2011 yılına ait tiraj raporları dikkate alınarak tiraj oranı en yüksek gazetelerle görüşülmesi planlanmıştır. Tiraj oranı en yüksek on gazeteye elektronik posta yoluyla yapılacak çalışmanın konusu ve amacı hakkında özet bilgi sunulmuş ve daha sonra çalışmaya katılmayı kabul eden gazetecilerle görüşülmüştür. Çalışma kapsamında zaman sınırlamasından

dolayı diğer gazeteler, televizyon kuruluşları ve basın organları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Gözetim konusu biyolojik gözetim, görsel gözetim, enformasyon gözetimi, iş yeri gözetimi, tüketici gözetimi, e-devlet uygulamaları gibi daha birçok konuyu kapsayan geniş bir alandır. Bu nedenle bu çalışmada sadece modern gözetim pratiklerinden telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi konusu ele alınmıştır. Bu konu ele alınırken bu yolla yapılan gözetimin resmî olarak devlet kurumları tarafından mı yoksa özel kişi ya da kurumlar tarafından mı yapıldığı ya da yapılabileceği hususunun gözetimin etkilerinin değişmesinde önemli rol oynamadığı değerlendirildiğinden ve bu iki durum arasında etkileri bağlamında bir ayrımın yapılmasının zorluğu nedeniyle her iki konu birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca her ne kadar telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin dışında bir konu olsa da “ortam dinlemeleri” araştırma sırasında katılımcılar tarafından da dile getirilmiş ve bu konunun da çalışmadan ayrı olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Ancak araştırma sorularında bu konuya yönlendirici bir soru olmamasına da özen gösterilmiştir.

Telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi telefon ya da internet üzerinden yapılan iletişimin denetlenmesi konularını kapsamaktadır. Gözetime maruz kalan birey tarafından gözetimi yapanın çoğunlukla bilinmemesi nedeniyle konu ile ilgili olarak yasa dışı dinlemelerin de konudan ayrı tutulamayacağı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın önemli bir kısıtı ise çalışmaya katılan tüm görüşmecilerin kişisel bilgilerinin ya da verilerinin çalışmada kullanılması konusunda gönüllü olmamasıdır. Konunun hassasiyetinden kaynaklandığı değerlendirilen bu bireysel hassasiyet dikkate alınarak çalışmaya ait verilerde de bir sınırlamaya gidilmek zorunda kalınmış ve katılımcıların kimliğinin belirlenebilmesini sağlayabilecek veriler kullanılamamıştır. Nitekim görüşme için elektronik posta yoluyla ulaşılamayan ve daha sonra farklı bir referans sayesinde ulaşılan görüşmeci (GN-4) konunun hassasiyetini “konu sıcak, iletişim tarzı soğuk” olarak nitelendirmiştir.

Konu ile ilgili olarak bir kısıt olarak değerdendirilemeyebilir olsa da karşılaşılan en önemli zorluk belirlenen gazetelerle iletişimin elektronik posta yoluyla sağlanmasıdır. Araştırma için seçilen gazetelerin Ankara Temsilciliklerine gönderilen elektronik postaların sadece ne geri dönüş yapılmıştır. Gün içerisinde oldukça fazla sayıda elektronik posta alan bazı gazetecilerin bu iletişim tarzını sıcak bulmadıkları da değerdendirilmiştir. Bu yüzden yapılan görüşmelerden sonra görüşme yapılan katılımcılardan müteakip görüşme için referans sağlaması konusunda ricada bulunulmuş ve bu zorluk bu şekilde aşılmıştır. Ancak bu görüşmelerin sağlanması aşamasında ise bazı katılımcıların (n=3) araştırmaya katılıp katılmama konusunda tereddüt yaşadıkları görülmüştür. Bu nedenle bazı katılımcılardan cevap alınamamış, bazı katılımcılar ise diğer görüşmeler sayesinde sağlanan referans ile görüşmeyi kabul etmişlerdir. Konunun hassasiyetinden kaynaklandığı değerdendirilen bu tereddütlerin oluşmasının ise araştırmanın yapılmasındaki gerekliliği ortaya koyması açısından önemli olduğu değerdendirilmektedir. İki katılımcının görüşme esnasında ses kayıt cihazı kullanılmasını istememesinin nedeninin ise yine bu çekincelerden kaynaklandığı değerdendirilmektedir. Nitekim ses kayıt cihazı kullanılmasını istemeyen bir katılımcının ses kayıt cihazı kullanılmayacağı belirtilmesine rağmen “bilemiyorum belki de şu an kaydediyorsunuz” şeklindeki yaklaşımı ise bu konudaki kaygı eşiğinin yüksek olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Görüşmeler sırasında karşılaşılan diğer bir zorluk da bazı katılımcıların görev yaptıkları pozisyonlar nedeniyle zamanlarının sınırlı olmasıdır. Bu görüşmelerde ise zaman kısıtlaması nedeniyle bazı sorular birleştirilerek sorulmuştur.

Konunun hukuki boyutu ise çalışmanın kavramsal bölümünde sadece bilgilendirme amaçlı olarak ele alınmıştır. Esas olarak konunun sosyal etkilerine dair değerdendirmelerin yapılabilmesine odaklanılmıştır.

Diğer bir kısıt ise, konu hakkında daha önce ülkemizde yapılmış bir çalışma bulunmamasıdır. Bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim ve gözetimin sosyal etkilerine dair çalışmaların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu

nedenle araştırma bölümünün dışındaki bölümlerde sadece yabancı kaynaklardan yararlanılması zorunlu olmuştur. Bu kaynaklardaki yabancı teknik kelimelerin Türkçe karşılıklarının tespitinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu yüzden konu ile ilgili olan uzman kişilerin desteğinden istifade edilerek en doğru Türkçe karşılıkları belirlenmiş ve belirlenen bu kelimeler kavramların İngilizce'deki kullanım şekli ile birlikte çalışmaya dâhil edilmiştir.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Konu hakkında daha önce çalışma yapılmamış olması nitel çalışma yönteminin seçilmesinde etkili olmuştur. Nitel bir araştırma türü olan tanımlayıcı araştırma bir toplumsal durumu ya da ortamın betimlenmesinde ve konunun ayrıntılı bir resmini sunmada kullanılan bir çalışma yöntemidir (Neuman, 2008: 53). Bu nedenle bu çalışma bir toplumsal fenomeni tanımlama amacı taşıdığı için tanımlayıcı bir araştırmadır. Nitel araştırma yönteminin seçilmesinde etkili olan hususlar işe şu şekilde sıralanabilir:

- Telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi, kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen ve hukuki boyutu akademik çalışmalarda yeterli şekilde ele alınan ancak sosyal boyutunun ayrıntılı olarak değerlendirilmediği bir konudur.

- Araştırma, telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesinin sosyal etkileri hakkında ve seçilen örneklem grubu üzerinde yapılacak ilk çalışmadır.

Telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi sosyolojik boyutuyla hem bir gözetim pratiği hem de proaktif bir sosyal kontrol aracıdır. Bu nedenle çalışmanın kuramsal bölümünde gözetim bir sosyal kontrol aracı olarak ele alınmıştır.

Modernite süreci ile birlikte yaygınlaşan gözetim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “refah devleti” anlayışı ile birlikte gittikçe yaygınlaşmış ve toplumsal yaşamın dokusuna daha fazla nüfuz etmeye başlamıştır. Bu dönemde yaygınlaşan kontrol kültürü (Garland, 2001), artan riskler (Beck, 2011), gelişen teknoloji ile birlikte değişen toplumsal yapı ve ilişkiler (Castells,

2008) ve son olarak artan küresel terör olayları ile birlikte oluşan güvenlik kültürü (Monahan, 2010) gözetim uygulamalarının artmasında temel faktörlerdir. Bu bağlamda telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi güvenliğin sağlanması için uygulanan bir gözetim tedbiri ve bir sosyal kontrol aracıdır. Çalışmanın amacı ise bir gözetim tedbiri ve bir sosyal kontrol aracı olan bu uygulamanın sosyal etkilerinin değerlendirilmesidir. Bu nedenle bu etkiler informal sosyal kontrolün yeni bir görünümünün oluşumu bağlamında değerlendirilmektedir. Bu yüzden çalışmanın kuramsal bölümünde tek bir teoriye dayanmak yerine yukarıda ifade edilen faktörler ele alınmıştır.

Tez çalışması üç aşamadan oluşmaktadır:

Birinci safhada, telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi konusunun sosyal etkileri hakkında kaynak olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan araştırmada Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür⁷. Yurtdışında gözetimin sosyal etkileri konusunda çalışmalar yapan akademisyenler ile irtibat kurulduğunda ise Türkiye örneğinin ilginç bir çalışma olabileceği ancak gözetimin sosyal etkileri konusunda çok fazla çalışma olmadığı ve konunun araştırılmasında kaynak olarak özellikle gazete makalelerinden (köşe yazılarından) istifade edilebileceği belirtilmiştir⁸. Ayrıca konu ile ilgili hukuki kaynaklar incelenmiş ve bu konuda kullanılan hukuki kavramlar ve yasal düzenlemeler ayrı bir bölüm (Dördüncü Bölüm) olarak ele alınmıştır. Araştırma sorularının hazırlanmasında ise konunun toplumsal etkilerine vurgu yaptığı değerlendirilen köşe yazıları ve gazete haberleri ile konunun

⁷ Gözetimin sosyal etkileri ile ilgili olarak yapılan akademik çalışmalar Sevgi Kesim Güven’in “Gözetim Toplumu ve Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti” (2007) isimli doktora çalışması ile Cemile Tokgöz’ün “Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma” (2011) isimli yüksek lisans tezidir. Nitekim Güven (2007: 265) çalışmasında Türkiye’de gözetim konusundaki çalışmaların sayısının az olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi konusunda (hukuk alanı dışında) yazılan ilk kitap ise Enis Coşkun’un “Gizli Dinleme” (1974) isimli kitabıdır. Bu çalışmayı daha sonra Faruk Bildirici’nin “Gizli Kulaklar Ülkesi”(1999) ve yine Enis Coşkun’un “Küresel Gözetim” (2000) kitapları izlemiştir. Yapılan literatür araştırmasında, konu ile ilgili son çalışmanın ise Asım Arslan’ın “Telekulak Cumhuriyeti” (2011) isimli kitabı olduğu görülmüştür.

⁸ Rachel Finn’den kişisel e-posta (10.05.2011). Dr. Rachel Finn, İngiltere’deki Hull Üniversitesi Sosyoloji bölümünde yeni teknolojilerle yapılan gözetimin sosyal etkileri Konusunda Dr. Michael McCahill ile birlikte çalışmalarını sürdürmekte ve özellikle yeni gözetim teknolojilerinin kullanımı sonucunda bireylerin davranışlarındaki değişiklikleri gözlemlemektedir (<http://www2.hull.ac.uk/fass/socsci/research/research-projects/surveillance.aspx>).

hukuki dayanaklarını oluşturan yasalardan faydalanılmıştır.

Daha sonra kavramsal çerçeve kapsamında sosyal kontrol ve gözetim kavramlarının tanımları yapılmış, sosyal kontrol ve gözetim süreçlerinin toplumsal etkileri tarihsel bağlamda ele alınmış ve sonrasında bir sosyal kontrol aracı olarak gözetimin enformasyon toplumundaki rolü değerlendirilmiştir.

İkinci safhada, saha araştırması yapılmıştır. Saha araştırmasında ise doldurmaya dayalı anketlerin var olan sınırlılığı ve yapaylığı dikkate alınarak “görüşme yöntemi” kullanılmıştır. Görüşme yöntemi “bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikâyetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede oldukça etkili bir yöntemdir.” Bu nedenle çalışmanın bu aşamasında, katılımcı olarak belirlenen gazetecilerle “görüşme formu yaklaşımı” tekniği ile görüşmeler yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 119-128).

Görüşme formu yaklaşımıyla önceden hazırlanmış sorular sorulmuş ve görüşme sırasında konunun gelişimine bağlı olarak ek soruların sorulması imkânı doğmuştur. Soruların hazırlanmasında ise katılımcıların enformasyon teknolojisi kullanımına ait sorular hariç tüm soruların yönlendirme yapmamak maksadıyla açık uçlu olarak hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Daha sonra hazırlanan soruların anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla beş gazeteci ile görüşme yapılmış ve bu görüşmelerden sonra sorular mantıklı bir biçimde yeniden düzenlenerek görüşme formuna son şekli verilmiştir. Ancak yapılan bu görüşmelerdeki veriler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Üçüncü safhada ise “betimsel analiz” yapılmıştır. Görüşmeler sonrasında elde edilen bilgiler kavramsal bölümdeki bilgiler, konu hakkında yazılmış olan köşe yazıları, gazete haberleri ve yasalarla birlikte değerlendirilmiştir. Tüm bu değerlendirmelerin ışığında bilgiler daha önceden belirlenen temalara göre yorumlanmıştır. Katılımcıların dikkat çeken görüşlerini çarpıcı bir biçimde okuyucuya sunmak amacıyla da alıntılara sık sık yer verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224).

a. Katılımcılar

Çalışma nitel araştırma yöntemi ile yapıldığı için, birincil veri toplama tekniği olarak, görüşme türlerinden biri olan görüşme formu yaklaşımı kullanılmıştır. Bu sayede görüşme sorularının sorulması sırasında akışa göre gerekli değişiklikler yapılarak görüşme süreci kontrol edilebilmiştir. Bu tekniğin seçilmesinin esas nedeni, konu ile ilgili daha önceden yapılan çalışma bulunmaması nedeniyle birincil veri türüne olan ihtiyaçtır. Araştırma sürecinde az sayıdaki katılımcı ile 30 dakikadan 90 dakikaya kadar süren derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin sayısını belirleyen faktör ise sorulara verilen cevapların kendini tekrar etmeye başlaması olmuştur. Bu sayede, görüşmeye katılanlar bakımından azami çeşitliliğe ulaşıldığı sonucuna varılmıştır.

Başlangıçta araştırma için seçilen grubun görev yaptıkları pozisyonlar itibarıyla içindeki bulundukları yoğun iş temposu nedeniyle iletişim kurulmasında güçlükler yaşanmıştır. Ancak sağlanan ilk görüşmelerde diğer görüşmeler için referans alınarak bu zorluk aşılmıştır.

Katılımcıların seçiminde “amaçlı örneklem” yöntemi uygulanmış, örneklem grubunun seçilmesinde gazetelerin tiraj oranları ve seçilen gazetelerdeki gazetecilerin konumları dikkate alınmıştır.

Örneklem grubunun oluşturulmasında Basın İlan Kurumuna Bilgi Edinme Kanunu kapsamında elektronik posta yoluyla müracaatta bulunulmuş ve Basın İlan Kurumundan gelen 2011 yılına ait 12 aylık tiraj raporları incelenmiştir. Tiraj raporları incelendiğinde 12 ay boyunca sürekli olarak aynı gazetelerin en yüksek satış ortalamalarında değişiklikler olduğu görülmüştür. Bu nedenle gazetelerin belirlenmesinde 12 ay boyunca en çok satan ilk 10 gazete ile görüşülmesi planlanmıştır. İnceleme neticesinde en yüksek tirajlı gazeteler ise günlük fiili satış ortalamaları dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu gazeteler ise alfabetik sıra ile şunlardır:

Akşam Gazetesi, Habertürk Gazetesi, Hürriyet Gazetesi, Milliyet Gazetesi, Posta Gazetesi, Sabah Gazetesi, Star Gazetesi, Sözcü Gazetesi, Türkiye Gazetesi ve Zaman Gazetesi.

Bu gazetelerden Posta ve Star gazeteleri ile elektronik posta yoluyla iletişime geçilmiş ancak görüşülmesi planlanan katılımcıların yoğun iş temposu nedeniyle görüşme sağlanamamıştır. Hürriyet gazetesinden iki gazeteci ile olmak üzere toplamda dokuz gazeteci ile görüşme yapma imkânı olmuştur. Görüşme için irtibat kurulan gazetelere, katılımcılara, görüşme sürelerine ve görüşme tarihlerine ilişkin bilgiler ise Tablo-1’de sunulmuştur.

Tablo-1: Görüşme Grubuna Ait Veriler

SIRA NU.	GAZETE	KATILIMCININ CİNSİYETİ	GÖRÜŞME TARİHİ	GÖRÜŞME SÜRESİ (DAKİKA)
1	Akşam	Kadın	12.01.2012	90
2	Habertürk	Erkek	06.01.2012	45
3	Hürriyet	Erkek	20.12.2011	35
4	Hürriyet	Erkek	30.12.2011	65
5	Milliyet	Erkek	12.01.2012	55
6	Sabah	Erkek	07.01.2012	60
7	Sözcü	Erkek	09.01.2012	50
8	Türkiye	Erkek	07.01.2012	30
9	Zaman	Erkek	07.01.2012	75

Çalışma esnasında, katılımcıların kimliğinin gizli tutulması ve verilerin analizinde kolaylık sağlanması amacıyla; katılımcıların görüşleri Görüşme Notları (GN) harfleriyle 1’den 9’a kadar olan sıra numaraları ile temsil edilmiştir. Bazı katılımcıların görüşmeler sırasında ifade ettiği hassasiyet

dikkate alınarak bu numaralandırmanın yapılmasında alfabetik sıra, gazete ismi ya da görüşme sırası yerine katılımcıların kimliklerin belli olmaması için karışık şekilde kodlama yapılmıştır.

b. Veri Toplama ve Değerlendirme Tekniği

Araştırmada toplanan verilerin, araştırma problemine ilişkin olarak hangi sonuçları ortaya koyduğu ön plana çıktığı için (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 222) veri analizinde betimleme yönteminin kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmada kullanılan temel veri toplama teknikleri, literatür taraması ile görüşme tekniğidir. Literatür kapsamında sosyal kontrol, gözetim, kontrol kültürü, risk ve enformasyon toplumu konularında çalışmaları referans olarak ele alınan yazarların kitapları ve makaleleri, konu ile ilgili gazete haberleri ve köşe yazıları, Meclis Araştırma Komisyonu Raporları, Devlet Denetleme Kurulu Raporu, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının raporları, iletişimin denetlenmesi konusunda uzman hukukçuların kitap ve makalelerinden istifade edilmiş; görüşme verileri ise Akşam, Habertürk, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Sözcü, Türkiye ve Zaman gazetelerinin Ankara Temsilciliklerinde görev yapan gazetecilerle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

Veri toplama faaliyeti, Nisan 2011-Ocak 2012 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Görüşme safhası ise Aralık 2011-Ocak 2012 tarihlerini kapsamaktadır. Ancak çalışma boyunca hem literatür taramasına devam edilmiş hem de “*google alert*” yöntemiyle “gözetim”, “telefon dinleme”, “iletişimin denetlenmesi”, “telekulak”, “teknik dinleme”, “*wiretapping*”, “*interception*”, ve “*surveillance*” kelimelerinin internet ortamında geçtiği haberler ve yargı kararları takip edilmiştir.

Görüşmeler esnasında sadece iki katılımcı ses kaydına sıcak bakmamıştır. Bu nedenle bu görüşmeler esnasında not alınmıştır. Diğer görüşmelerde ise ses kayıt cihazı kullanılmış ve elde edilen ses kayıtları çözümlenerek not haline getirilmiştir. Ses kayıt cihazı kullanılan görüşmelerde aynı zamanda görüşmecilerin ifadeleri konusunda kişisel notlar da alınmıştır. Bu sayede katılımcıların görüşmeler esnasında verdikleri

bedensel tepkilerin gözlemlenmesi mümkün olmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun konu hakkında oldukça detaylı bilgi sahibi olduğu görülmüştür.

Görüşmeler sırasında ses kayıt cihazı kullanılmadan önce tüm katılımcılardan izin alınması konusuna özen gösterilmiştir. Görüşmelere başlanmadan önce bütün katılımcılara; araştırmada isim ya da gazete ismi kullanılmayacağı, sadece istedikleri sorulara cevap verebilecekleri ve ses kaydı ile notlara araştırmacı dışında hiç kimse tarafından ulaşılamayacağı ve bunların başka bir ortamda paylaşılmayacağı konularında güvence verilmiştir. Bu yolla katılımcıların bilgi verirken daha rahat olmaları sağlanmıştır.

Görüşmelerden önce elektronik posta yoluyla gönderilen özet bilgiye ilave olarak araştırmacının amacı, kapsamı ve temel soruları hakkında ilave bilgiler sunulmuştur. Katılımcıların büyük bir bölümü çalışma konusunu faydalı bulduklarını ifade etmişlerdir. Görüşme sonunda katılımcılara rahatsız oldukları bir soru olup olmadığı ve araştırmada sorulması gereken başka bir soru olup olmadığı sorularak geri bildirim alınması sağlanmıştır.

Yeterli katılımcı sayısına ulaşıldığına, görüşme sorularına verilen cevaplar kendisini tekrarlamaya başladığı zaman kanaat getirilmiş ve görüşmelere son verilmiştir. Katılımcıların verdiği cevapların araştırma metnine aktarılmasında mümkün olduğunca birebir ifadelerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Ancak bazı durumlarda konu ile ilgili olmayan olayların ya da özel şahıs ve isimlerin yaratabileceği hassasiyet dikkate alınarak mümkün olduğunca özüne dokunmadan kısaltma yapılmıştır. Katılımcıların kullandığı ifadeler aynen aktarılmaya çalışılmış ancak kavramsal çerçeve ve diğer katılımcıların görüşleri ile uyum ve bütünlük sağlaması için aynı anlama gelen, ancak katılımcılar tarafından farklı ifade edilen bazı kavramlar değiştirilerek kullanılmıştır. Örneğin “iletişimin dinlenmesi”, “telefon dinleme” ya da “telekulak” şeklindeki tabirlerin zaman zaman aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma boyunca görüşmeler yoluyla elde edilen verilerin değerlendirilmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz ise dört aşamada uygulanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224):

Birinci aşamada araştırmaya ait temalar belirlenmiştir. Soruların da hem mantıki bir sıra dâhilinde hem özelden genele hem de ana temaların gruplanmalarına uyacak sırada düzenlenmesine özen gösterilmiştir.

İkinci aşamada görüşmeden elde edilen veriler bu temalar çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiş ancak temanın dışında kalan bilgiler kullanılmamıştır.

Üçüncü aşamada görüşmelerden elde edilen veriler, diğer kaynaklardan elde edilen bilgilerle birlikte belirlenen temalar çerçevesinde ele alınarak bulgular tanımlanmıştır.

Son aşamada ise elde edilen bulguların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda iletişimin denetlenmesinin bir gözetim pratiği ve sosyal kontrol aracı olarak informel sosyal kontrolün oluşumunda etkili olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNİTE SÜRECİNDE KONTROL KÜLTÜRÜ VE GÖZETİM

Bu bölümde moderniteden postmoderniteye geçiş sürecindeki suç ve suça bakış alanındaki gelişmeler kontrol kültürü ve sosyal kontrol teorisi bağlamında ele alınacak ve gözetimin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine dair değerlendirmeler yapılacaktır. Bu kapsamda, modernite sürecinde suçla mücadele, toplumsal düzeni sağlama politikaları ve gözetim pratikleri sosyal kontrol teorisi bağlamında incelenecek ve sonrasında (Üçüncü Bölümde) postmodern toplumdaki teknolojik gelişmelere paralel olarak risk algısı, güvenlik, suçla mücadele, mahremiyet/özgürlük konularına değinilecektir. Ancak moderniteden günümüze kadar uzanan süreçte kontrol kültürü, sosyal kontrol ve informal sosyal kontrol kavramlarının bu çalışmada hangi anlamda kullanıldığının açıklanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Modernitenin başlangıcı Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi olarak ele alındığında, devlet kavramının ortaya çıkması, artan nüfus ve sanayileşme olguları yeni toplumsal düzen sorununu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda düzen kavramı sosyal kontrol kavramıyla birebir ilişkilidir (Bektaş ve Bakacak, 2009: 38; Innes, 2003: 2). Bu yüzden 20. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlanılan sosyal kontrol kavramının açıklanması ve toplumsal düzenin sağlanmasındaki rolü üzerinde durmak gerekmektedir.

1. SOSYAL KONTROL

Bireylerin, grupların, toplumların yaşantılarını nasıl düzenledikleri; sosyal aktörlerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak sosyal dünyanın normlarına ve kurallarına uymaları ya da uymadıkları takdirde nasıl bir yaptırımla karşılaşacakları sosyal bilimcilerin sürekli tartıştıkları ana konulardan birisi olmuştur. Bu bağlamda sosyal yaşamı ve sosyal yaşamdaki düzeni anlamak için sosyal kontrol kavramının anlaşılması son derece önemlidir. Sosyal kontrolün alanı günümüzde her geçen gün genişlemekte ve modern pratikleri (kamera sistemleri, dinleme cihazları, biyolojik gözetim teknolojileri) daha

yoğun olarak gündelik hayatta yer bulmaktadır (Innes, 2003: 2-10).

Postmodern⁹ süreçte artık sadece “sapkın” olarak belirlenen bireyler değil, güvenliğin sağlanması ve bazen de sadece güven duygusunun oluşturulması için toplumun tüm bireyleri çeşitli şekillerde sosyal kontrol mekanizmalarının içine dâhil edilmektedir (Innes, 2003: 13).

20. yüzyılda gelişen sanayi ve bu yüzyıla damgasını vuran ilerleme fikri toplumsal yaşamda “düzen” ve “disiplin” kavramlarının ön plana çıkmasında önemli rol oynamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan refah devleti anlayışı ile devlet her geçen gün toplumsal yaşamın düzenlenmesinde tek elci bir rol üstlenmiş ve düzen için tehdit olarak görülen her şey devlet tarafından kanunlar vasıtasıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde “kanun ve düzenin garantisi devlet ve ajanları olmuş” ve suç kontrolü vatandaşların ve sivil toplumun genel sorumluluğu olmaktan çıkarak devletin “uzmanları” vasıtasıyla baş etmesi gereken bir problem olarak görülmeye başlanmıştır (Garland, 2001: 31).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyal kontrol konusunda çalışmalar yapan sosyologlar da modernitenin getirisi olan artan hareketlilik ve ulaşım imkânları, iletişim alanındaki yeni teknolojiler, şehirlerin yapısının değişmesi ve buna bağlı olarak kırsal kesimde yaşayanlar ile şehir merkezi sakinleri arasındaki toplumsal değerlerdeki artan farklılaşmalar, çocukların ailelerinden daha çok ayrı kalmaya başlaması, iş nedeniyle ülke içinde ve ülkeler arasında yaşanan göç olayları ve insanları modernitenin getirmiş olduğu tüm bu değişimlere uyum sağlamaya yöneltmek için neyin gerekli olduğu konusu ile ilgilenmişlerdir (Sumner, 1997: 1). Sosyal kontrol, 20. yüzyılın başlarından itibaren birçok sosyal bilimcinin ilgi odağını oluşturmuş ancak kavram farklı disiplinlerde farklı içeriklerde kullanıldığı için tanımını net olarak yapmak uzun süre mümkün olmamıştır (Innes, 2003: 2).

Sosyal kontrol kavramı ilk kez Edward Alsworth Ross tarafından

⁹ Birçok sosyal bilimci özellikle batı toplumlarının son birkaç on yıldır içinde bulundukları dönemi postmodernite, geç modern, hipermodernite ya da yüksek modernite olarak tanımlamaktadır (Innes, 2003: 8). Bu çalışmada da bu durum, postmodern ya da postmodernite kavramlarıyla betimlenecektir.

1894'ten itibaren yazdığı makalelerde kullanılmıştır¹⁰. Bu makaleler “*American Journal of Sociology*” dergisinde yayımlandıktan sonra 1901 yılında derlenerek “Sosyal Kontrol” isimli kitap olarak yayımlanmıştır. Ross, bu çalışmasında özellikle “insanların nasıl birlikte uyum içerisinde yaşadıklarını” sorgulamıştır. Sosyal kontrolü tanımlarken de “grubun bireysel amaçlar ve davranışlar üzerindeki hâkimiyetine” vurgu yapmaktadır (Ross, 1896: 513-519; 1901: 550-562).

Terimin kullanıldığı ilk dönemlerde sosyal kontrol daha çok kamuoyu, din ve sosyalizasyon gibi konularla ilişkilendirilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarında ise “sapmaya karşı bir tepki” olarak yeniden ifade edilmiştir (Scheerer ve Hess, 1997: 99).

Toplumsal yaşamda insanların toplumsal normlara ve değerlere uymaması sosyoloji literatüründe “sapma” kavramıyla açıklanmaktadır. Sosyoloji ise sapmayı toplumsal düzen için bir tehdit olarak değerlendirmiş ve bu konuda bilimsel çalışmaların sayısı zamanla artmıştır (Bektaş ve Bakacak, 2009: 38). Bu bağlamda sosyal kontrol genellikle, sapkın davranışa yönelik olarak gösterilen organize tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Innes, 2003: 3).

Black’a göre sosyal kontrol “insanların sapmış davranışa karşı tanımlamış oldukları tüm tepkilerdir” ve her ne kadar bu kavram günümüzde hukukla ilişkilendirilse de aslında hukuktan söz edemeyeceğimiz asırlar öncesinde de her toplumda farklı biçimlerde uygulanmıştır (Black, 1984: xi).

Cohen de Black’in tanımına benzer bir şekilde sosyal kontrolü “suça, suçluluğa ya da sapkın ve sosyal problemleri davranışa gösterilen reaktif (suç ya da suçlu belli olduktan sonra) ya da proaktif (suçu önleme amaçlı) tepkiler” olarak tanımlamaktadır (Cohen, 1985: 3).

Horwitz, sosyal düzenin temelindeki “doğru ya da yanlış” hakkındaki algıya vurgu yaparak sosyal kontrolü, “toplumun kendi ahlaki değerlerini (doğrularını) koruduğu diğer yönü” olarak tanımlamaktadır (Horwitz, 1990:1).

¹⁰ Innes ise terimin aslında bundan birkaç yıl önce Herbert Spencer tarafından kullanıldığını; Ross’un, sosyal grupların birey davranışlarını etkilediği mekanizmalar ile düzenin üretimi ve yeniden üretimi konularının açıklanmasında sosyal psikolojik bir yaklaşım ortaya koyduğunu belirtmektedir (Innes, 2003: 16).

Scheerer ve Hess (1997: 103-104) ise Black ve Horwitz'in tanımlarının "kesinlikten uzak ve ahlaka vurgu yapan" önyargılı tanımlar olduklarını düşünmektedirler. Bu nedenle sosyal kontrolü "istenilmeyen davranışların önlenmesini amaçlayan ya da önlenemeyen davranışlarının oluştuktan sonraki sonuçlarına karşı geliştirilen tüm sosyal düzenlemeler, mekanizmalar, normlar, inanç sistemleri, pozitif ve negatif yaptırımlar" olarak tanımlamaktadırlar.

20. yüzyılda ortaya çıkan bir kavram olan sosyal kontrolün farklı akademisyenler tarafından farklı tanımlamalarının yapılması kavramın müphemliği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Cohen de sosyal kontrole farklı kesimler tarafından farklı anlamlar yüklenildiğini bu yüzden net bir tanımının olmadığını belirtmekle beraber, sosyal kontrolü; "sapmış davranışları engellemeye yönelik olarak geliştirilmiş tüm tutum ve davranışları içeren girişimler" olarak tanımlamaktadır (Cohen, 1996'dan aktaran Bektaş ve Bakacak, 2009: 35).

Sosyal kontrolü, reaktif ve proaktif olarak ikiye ayırmak mümkündür. Reaktif sosyal kontrol, oluşmuş olan bir eyleme, harekete, davranışa karşı verilen tepkidir (Suç oluştuktan sonra polisin olay mahallinde inceleme yapması). Proaktif sosyal kontrol ise yapılması istenmeyen bir davranışa, harekete ya da oluşması istenmeyen bir duruma karşı gösterilen tepkilerdir ki modern sosyal kontrol birçok yönüyle proaktif olma eğilimindedir (Kapalı devre kamera sistemlerinin yaygınlaşması, enformasyon teknolojileri vasıtasıyla teknik takiplerin artması). Ancak günümüzde proaktif kontrollerin reaktif sosyal kontrol mekanizmalarının yerini aldığını söylemek mümkün değildir. Aksine günümüzde her iki sosyal kontrol süreci birlikte işlev görmektedir (Innes, 2003: 7).

Travis Hirschi ise kriminolojik bir bakış açısıyla sosyal kontrol teorisinde şu soruya cevap aramıştır: "Neden bazı insanlar suç işlerken diğerleri işlemez?" Cevabını aradığı soruyu bir süre sonra geliştirerek yeniden sormuştur: "İnsanları suç işlemeye iten faktörler nelerdir ve neden hepimiz suç işlemiyoruz?" Cevabı ise şu olmuştur: "Sosyalizasyon sürecinde çeşitli seviyelerde sosyal kontrole maruz kalmaktayız. Bu sürece katılımımız

ve inancımız ne kadar fazla olursa ya da ne kadar çok sosyal kontrole maruz kalırsak, o oranda suç işleme riskimiz azalır.” Hirschi dolayısı ile sosyal kontrolün sağlanmasında sosyalizasyon sürecine ve bu süreçte bireyin toplum değerlerinin ve kanunların kabullenmesinin önemine işaret etmektedir (Innes, 2003: 22).

Özetle sosyal kontrol, “toplumsal yaşamda ilişkileri düzenleyen, normlardan sapmayı çeşitli ödüllendirme ve cezalandırma süreçleri ile önleyen ve bu yolla toplumda düzeni sağlayan bir mekanizmadır.” İnfornel sosyal kontrol ise “toplumsal normları ihlal eden bireyleri hoş karşılamama, yadırgama, ayıplama, dışlama, ilişkide bulunmama, kınama, konuşmama, küsme, yüz çevirme, alay etme vb. gibi tepkiler” olarak değerlendirilebilir (İçli ve Burcu, 1993: 44). İnfornel sosyal kontrolün yaptırımları ise formel sosyal kontrolün aksine hukuki değildir. Toplumun sahip olduğu değer ve normlara uygun olmayan davranışlara yine toplumun verdiği tepkiler, infornel sosyal kontrolün yaptırımlarını oluşturmaktadır. Bu kapsamda infornel sosyal kontrolün kültürden kültüre farklılık gösterdiği ve günümüzde artan formel sosyal kontrol uygulamalarının infornel sosyal kontrol oluşumunda etkili oldukları değerlendirilmektedir.

İnfornel ve formel sosyal kontrol arasında ayırım yapmak aslında biraz problemlidir. Formel sosyal kontrol daha çok hukuksal yaptırımları çağrıştırırken, infornel sosyal kontrol ise sapmış davranışlara karşı resmi hukuk sisteminin uygulamalarının ya da yaptırımlarının dışında kalan planlı ve istemli tepkiler olarak tanımlanabilir (Innes, 2003: 151).

“İnfornel kontroller yumuşak, formel kontroller serttir” ya da “infornel kontroller etkisiz formel kontroller etkilidir” şeklinde bir yorumun doğru olmadığı söylenebilir. Başlangıçta infornel sosyal kontroller belirgin değilse de daha yaygındır ve birey üzerinde daha çok etki bırakır. İnfornel ve formel sosyal kontrol arasında kesin bir ayırım yapmak da çok kolay değildir (Scheerer ve Hess, 1997: 113).

Günümüzde ise insanlar artık infornel sosyal kontrole daha az güvenmektedir. Bu nedenle kontrol fonksiyonunu sağlayan kurum, sistem ya

da ajanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Innes, 2003: 147). Bu yüzden postmodern yaşamda informal sosyal kontroller halen ilk anlamında kullanılsa da bireylerin artan formel sosyal kontrol uygulamaları neticesinde kendi kendilerini kontrol etmeye başlamaları da “postmodern yaşamda informal sosyal kontrolün yeni görünümüleri” olarak adlandırılabilir.

Sosyal kontrol, farklılıkları ortadan kaldırarak topluma uyumlu bireyler yaratma amacıyla bir yandan devlet kurumları ve diğer yandan da her geçen gün artan etkinliğiyle kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleştirilmektedir (Bektaş ve Bakacak, 2009). Althusser, devletin baskı aygıtlarının (hükümet, idare, polis, ordu, mahkemeler, hapishaneler vb.) dışında kalan diğer tüm Devletin İdeolojik Aygıtlarının (DİA) fiziksel güç olmadan da sosyal kontrol unsuru olarak işlev göreceğini belirtmektedir. Bu aygıtlar ise, Dinsel DİA, Öğrenimsel DİA, Aile DİA’sı, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA’sı, Kültürel DİA ve hatta bazen özel kurumlardır (Althusser, 2006: 63-64).

Althusser’in de belirttiği gibi günümüzde düzen, devletin birçok kurumu ve özel kurumlar tarafından uygulanan sosyal kontrol uygulamaları ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Devlet kurumlarının rolü düzenin sağlanmasında şüphesiz çok önemlidir. Ancak, bu uygulamaların sonuçlarının, teknolojinin ve toplumsal yaşamın gelişimine paralel olarak incelenmesi gerekmektedir.

Sosyal kontrol kavramının farklı tanımlama ve ele alınışlarına değindikten sonra günümüz toplumunda yaygın olan kontrol kültürünün oluşum sürecini incelemek, artan gözetim pratiklerine başvurunun nedenlerinin anlaşılmasında faydalı olacaktır.

2. KONTROL KÜLTÜRÜ

Günümüz toplumu sürekli olarak güvenliğini kontrol mekanizmalarıyla sağlamaya çalışmaktadır. Güvensizlik duygusuyla beslenen birey bir suçun kurbanı olma korkusuyla, her geçen gün güvenlik duygusunu tehdit ettiğine inandığı insanları, mekânları ve davranışları kontrol etmek için yeni önlemler alma ihtiyacı hissetmektedir. Bunun sonucu olarak da sosyal yaşam ve bireylerin özel hayatları her geçen gün daha fazla formel ve informal sosyal

kontrole maruz kalmaktadır (Innes, 2003: 1).

Ancak günümüz sosyal kontrol uygulamalarını ve kontrol kültürünü daha iyi anlamak ve bu uygulamalara ait sonuçları gerçekçi bir şekilde analiz etmek için sosyal kontrol uygulamalarının son elli yıl içerisindeki gelişiminin toplumsal yaşamdaki değişikliklere paralel olarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle “refah devleti” anlayışı ile birlikte kriminal alanda önemli değişimler yaşanmıştır. Sosyal hayatın gerçekleri bu dönemde suç ve suçla mücadele alanına da yansımış ve kriminal politikalar toplumsal yaşamdaki değişimlere paralel olarak gelişme göstermiştir. Sosyal kontrol uygulamalarının ve buna paralel olarak kontrol kültürünün yaygınlaştığı bu dönemde suçla mücadele ve güvenliğin sağlanması için geliştirilen kontrol politikalarının sebep ve sonuçlarının anlaşılmasında David Garland ve Stanley Cohen’in eserleri halen birçok sosyolog ve kriminoloğun da referans olarak kullandığı önemli eserlerdir.

David Garland, “Kontrol Kültürü” (*The Culture of Control, 2001*) isimli çalışmasında geçtiğimiz yüzyıla ait suç kontrolü ve ceza politikalarıyla ilgili gelişim sürecini tarihsel süreç, ceza politikası ve sosyolojik boyutlarıyla çeşitli açılardan ele almış ve özellikle bugünkü suç ve ceza alanındaki sosyal kontrol uygulamalarının ve suç konusundaki algının oluşmasında etkili olan gelişmeleri ortaya koymak suretiyle büyük resmin görülmesinde önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Stanley Cohen de “Sosyal Kontrolün Görünümleri” (*Visions of Social Control, 1985*) isimli çalışmasında esas olarak suç, suçluluk ve sosyal olarak problemlili kişilik ve/veya sapkınlara uygulanan örgütlü tepkilerden olan reaktif (suçun işlenmesi ve suçlunun belirli olmasından sonra) ve proaktif (suçu önlemek) algıları ele almıştır. Bu tepkiler kimi zaman direkt devlet eliyle kimi zaman da daha özerk profesyonel unsurlar (sosyal kurumlar ve psikiyatri) kanalıyla uygulanmıştır. Bu unsurların amaçları kişisel tedavi ve cezalandırma gibi hususi konulardan “suçun önlenmesi”, “toplumun güvenliği” ve “toplumun zihinsel sağlığına” kadar uzanmaktadır.

a. Refah Devleti Anlayışı ve Sosyal Kontrol

Erken-modern Avrupa'da düzen kral tarafından sağlanmaktaydı. Kanunları koyan düzeni sağlayan kral, tek egemen güçtü. 19 ve 20. yüzyılda ise aydınlanma düşüncesi ve demokrasi ile birlikte egemen güç “halkın iradesi” ya da “toplum çıkarları” olmuştur. Yine bu dönemde polis teşkilatı ortaya çıkmış ve artık cezalar devlet eliyle verilmeye başlanmıştır. Zamanla da profesyonel bürokratlar, kanunlar ve yaptırımlar devreye girmiştir. Tüm bu gelişmeler suç kontrolü ve kriminal adaletin “modernizasyonu” olarak adlandırılabilir (Garland, 2001: 29).

Modernite öncesinde suç işleyenlerin halkın önünde idam edilmeleri kral ve hükümdarların güç ve egemenliğinin bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Verilmek istenen mesajla cezalandırma şekli, “krala karşı gelenin sonunun nasıl olacağına dair” bir gösteriye dönüşmekteydi. Bu sayede bu gösteri sosyal kontrolün sağlanmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Ulus-devlet anlayışı ile birlikte adaletin sağlanması, “suç ve ceza uzmanlarının” vazifesi haline gelmiştir. Artık yeni politik rejimin amacı, “bedeni yok etmekten ziyade, çeşitli yollarla onu disipline etmek ya da rehabilite etmek” olmuştur (Staples, 1997: 92; Hughes, 2003: 27).

Yeni düzeni sembolize eden tarihsel dönüşüm, işkence cezasından ekonomik ve politik olarak daha makul olan hapis cezasına geçiş olmuştur. Cezalandırmada “bedenin yerine zihin” hedef alınmıştır. “Daha az cezalandırma yerine daha iyi cezalandırma” ve sosyal bünyeye daha fazla nüfuz edecek cezalandırma hedeflenmiştir. Celladın yerini bekçi, doktor, psikiyatrist, hastane, eğitmen, sosyal görevli, kriminologlar ordusu almış ve zihni değiştirmek için cezalandırmanın haklılığını ortaya koyan teoriler üretilmeye başlanmıştır. Anlayış salt olarak cezalandırmadan ziyade “kişi gözlenmeli, yeniden eğitilmeli ve itaatkâr hale getirilmeli” olmuştur (Cohen, 1985: 25-26).

Bu anlayışın en güzel örneği ise 17. yüzyılın büyük kapatmasıdır. 1656 yılında Paris'te Kralın emriyle çıkartılan bir kararname ile “Genel Hastane” kurulmuştur. Bu hastanenin görevlilerini ise krallık tarafından ömür

boyu atanan müdürler ve yine bu hastanede görev yapmak üzere özel olarak görevlendirilen hekimler oluşturmaktadır. Genel Hastane tüm kurumlardan bağımsız bir yapıya sahiptir. Bu yapı sayesinde fakirler, işsizler ve dilenciler toplumdan ayrıştırılmıştır. Zamanla da Genel Hastane benzeri çalışma evleri ve ıslahhaneler tüm Avrupa'ya yayılmıştır (Foucault, 2006a: 89-97).

Sefaleti azaltmanın yolunu hapsedmekte bulan dönemin iktidarı tarafından bu anlayış ile aslında sağlanmak istenen asayıştır. Foucault'nun (2006a: 110-115), Deliliğin Tarihi isimli eserinde Kral tarafından çıkartılan bu kararnamenin asayişin sağlanmasına vurgu yapan 9. maddesi ise şu şekilde belirtilmiştir:

“Her cins, köken ve yaştan bütün kişilerin, hangi nitelik ve soydan olursa olsun, hangi konumda olursa olsun, sağlam ve sakat, hasta veya nekahat halinde, tedavisi mümkün veya değil hiç kimsenin Paris kentinde ve dış mahallelerinde, kiliselerde, kilise ve ev kapılarında, sokaklarda veya başka açık yerlerde açık veya gizli, gece veya gündüz dilenmelerini yasaklıyoruz... tersine davrananlar ilk seferinde kamçılanılacak, ikinci seferinde erkekler ve delikanlılar küreğe gönderilecek, kadınlar ve kızlar şehir dışına çıkartılacaklardır.”

Görüldüğü üzere bu dönemde sapkınlar artık anomik sosyal düzenin ürünleri olarak görülmüş, bunları kontrol etmek veya değiştirmek için çözüm ise toplumdan uzak olacak şekilde ayırımı tabi tutulma olmuştur. Bakımevleri, sosyal düzenin bir temsilcisi olarak düşünülmüş, buralarda izole edilmiş, dilencilerin, aylakların, suçlu ve delilerin disiplin, kural ve düzen rejimine tabi tutularak değiştirilebilecekleri öngörülmüştür (Cohen, 1985: 19).

20. yüzyılın ikinci yarısında ise toplumdaki genel dönüşümler ekonomik, sosyal, kültürel ve politiktir. Garland toplumsal yaşamdaki dönüşümleri şu şekilde belirtmiştir (Garland, 2001: 77):

- Kapitalist üretimin dinamiği, teknoloji, ulaşım ve iletişimdeki ilerlemeler,
- Aile ve ev yaşamının yeniden şekillenmesi,
- Şehirlerin ve kasabaların sosyal ekolojisinin değişmesi,

- Elektronik medyanın yükselişi,
- Sosyal ve kültürel hayatın demokratikleşmesi.

Toplumsal yaşamdaki bu değişimler, suç ve suçla mücadele alanındaki politikalara da yansımıştır. Toplumsal yaşamın dinamikleri tarihin her döneminde farklı uygulamaların ve anlayışların etkili olmasını sağlamıştır.

Bugünün kontrol sistemi ideologları da “bireyin normalleştirilmesinde” üçüncü devrimin ortasında olduğumuzu söylemektedirler. Birinci devrim “intikamdan yasaklamaya” (19. yüzyılın ilk bölümü), ikincisi “yasaklamadan Islaha” (19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar) ve üçüncüsü ise günümüzde yaşanan “islahtan yeniden bütünleşmeye” geçiştir. Yeniden bütünleşme aile, okul, çeşitli toplumsal kurumların ve gönüllülerin sürece daha çok dâhil olmalarıdır. Bu anlayışa göre sapkınlık toplumun dokusunda vardır ve yeniden evin içine alınmalıdır. Ebeveynler, arkadaşlar, okullar, komşular ve polis sapkınların formel sisteme girmesini önlemeli ve bir kalkan vazifesi görerek hep birlikte sapkını topluma, yani ait olduğu yere göndermelidirler. Eğer suç sosyal bağların kopması sebebiyle bireyin yalnızlaşmasından kaynaklanıyorsa, “hapsedilme” bunu sadece daha da kötüleştirmektedir. Yeni kontrol modelleri suçluya yaptığı zararları ortadan kaldırma ve toplum için çalışarak kendini topluma bütünleştirme imkânı sunmaktadır. Yeni vizyon “dışlayıcı” değil “dahil edici” sosyal kontroldür¹¹. Sapkınlar mümkün olduğunca kendi doğal çevrelerinde kalmalıdır. Yani aşırı iş yükü olan, verimsiz ve insancıl olmayan formel sistem yükünü toplumun birincil kurumlarına vermelidir. Aile, okul ve uzmanlar sapmanın kontrol sorumluluğunu üzerlerine almamalı, bunun yerine suçla mücadele için güçlendirilmeli, desteklenmeli, kullanılmalı ve bu sayede kişinin formel kontrol sisteminin (yasal sistemin) içine girmesini önleyerek, formel kontrol sisteminin alternatifi olmalıdırlar (Cohen, 1985: 76-78).

¹¹ Bugün bu ifade aslında tartışmaya açıktır. Her ne kadar özellikle gelişmiş ülkelerde dâhil edici ve bütünleştirici politikalar ya da uygulamalar varsa da, bunun bu kadar yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Braithwaite’in “Yeniden Bütünleştirici Utandırma Teorisi” bu anlayışın en güzel örneğidir. Ancak bu teoriye ait uygulamaları sadece gelişmiş olan ülkelerde görmek mümkündür. Diğer yandan “denetimli serbestlik” gibi dâhil edici uygulamaların varlığı yaygın oldukları anlamına gelmemektedir. Enformasyon toplumunda artan güvensizlik ve risk algısı toplumsal yaşamda birçok bireyin ya da kuruluşun güvenlik tedbirlerine artan yoğunlukta başvurmasına neden olmaktadır. Bu nedenle günümüz toplumunun “dahil edici ve dışlayıcı süreçleri” birlikte barındırdığı söylenebilir.

Suçluların “ıslah” anlayışı ile topluma yeniden kazandırılabilce i düşüncesiyle kriminologlar 1920 ve 30’lu yıllarda yaptıkları araştırmalarda suçun nedenini “sosyal yoksunluk” olarak belirlemişler ve bu kapsamda fakirlik ve düşük profilli aile yapısının suçun oluşmasında etken faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. İkinci Dünya Sava ını takip eden 1950 ve 60’lı yıllarda ise bu tez yerini “görelilik yoksunluk” ve “anomi” teorilerine bırakmıştır (Garland, 2001: 29).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda, birçok ülkenin ekonomisindeki refah 1970’lere kadar sürmüştür (Castells, 2008: 22). Zamanla bu refah devleti anlayışıyla hareket edilerek devlet eliyle okullar ve otoyollar yapılmış, evler tahsis edilmiş, gelir destekleri sağlanmış, asgari eğitim ve sağlık hizmeti zorunlu kılınmıştır. Müdahaleci devlet anlayışı ile toplumsal yaşamda birçok düzenleme yapılmıştır. Buradaki amaç toplumun tüm bireylerini eşit haklara ve fırsatlara sahip asgari bir refah seviyesine ula tırmaktır (Garland, 2001: 45). Bu amaçla profesyonel ve bürokratlar sadece suç konusu ile ilgili değil sosyal yaşamın tüm “dokusuna ve hastalıklarına” müdahale etmekle kendilerini sorumlu görmüşlerdir (Hughes, 2003: 46). Refah devleti bu sayede her geçen gün insanların gündelik hayatlarını belgelemeye ba lamı  (Lyon, 1997: 52-54), sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik politikalarıyla birlikte bireylerin yaşamları daha fazla gözetim altına alınmaya ba lanmışdır (Lyon, 1997: 133).

Bu dönemde ortaya çıkan “ıslah edici kriminoloji” (*correctionalist criminology*) ya da pozitivist kriminoloji vaatleri ve değerleri açısından modernist sayılabilir. Onu modernist yapan özelliği ise; sosyal mühendislik hakkındaki sorgulanamaz vaatleri, devletin ve bilimin kapasitesine olan güven, sosyal düzen ve bireysel suçluların devlet ajanlarıyla d zeltilebilece ine olan inançtır. Bu dönemde kriminolojide gelişen düzeltici anlayışın temel özelliği “normal ile patolo i in ayrımını” yapmasıdır. Saldırganlardan yargılandıktan sonra sapkın olarak de erlendirilmeyenler ceza uygulamalarının ve kriminal teorisinin dışında tutulmuşlardır. Esas odaklanılan nokta ise sapkın ya da kriminal kişilik (*criminal character*) veya psikopat suçlu (*psychopathic offender*) olmuştur. Sistemin tüm enerjisi ve

araştırmalar iki konuya odaklanmıştır. Birincisi, “bireysel suçları” anlamaya ve çözmeye çalışmak ve bu suçlara neden olan sosyal olguları ve çevrenin etkilerini çözmeye çalışmaktır. İkincisi ise, çeşitli çalışmalarla ceza refahı (*penal-welfare*) kurumlarının etkinliğini değerlendirmek ve sonuç olarak “neyin neden işe yaradığını” bulmaktır. Islah edici kriminoloji ve ceza refahı kurumları problem olarak “uyum gösteremeyen suçluyu”, çözüm olarak ise “ıslah edici uygulamaları” (*correctional treatment*) tanımlamışlardır (Garland, 2001: 40-43; Hughes, 2003: 43).

Islah edici uygulama anlayışıyla hapishanelerin aslında suçluyu iyileştirmediği düşüncesi savunulmaktadır. Bu nedenle hapishane gibi kapalı kurumların yerine toplumla yeniden bütünleşmeyi sağlayacak tedavi edici ya da rehabilite edici kurumların suç ve suçluyula mücadelede daha etkili olacağı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu düşünceyle kriminologlar “topluma salıverme” yani devlet kontrollü bakımevleri, hastane ve hapishanelerin kapatılması fikriyle ilgilenmeye başlamışlardır. 19. yüzyılın büyük kapatmasından geriye dönüşün ifadesi olan bu durum “altın çağın” başladığının bir işareti olarak algılanmıştır (Cohen, 1985: 33).

Bu düşünceden hareketle klasik hapishanelerin yerine eğitici hapishaneler, ıslah edici uygulamalar, gençlik reformları tercih edilmeye başlanmış ve alan uzmanlara bırakılmıştır. Suçla mücadelede “kriminolojik bilgi birikimi ve deneysel araştırma bulguları”, “gelenekler ve sağduyudan” daha güçlü duruma gelmiştir. Bir zamanlar prensip “suç olmadan ceza olmaz” (*nullem poena sine crimen-no punishment without a crime*) iken, ceza refahı ile bu “teşhis koyulmadan tedavi uygulanmaz” (*no treatment without diagnosis*) ve “uzman görüşü olmadan cezalandırıcı yaptırım uygulanmaz” (*no penal sanction without expert advice*) halini almıştır (Garland, 2001: 35-36).

Kapatarak toplumdan izole etme anlayışı, yerini tedavi edilip toplumsal yaşama tekrar dâhil edilme anlayışına bırakmıştır. Bu sayede sosyal kontrol, bu ilerlemeyle birlikte her ne kadar daha “yumuşak” ve “nazik” bir kimliğe bürünmüş olsa da daha fazla yaygınlaşma imkânı bulmuştur (Staples, 1997: 14). Çünkü kentsel yapının gelişmesi ve endüstrileşmeyle

birlikte düzenin sağlanması ve daha karmaşık bir hâl alan sosyal yaşamın düzenlenmesi için refah devleti artan kurumları ve gözetim imkânlarıyla her geçen gün gündelik yaşam içinde daha fazla rol almaya başlamış ve gözetim toplumunun temelleri atılmaya başlanmıştır (Lyon, 1997: 53).

Refah devleti anlayışı ile sosyal kontrolün sağlanması için reaktif tedbirler yerine proaktif tedbirler alınmaya başlanmış, bu kapsamda eğitim, çocukların korunması ve toplum sağlığı konularında devlet önemli rol oynayan bir aktör olarak devreye girmiş, polislik ve hapisane sisteminde de önemli gelişmeler yaşanmıştır (Innes, 2003: 36).

1960'lara kadar sanayi devrimiyle birlikte oluşan ıslah edici kriminoloji uygulamalarının başarılı olduğu söylenebilir. Fakat bu başarının ardındaki informal sosyal kontrolün oynadığı rol (dini kurumların gücü, yardım kampanyaları, komşuluk ilişkileri ve arkadaşlık bağları) göz ardı edilmiştir. O dönemde güçlü olan aile ve komşuluk bağları, okullarda, işyerlerinde ve birçok kurumda empoze edilen disiplin ve günlük yaşamın normları ve yaptırımları ceza refahı uygulamalarına destek sağlamıştır. Bu günlük kontroller sayesinde sistem sapkın bireyleri disipline etmede ve topluma yeniden kazandırmada başarılı olmuştur. Ceza refahı sistemini yaratan ıslah edici program düşük suç oranlarının fakat yüksek informal sosyal kontrolün olduğu bir dönemde devreye sokulmuştur. Bu yüzden 1970'lere kadar başarılı olarak görülse de informal sosyal kontrolün etkisinin azaldığı ve sosyal yaşamın dokusunun değişme gösterdiği bu dönemde düzeltici kriminolojinin artık suçla mücadelede başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir (Garland, 2001: 30-34, 48). Cohen de suç oranlarındaki artış veya azalışın kontrol teorisinden çok makro düzeydeki sosyal değişimlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Cohen, 1985: 169).

b. Refah Devleti ve Ceza Refahı Anlayışının Çöküşü

1950'lerde eskiden sadece zenginlerin sahip olabildiği arabalar, çamaşır makineleri, buzdolapları, radyo ve televizyonlar çalışan kesimdeki birçok insanın hayatına girmeye başlamıştır. 1960'larda ise bu seviye yabancı ülkelerde tatil yapma, yeni arabalar, kendi evine sahip olma, modaya

uygun kıyafetlere yükselmiştir. Okullar zorunlu olmuş ve yüksek eğitim anlayışı yaygınlaşmıştır. İşte bu dönemdeki gençler ilerdeki değişimin de öncüleri olmuşlardır. Bu dönemde tüketim toplumunun temelleri atılmıştır. İşte bu dönemde oluşan refah devleti, ekonomik hayata yön vermeyi bir sorumluluk olarak gören, toplumun refahı ve iyiliğinin garantisi olmayı ilke edinmiş ve problem çözücü niteliğe sahip bir devlet olma misyonlarını kendi üzerine yüklemiştir (Garland, 2001: 79-80).

Ancak sosyal yaşamı tüm entropisine rağmen düzenleme idealine inanç zamanla zayıflamıştır. Bunun sebebi ise ilk başlarda göz ardı edilen informal sosyal kontrolün olumlu yönde değişme gösteren toplumsal yaşamlar ters orantılı olarak azalmasıdır. Sosyal çevrede yaşanan değişiklikler ve artan ulaşım imkânları ile beraber okulla ev, evle iş arasındaki mesafe artmıştır. Lokal bağlılıklar ve yüz yüze ilişki kalıpları azalmış ve sonuç olarak bireyselleşme ön plana çıkmıştır. Bu da sosyal ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Medya sayesinde insanlar daha çok diğer insanlardan haberdar olmaya başlamış ve sahip oldukları eksiklikler farkındalıklarını artırmıştır. Bu da bazı kesimlerde var olan dışlanmışlığın ve dezavantajların farkına varılmasını sağlamıştır. Televizyonun yavaş yavaş tüm evleri işgal etmesiyle birlikte bu ayrım daha bariz bir biçimde açığa çıkmıştır. Artık gettolardaki¹² çocuklar “nelere sahip olamadıklarını” daha açık bir şekilde görmeye başlamışlardır. Bu sayede daha önce lokal olan problemler (ırkçılık, suç, şiddet, cinsellik suçları, savaşlar) evlerin oturma odalarına girmiştir (Garland, 2001: 84-86).

1960’ların diğer önemli özelliği de bu dönemdeki gençliktir. Özgürlük kültürünün yeşerdiği (Castells, 2008: 6) bu dönemdeki gençler aile disiplininin uzak, daha hareketli bir çevrede, evden daha çok dışarıda, kafede, barda ya da sokak köşesinde yani büyüklerin denetimi dışında bir ortamda yetişmişlerdir. Bu yüzden gençlerin isteklerinin, beklentilerinin farklı olması ve informal sosyal kontrollerin azalması suçun artmasını tetiklemiştir. Bu dönemde “sapma özgürlüğün bir etiketi görünümüne kavuşmuş, uyum ise bir baskı olarak görülmüştür.” (Garland, 2001: 91).

¹² Getto, bir kentin herhangi bir azınlıkça yerleşilen bölümüne genel olarak verilen addır.

Ekonomik hayatı düzenleyen, yaşam standartlarını garanti altına alan, otoyolları inşa eden, genel olarak yatırımları yöneten “Keynezyen devlet” ya da refah devleti bir yandan da eğitimi ve sağlığı finanse etmiş, boşanmayı yasallaştırmış, ailesi ya da işi olmayan bireylere destek olmuştur. Bu yönleriyle bireysel özgürlük ve sosyal demokrasinin önünü açan refah devleti postmodernitenin lokomotifi olarak işlev görmüştür. Fakat bu sürecin tarihsel ironisi ise ekonomik ve sosyal değişimlerin önünü açan refah devletinin kendi yarattığı durumlar tarafından saldırıya uğramaya başlamasıdır. Bu negatif sürecin ilk unsuru güvenlik ve refah kurumlarının yaratılmasından sonra oluşan geri besleme etkisidir. Nüfusun ev, sağlık, eğitim vb. ihtiyaçları devlet eliyle karşılanmış ancak gün geçtikçe daha çok ihtiyaç ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sayede problemler artmaya başlamıştır. Her ne kadar bütçe artsa da yetersiz görünmüştür. Bu negatif sürecin ikinci unsuru ise beklentilerin artmasıdır. Göreli yoksunluk, sosyal ve psikolojik yoksulluğun temel ölçütü olmuştur. İnsanlar medya ve artan ulaşım imkânları sayesinde kendilerinin nelerden yoksun olduklarını daha iyi anlamışlardır. Üçüncü unsur ise, refah devletinin artık işlemez oluşudur. Yeni tüketicinin kapitalist düzende bireysel istekleri artmış ve bu istekler de artık refah devleti tarafından karşılanamaz olmuştur. Son olarak en ironiği refah devletinin getirdiği zenginliğin, ekonomik ve politik problemlerin gizlenmesine neden olmasıdır. Refah devleti kendi kredibilitesini tüketmiştir (Garland, 2001: 93-94).

Cohen de (1985: 128) bu dönemde suçun önlenmesindeki başarısızlığın nedeninin devletin etki alanının gereğinden fazla büyümesi olduğunu düşünmektedir. Toplumsal hayatın tüm yönlerini düzenlemeye kalkan (ilk dönemde bunda başarılı olan) devlet aslında kendi politikalarıyla kendi sisteminin altını oymuştur.

Bu dönemde ayrıca yüksek suç oranları ve yeniden suç işleme eğilimindeki artışlar uygulama başarısızlığı olarak görülmüştür. Bu durum mevcut sistem için daha çok kaynak ve profesyonel güç ihtiyacını doğurmuş ve bu da teorinin çöküşünün bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Kurumsal bir model üzerine inşa edilen suç kontrolü görevini yerine getirmede yetersiz

kalmış ve bu yüzden kriminal adalet uzmanlarına güven azalmıştır (Garland, 2001: 20; Hughes, 2003: 47-48).

c. 1970 Sonrası Kontrol Teorilerinin Ön Plana Çıkışı

1960'ların insanları değiştirerek sosyal problemleri çözme üzerine kurulu faydacı yaklaşımları başarısız olmuştur. İnsanların öğüt dinlemeye, değişmeye, ikna edilmeye, yeniden eğitime ve tedaviye açık olmadıkları anlaşılmış, onları oldukları gibi kabul edip durumlarını düzeltmek veya bastırılamaz düşüncelerinin sonuçlarıyla ilgilenmek gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu anlayıştan hareketle “yeni davranışçılık modeli”¹³ oluşturulmuştur. Bu yeni modelde sebepler değil sonuçlar önem kazanmış, kişilerin değil davranış kalıplarının mütevazı bir şekilde değiştirilmesi beklenmiş, sosyal düzeni bozan kurumlar yerine fiziksel çevre ve gerçek alanlarda uygulamalara geçilmiştir (Cohen, 1985: 150).

1960'ların sonlarında yoksunluk ve patoloji tabanlı teorilerden farklı yeni bir sosyolojik kriminoloji oluşmaya başlamıştır. Bu yeni sapma sosyolojisi suçu “rasyonel, eylemin anlamlı bir biçimi, içgüdüsel olmayan” şeklinde tanımlamıştır. Sapma, bireysel patolojiden ziyade güç ilişkilerinin bir ürünüdür. Zorunlu iyileştirme cezası bireyin haysiyetini ve ifade özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Bu aslında bireyselliği bir şekilde (tedavi adı altında) yıkan büyük hükümetlerin ya da bürokratik organizasyonların uyum politikalarına karşı bir başkaldırı olarak değerlendirilmelidir. Bu anlayışla bireysel değerlerin herkesi bir uyum içinde olmaya zorlayan ıslah edici anlayıştan ziyade “misilleme ceza anlayışı” (*retributive punishment*) ile korunabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Garland, 2001: 57).

1970'lerde¹⁴ “tedavi edici devlet” (*therapeutic state*) modelinin işlevini

¹³ Bu mantıkla kontrol çalışmaları alanında bireysel sapkınlardan ziyade tüm toplum ve çevreye bir kayma olmuştur. “Toplum kontrolünün yerini toplumların kontrolü” almıştır. Postmodernitede sosyal kontrol genişlemiş ve yoğunlaşmış, daha görünmez bir hâl alarak sosyal bünyeye daha fazla nüfus etmeye başlamıştır (Innes, 2003: 26).

¹⁴ Castells'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında piyasa ekonomisindeki beklenmedik gelişme ve istikrar getiren Keynesçi kapitalist büyüme modelinin 1970'lerin başında başarısız olmaya başladığını bu durumu 1974 ve 1979'daki petrol krizlerinin artırdığını belirtmektedir (Castells, 2008: 22). Kısacası 1970'ler İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan refah devleti anlayışının ekonomik olarak sürdürülebilirliği anlayışının yıkıldığı yıllardır.

kaybettiğine inanılmaya başlanmıştır. Tedavi edici devlet ve rehabilitasyon uygulamaları tedavi sürecinin ahlaki değerleri değiştirme ve tam bir zihin kontrolü amacı gütmesi sebebiyle eleştiriliyordu. Devletin gözünün her şeyi bilmesi ve kontrol etmesinden korkuluyordu. Sosyal kontrol, düşünce ve davranış ayrımı yapmayan, politik sezgisi olmayan tek gözlü bir canavar olarak düşünülüyordu. Minimum devlet isteği ve toplum arayışı gibi söylemlere rağmen gerçek uygulama bunların tam tersine idi. O dönemde yazılan bazı kitaplar (Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, Otomatik Portakal ve Cesur Yeni Dünya) yaşanan sürecin sonunun özgürlüğün son bulunduğu, davranışları değiştirmek için zihin kontrolü uygulanan bir totaliter rejim dönemi olacağını belirtiyorlardı (Cohen, 1985: 141).

Savaş sonrası dönemde kriminolojide baskın teoriler; anomi, göreceli yoksunluk, alt-kültür teorisi ve etiketlemedir. Bu anlayışa göre suçlu profilinin oluşmasında fakir, sosyalizasyonunu tamamlayamamış, eğitimsiz olan bireyin diğer grupla (refah düzeyi yüksek, yeterli eğitimi almış) arasında oluşan kültürel çatışmalar etkili olmaktadır. İnsanların yeterli eğitimi almadıkları, işe sahip olmadıkları için suç işledikleri düşünülmüş, çözüm ise “bireysel ıslah edici iyileştirmeler”, aile desteği (maddi) ve refah seviyesini artırıcı politikalarda aranmıştır. 1970’lerden sonra ise “kontrol teorileri” ön plana çıkmaktadır. Bu anlayışa göre “sorun yoksunluk değil, yetersiz kontroldür” ve bu teoriler halen kriminolojide baskın teorilerdir. Refah devleti döneminde suç, sosyalizasyonunu tamamlayamamış insanın bir özelliği iken, şu anki kriminoloji suçu “normal, rutin ve modern toplumun bir yönü” olarak görmektedir. “Suç amaçlı bir şekilde normal insanlar tarafından işlenmektedir” (Garland, 2001: 15-16). Bugün ise beyaz yaka ve terörizm suçlarındaki artış dikkate alındığında, bu teorinin halen baskın rol oynadığı söylenebilir.

1970’lere kadar ceza refahı politikaları uygulanmıştır. Bu daha çok politik elitlerin yönlendirdiği bir düşüncedir. Bu düşünce onarıcı adalet destekçileri tarafından halen kabul edilse de artık suç ve ceza hakkında “toplum düşüncesi” için duygusal bir ton oluşturmamaktadır. 1970’lere gelindiğinde “suç korkusu ortaya” çıkmıştır. Eskiden lokal bir konu olan suç

korkusu tüm topluma yayılmıştır (Dolu ve diğerleri, 2010: 72). Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de, gerçek olgular ya da durum ne olursa olsun, suç oranlarının kötüye gittiği yönünde yaygın bir kanaat oluşmuş ve kriminal adalet sistemine toplum güveni azalmıştır. Bu korku dolu ve kızgın toplum son yıllarda üretilen politikaların tarzını ve içeriğini etkilemiştir. Suç yeniden dramatize edilmiştir. Suçlunun “avantajsız, ihtiyacı olan, muhtaç” imajı kaybolmuştur. Bunun yerine “tehlikeli saldırganları, haylaz gençleri, akıllanmaz suçlu tiplerini” tanımlayan yasaların oluşturulmasına ışık tutmuştur. Böylece tanımlanan suçlu tiplerine suç politikasının yeni söylemi “kızgın, suçla yaşamaktan yorgun, ceza ve koruma için kuvvetli önlemlere ihtiyacı olan” bir toplumu canlandırmıştır (Garland, 2001: 10).

Cohen de 1970’lerden sonra cezada zihinden bedene yönelimin daha etkili olmaya başladığını belirtmektedir. Bu modelde önemli olan kişinin içsel düşünceleri değil, onun davranışlarıdır. Kişi düşüncelerini değiştirmeyebilir ama topluma uyum sağladığını “davranışlarını istendik hale getirerek” göstermek zorundadır. Hapishanenin etkili olmadığı ileri sürülmesi ve eleştirilmesi, gözetleme vasıtalarının ortaya çıkışını sağlamış ve bire bir denetleyici olmaları düşüncesini doğurmuştur. Bu modelin “pahalı, acımasız, utandırıcı (damgalayıcı) olmaması” avantajları olarak belirtilmiştir. Yeni dönemin silahı, “eğitimli personel ile yapılan teknoloji uygulamalarıdır.” Teknolojik yatırımlar yapılarak geliştirilecek siberetik, işletme, sistem analizi, gözetleme, bilgi sistemleri sayesinde suç fırsatlarının ortadan kaldırılması hedeflenecektir. Bu sayede hedef birey değil, tüm toplumun, sınıfların ve alanların kontrol edilerek suçun önlenmesi olacaktır (Cohen, 1985: 143-147).

Bu dönemde zamanla kriminologlar suçu geleneksel kriminolojiden farklı olarak yeniden değerlendirmeye ve tanımlamaya başlamıştır. Suç artık bireyin bir problemi ya da sosyal bir patolojiden ziyade “etiketleme, medya-destekli demoralizasyon, güç ilişkileri sorunu” olarak görülmeye başlanmıştır. Sapma, birçok raporda artık kabul edilen sosyal bir gerçektir. “Suç normal bir olgudur, sapma artık topluma yerleşmiştir.” Bu aslında çok da üzülmeyi gerektiren bir durum değildir çünkü birey zamanla bununla yaşamayı

öğrenecektir. Alınması gereken tedbir ise, toleranslı olmak, aşırı tepki vermemektir. Yeni oluşan anlayışın en önemli özelliği ise suçu “problem” olarak görmemesidir. Etkin kontrol sayesinde suçun önlenebileceği düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır (Garland, 2001: 65).

Bir yandan kontrol teorileri önem kazanırken diğer yandan da suç kontrol politikalarında muhafazakâr neoklasik hareket ağırlık kazanmaktadır. Önemli olan fiilin ağırlığına göre caydırmak, mahrum bırakmak ve cezalandırmaktır (Cohen, 1985: 151). Suç kontrolü ve sosyal kontrol alanındaki değişimlerin bir amacı da toplumdaki bu konudaki algıları okşamaktır. Hiçbir şey yeni olmasa bile kendinin değiştiği, çağa ayak uydurduğu imajını vermek ve sosyal problemlerin (suç, akıl hastalığı, kirlenme, akıl hastalığı vs.) kontrol dışında olmadığını göstermektir (Cohen, 1985: 158).

Görüldüğü üzere refah devletinin dayanışmacı çözümleri, sosyal eşitlik, sosyal güvenlik ve sosyal adalet söylemleri terk edilmiş bunun yerine eşitsizlik etkisi de içeren rekabetçi değerlere sahip yeni neoliberal politikalar ortaya çıkmıştır. 1980’lerde aile değerlerinin yeniden yaratılması, bireysel sorumluluğun tekrar empoze edilmesine önem verilmiştir. Savaş sonrası dönemin parolası “ekonomik kontrol, sosyal liberasyon” iken 1980’lerde bu “ekonomik liberasyon ve sosyal kontrol” olmuştur. Refah devleti dayanışmacı bir toplum yaratmak isterken, aslında toplumu ikiye bölmüştür (çalışan-çalışmayan, beyaz-siyah, Amerikalı-göçmen). Bu da suç oranlarının artmasına neden olmuştur. Suç bu dönemde (1980 sonrası) bir disiplinsizlik problemi, bireysel ya da sosyal kontrol eksikliği olarak görülmeye, yoksunluk ya da fakirlikten ziyade, anti sosyal kültür ya da bireylerin bir ürünü ya da rasyonel bireysel bir seçim olarak görülmeye başlanmıştır. İşte bu dönemde toplumun tehlikeli kesimlerinin ayrıştırılması için etkili kontrol yöntemleri aranmaya başlanmıştır (Garland, 2001: 100).

1990'lara gelindiğinde artan suç oranlarına paralel olarak suç korkusu “suç farkındalığını” beraberinde getirmiştir. Yüksek suç oranları artık hayatın bir gerçeği olmuş ve artık bunlar doğal karşılanmaya başlanmıştır. 1970’lerden sonraki kamuoyu araştırmaları göstermektedir ki insanların

büyük çoğunluğu suçun her geçen gün daha kötüye giden bir problem olduğunu düşünmektedirler (Garland, 2001: 107). Bu kaygının kaynağını ise sosyal etkileşim ile medya organlarında yer alan haberlerin oluşturduğu söylenebilir (Dolu ve diğerleri, 2010: 71).

Son 20 yılda devlet organları artık suçla mücadeledeki başarısızlıkları kabullenmeye, sistemin kısıtlayıcı etkilerini vurgulamaya ve suçu kontrol etmedeki kapasitelerinin limitlerine dikkat çekmeye başlamışlardır. Zamanla rollerde de değişimler başlamıştır. Artık polis malın korunmasının, uyanık olmanın ve tehlikeli durumlardan kaçınmanın kurbanın, mağdurun bir sorumluluğu olduğunu vurgulamaktadır. Burada görüldüğü gibi sorumluluk alanında bir kayma yaşanmaktadır. Kısacası artık polis her şeyden kendini sorumlu görmek yerine vatandaşın da sorumlulukları olduğunu vurgulamaktadır. Zamanla “suçluların cezalandırılması” (halen devletin görevi olmaya devam etmektedir) ve “suç kontrolü” (devleti de aşan bir durum) arasında bir ayrım yapılmaya başlanmıştır (Garland, 2001: 119-120).

Artan suç oranları toplumda polisin, adalet sisteminin ve hapishanelerin yetersiz olduğu kanısını uyandırmaya başlamış, buna cevap olarak polis de kendisini ve imkânlarını geliştirmek için yatırım yapmaya başlamıştır (motosikletli polisler, haberleşme ve bilgi sistemleri vs.). Eskiden sadece devletin elinde olan güvenliği sağlama yetkisi, zamanla devletin koyduğu kurallar çerçevesinde hareket eden ve kâr amacı güden şirketlerin ortaya çıkmasıyla tek el olmaktan çıkmıştır (Garland, 2001: 116).

Sonuç olarak özellikle 1970’lerden sonra refah devleti anlayışının suç kontrolü alanındaki yetersizliği nedeniyle kontrol teorileri ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu maksatla refah devleti döneminde bireysel sapkına yönelik dikkat, kontrol teorileriyle oluşan proaktif bir anlayışla tüm toplum bireylerine yönelmiş ya da Stanley Cohen’in deyişiyle “balık ağı genişletilmiştir.” Bu nedenle de gelişen teknolojiye paralel olarak gözetim pratikleri toplumun kontrol edilmesi ve suçla mücadelede etkin olarak rol almaya başlamışlardır. Özellikle enformasyon toplumunda yaşanan teknolojik gelişmeler, her geçen gün değişen ve artan risk algısı nedeniyle modern sosyal kontrol aracı olan

gözetim pratiklerinin de bu gelişmelerle birlikte kapasitelerini artırarak çoğaldıkları söylenebilir.

Refah Devleti döneminin bir uyarısı niteliğini taşıyan ve sosyal kontrol çalışmalarında sıklıkla dile getirilen George Orwell'ın “Bin Dokuz Yüz Seksen Dört” adlı çalışması, dönemin kontrol kültürü ve gözetim pratikleri hakkında bir karşı-ütopya olarak nitelendirilmektedir.

Lyon (1997: 88-91), Orwell'ın eserini dönemin bir uyarısından çok, geleceğe yönelik yapılan bir uyarı olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden, 20. yüzyılın sonlarında suç denetim anlayışının Bin Dokuz Yüz Seksen Dört tarzı tekniklerle olan benzerliğine vurgu yapar (Lyon, 1997: 281): “Gözetim, tahmin, önleme suç denetiminin parolalarıdır.”

Gözetim konusunda modern yaklaşım ve pratikler üzerinde bir tartışma yapmadan önce gözetim kavramını ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ortaya koymak gereklidir. Bu yüzden gözetim süreci bu bölümde modernite sürecinde ele alınacak, postmodern gözetim pratikleri ise üçüncü bölümde incelenecektir.

3. MODERNİTE VE GÖZETİM KAVRAMI

a. Gözetim Kavramının Tanımı

Gözetim kelimesi Fransızca'dan gelen “*surveillance*” kelimesinden türetilmiştir. İngilizce'de de aynı şekilde kullanılan kelime Fransızca'da “gözlemlemek, korumak” anlamına gelmektedir (Lyon, 2006: 14). Kelime, Merriam-Webster sözlüğünde ([web], 2011) “bir kişi ya da bir şeyin yakından gözlenmesi” olarak tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde ([web], 2011) ise gözetim birinci anlamıyla “gözetme işi, nezaret”, ikinci anlamıyla “himaye” ve hukuk alanında da “gözaltı” anlamıyla kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere Türkçe'de kullanılan gözetim kelimesi Fransızca'daki anlamından biraz farklıdır. Bu çalışmada da gözetim kavramı “*surveillance*” kelimesinin karşıladığı anlamda kullanılacaktır.

Lyon da (2006: 14) gözetimin iki yüzü olduğundan bahsetmekte ve bu tanıma şöyle bir örnek vermektedir:

“Sizden çocuğumun sokağa çıkıp bir araba altında kalmamasını garantilemek için çocuğuma göz kulak olmanızı isteyebilirim. Bu durumda, aklımda asıl olarak çocuğun gelişebilmesini sağlayabilecek bir bağlamda korunması vardır. Ya da sizden aynı çocuğun yaramazlığa karışmaması için ona göz kulak olmanızı isteyebilirim. Şu anda başka etmenler de resme eklendiğinde yönetme, yasaklama, hatta kontrol için ahlaki kriterlere değiniyorum. Aynı işlem gözetleme-gözetim, hem imkân tanıyor hem de sınırlandırıyor, hem koruma, hem kontrol içeriyor.”

Bu gibi örnekleri günümüzde daha da çoğaltmak mümkündür. Türkiye’de MOBESE¹⁵ olarak adlandırılan kapalı devre kamera sistemleri bir yandan trafik ve çevre güvenliğini sağlamada caydırıcı bir rol oynarken yani “koruma” misyonunu yerine getirirken, bir yandan da sizin ne zaman nerede olduğunuzu belirleyerek ve çoğu zaman aracınızdaki diğer kişileri de görüntüleyerek “kontrol” görevini de üstlenmektedir. Başka bir örnek vermek gerekirse, iletişimin denetlenmesi yoluyla suçluların yakalanması toplumun genel huzur ve düzenini sağlamak için suçla mücadelede kullanılan etkili bir yöntem olması itibariyle koruma misyonunu gerçekleştirirken, önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi türüyle de kontrol görevini sağlamaktadır.

Lyon gözetimi, “etkileme, yönetim, yöneltme ve koruma amaçlı olarak bireysel detaylara odaklanmış, sistematik ve rutin dikkat” olarak tanımlamaktadır. Lyon bu tanımını şöyle genişletmektedir: Gözetim dikkatini bireye yönlendirmesi nedeniyle odaklanmıştır. Bu tanımda sistematik ile kastedilen, bireysel detaylara yöneltilen bu dikkatin rastgele, tesadüfi ya da spontane olmadığı tam tersine kasıtlı olması ve belirli teknik ve kurallara bağlı olmasıdır. Bürokratik yönetim ve enformasyon teknolojilerine sahip tüm toplumlarda günlük hayatın “normal” bir parçası olması nedeniyle de rutindir (Lyon, 2007: 14; Wood, 2006: 3).

Giddens ise (2008: 24-25) gözetimin aslında iç içe geçmiş iki farklı şekilde tanımının yapılabileceğinden bahsetmektedir. Birinci anlamıyla “şifrelenmiş bilgi” ifadesiyle gözetim, bireylerin eylemlerini yönetmek üzere depolanan bilgi birikimini ifade ederken, diğer anlamıyla da bazı bireylerin

¹⁵ Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu (M.O.B.E.S.E.), İstanbul Valiliği’nin desteği ile İstanbul Emniyet Müdürlüğü bünyesinde faaliyete geçirilen “Kent Bilgi ve Güvenlik Sistemi”dir (<http://mobese.iem.gov.tr/>).

eylemlerinin, bu bireyler üzerinde otorite kuran diğer bireyler tarafından doğrudan izlenmesidir. Fakat modern örgütlenme yapılarında bu iki durumun yani “bilgi depolanması” ve “izlemenin” çoğunlukla bütünleştiğini vurgulamaktadır. Nitekim Türkiye için örnek vermek gerekirse enformasyonun kullanılmasında devlet tekelsizliğini güçlendirici bir etkiye sahip olan Merkezi Nüfus İdare Sistemi (MERNİS) sayesinde nüfus sistemine kayıtlı vatandaşlar hakkındaki bilgiler anlık olarak gözlemlenerek kaydedilebilmekte ve gerektiğinde diğer devlet organları ile paylaşılmaktadır (Topal, 2005: 85).

Staples ise gözetim kelimesini genel anlamda “insanların yakından izlenmesi ve davranışlarının dikkatli bir şekilde görüntülenmesi” olarak tanımlamaktadır (Staples, 1997: ix). Gözetim tekniklerini “yumuşaktan katıya doğru bütün bir tayf” olarak gören Staples’a göre bir kitapçıdaki kamera, bir işyerinde çalışanların giriş-çıkış saatlerini kaydeden (hatta bazen çalışan başına bir saatte düşen müşteri sayısını hesaplayan) sistemler “yumuşak” gözetime örnek gösterilebilir. Tayfın “katı” ucunda ise “gözetleme seremonileri” olarak adlandırdığı uyuşturucu testleri, yalan dedektörleri, alkol testi uygulamaları gibi insanlarda gözetlendikleri algısını daha belirgin bir şekilde yaratan uygulamalar bulunmaktadır (Staples, 1997: 2; 2005: 127).

Staples’a göre bu yumuşak ve katı sosyal kontrol tipleri bedenleri gözetlemeye yarayan, hareketleri düzenleyen ve en sonunda davranışları şekillendiren ve değiştiren çeşitli teknik ve teknolojilerden oluşmaktadır. Bu prosedürler çoğu zaman kanun ve yasalar, toplum güvenliği, özel mülkün korunması, gerekli iş pratikleri adıyla ya da bireyin “kendi iyiliği” veya yararı için uygulanmaktadır. Fakat yapılan gözetimin haklılığı için ifade edilen motivasyon ne olursa olsun, amaç hareket ve davranışları değiştirmek ve şekillendirmektir (Staples, 1997: 2-3; 2005: 127).

Staples’ın yaptığı tanım dikkate alındığında gözetimin genellikle resmi kurumlar tarafından toplumsal düzeni sağlamak için yapıldığı anlaşılabılır. Fakat günümüz modern toplumlarında oluşan risk algısı, modern ticaret ve yönetim anlayışı ile birlikte gözetimi salt olarak resmi kurumların uyguladığını düşünmek oldukça yanıltıcı olacaktır. Tanımda belirtilen düzen

arayışı da toplu yaşamla birlikte ortaya çıkmış eski bir konu olmakla birlikte modern toplumda daha önemli bir yere sahiptir. Bauman (1997: 19), modern toplumun önlem almadığı sürece kendini güvende hissetmediğini belirtir. Bu önlemler ise insan davranışlarının yönlendirilmesi ve izlenmesi, yani kısaca toplumsal denetimdir. Toplumsal denetim ise insanların istenmeyen hareketleri yapmalarını engelleyerek ya da istenilen davranışları sergilemeleri için cesaretlendirerek sağlanabilir.

Gözetimin toplumsal denetim ile ilişkisini açıklarken elbette gözetimin modern toplumla birlikte ulaştığı seviye ve bu seviyenin toplumsal yaşama ivmeli olarak artan etkisi göz ardı edilmemelidir. Bugün ulaşılan teknolojik seviye artık gündelik hayatın büyük bir bölümünde teknolojiye olan bağımlılığı kaçınılmaz bir gerçek olarak ortaya koymaktadır. Teknolojiden uzak bir yaşam her geçen gün daha fazla zorlaşmaktadır. Lyon, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak “kaybolan bedenler¹⁶” tanımlamasıyla gözetim toplumuna vurgu yapmaktadır. Yeni bir kavram olan “gözetim toplumu” kavramı ise ilk kez 1985 yılında Gary T. Marx tarafından “*The Surveillance Society: The Threat of 1984-style Techniques*” (Gözetim Toplumu: 1984 Tarzı Tekniklerin Tehdidi) isimli makalesinde kullanılmıştır (Marx, 1985’ten aktaran Lyon [web], 2008). Günümüzde ise gözetim toplumu kavramı bu alanda çalışan akademisyenler tarafından da sıklıkla kullanılan bir kavramdır.

Gözetim toplumu kavramının moderniteyle ilişkisini kurmadan önce moderniteye kadar olan tarihsel süreçteki gelişmeleri iktidar araçları ve toplumsal denetim bağlamında ele almak daha uygun olacaktır.

b. Gözetim Kavramının Tarihsel Gelişimi

Dolgun (2008: 16-17) gözetim pratiklerine yönelik tarihsel sürecin üç grupta sınıflandırıldığını belirtmiştir. Pastoral nitelikli gözetim olarak

¹⁶ Gözetim toplumlarının yükselişlerinin kaybolan bedenlerle ilgili olduğunu belirten Lyon’un bu kavramla kastettiği, bir şeyin uzaktan gerçekleştirildiğinde bedenlerin yok olmasıdır. Bu modernitenin ana sorunlarından biridir. Telefon açmak, sesle iletişim kurmaktır ancak e-posta gönderdiğiniz zaman ses de ortadan kalkacaktır. Artık teknoloji ilerledikçe gündelik yaşamda bedenler kaybolmakta ve insana özgü ifadelerin yerini gülen ya da üzgün yüzler gibi harf karakterlerinin kombinasyonları almaktadır. İletişim ve bilgi teknolojileri ortak mevcudiyet olmadan (bedenler birlikte olmadan) ilişkilerin mümkün kılınmasını sağlamıştır (Lyon, 2006: 33-35).

adlandırılan birinci aşama, modernlik öncesi döneme aittir ve bu dönemdeki gözetim iş gücünün kontrolü, vergi kayıtları, asker sayısının kontrolü için nüfus sayımı gibi pratikleri içermektedir. Ulus-devlet yapısı ile birlikte ortaya çıkan teknik gözetim evresinde ise gözetimin karakteristiği kamusal alanda “bürokrasi” ve sınai alanda “bilimsel yönetim ilkeleri” şeklinde görülmektedir. Bu dönemde bireylerin disipline edilerek işgücünden azami derecede faydalanılması amaçlanmıştır. Şu an için son aşama olan enformatik gözetim sürecinde ise terör eylemlerinin artışına paralel olarak artan güvenlik tedbirleri, e-devlet uygulamaları ve gelişen teknoloji ile birlikte bireylerin tüm iletişim ve hareketleri sistematik bir şekilde gözetime tabi tutulmaktadır (Dolgun, 2005: 4-5).

(1) Modernite Öncesi Dönem ve Gözetim

Toplumsal kontrol ve denetim açısından “olmazsa olmaz” bir role sahip olan gözetim olgusu her ne kadar modernite ile ilişkilendirilse de aslında insanlık tarihi kadar eskidir (Dolgun, 2005: 25). İnsanlar çok eskiden beri özellikle toplumsal hayatın düzenlenmesi için nüfus sayımı, asker sayısının belirlenmesi gibi gözetim pratiklerini uygulamışlardır (Lyon, 1997: 39).

Yazı ise bu dönemde şifrelenmiş bilgi sağlayarak devletin idari denetim imkânlarını artırması nedeniyle gözetleme faaliyetlerinin ilk ve temel aracı olarak görülebilir. Daniel Bell (2001: 309), yazıyı “kayıt tutmanın ve bilgi ve becerinin kâğıda dökülerek sonraki kuşaklara geçiriminin ilkeldeki hâli” olarak tanımlamaktadır. Yazının ortaya çıkış nedeni konuşmayı temsil etme yerine kayıt ya da not tutmaktır. Yazı sayesinde listeleme tekniği ile birlikte nüfusu denetlemek ve izlemek kolaylaşmış ve yazının icadıyla birlikte yazılı tarih iktidar aygıtının önemli bir parçası olmuştur. Sümerlerde tanrılara rapor edilen yıllık olayların kayıtları, Babilli kâtiplerin toplumun yaşadığı tüm önemli olayları kaydetmeleri birer ilkel gözetim pratikleri olarak zaman-mekân ayrışmasını artırması sayesinde¹⁷ “otoritenin kaynağını aldığı birikimin” yön değiştirmesine neden olmuştur. Sözlü kültürlerdeki geleneksel davranış

¹⁷ Giddens, yazının ve sonrasında metinlerin gelişimiyle birlikte üretilen iktidarın etkisinin arttığını belirtmektedir. Zaman-mekân ayrışması yazı sayesinde oluşmuş, böylece toplumsal bilgilerin sonraki kuşaklara aktarım imkânı artmıştır (Giddens, 2008: 66).

biçimlerinin ya da örf ve âdetlere dayalı otoritenin yerini, yazı sayesinde tarih bilgisine dayanan bir yorumlama gücüne sahip otorite almıştır (Giddens, 2008: 62-67).

(2) Modernite ve Gözetim

Modernlik öncesi cemaat toplumlarında insanlar izleme sayesinde belirsizlikleri ortadan kaldırarak korkularından kurtulmuşlardır. Bu dönemde güvenliği sağlamak ve tehlikelere karşı koymak için kullanılan şey silah yerine yoğun sosyalliktir. Güvenli toplumsal yaşam, informal sosyal kontrolün yoğun olduğu modern öncesi toplumlarda insanların birbirlerini tanımaları sayesinde oluşturulan şeffaflıkla sağlanmaktadır. Ancak zaman-mekân ayrışmasının az olduğu bu dönemde insanların birbirlerinin hareketlerini izleyerek gerçekleştirdikleri denetim yaşadıkları çevreyle sınırlı kalmaktadır (Bauman, 2003: 50-52).

Zamanla artan nüfus ve buna bağlı olarak artan yoksulluk, salgın hastalıklar ve kıtlık sonucunda toplumsal düzen 16. yüzyılda bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan “efendisiz insanlar” ya da aylakların sayısı cemaat toplum yaşamının dışında bir grup olarak gün geçtikçe artmış ve toplumsal düzen için tehlike oluşturan bu kitle artık yoğun informal sosyal kontrol ile sağlanan düzenin içine dâhil edilemez hale gelmiştir. Yoksullar eskiden “Tanrı’nın esirgediği kullar” iken bu gelişmelerle birlikte bu anlayış yeniden gözden geçirilmiş ve bu insanlar artık toplum için “gerçek emekçinin alındaki terle beslenen kurtçuklar” ya da “çalışmaktansa hasta olmayı yeğleyen” kimseler olmuşlardır. Böylece “ben seni gözetliyorum, sen beni gözetliyorsun” şeklinde işleyen toplumsal denetim sistemi zayıflamış ve toplumsal iktidar anlayışı yeniden sorgulanmaya başlamıştır (Bauman, 2003: 52-55).

Deliler, yoksullar, dilenciler kısacası toplumsal yaşama veya üretime bir katkı sağlamayan bu grubun tüm üyeleri 17. yüzyılın büyük kapatmasında toplumsal düzenin sağlanması ve çalışmayanların toplumsal refah için çalıştırılması anlayışı ile kontrol altına alınmak istenmişlerdir. Bu uygulamanın ise iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, toplumsal düzen için bir

tehdit haline gelen bu grubu disipline etmek, diğeri ise işsizliği ortadan kaldırmaktır (Foucault, 2006a: 121).

Avrupa genelinde değişen bu ekonomik ve politik koşullara bağlı olarak isyanların artmasıyla birlikte politik ve yasal gücün ulusal düzeye kaydırılma eğilimleri ortaya çıkmıştır. Şehirlerin büyümesi ve yeni hayat tarzlarının ortaya çıkmasıyla birlikte tüketim artmış, geleneksel otorite kalıpları zayıflamıştır. Daha önce kilisenin baskın rol oynadığı yönetim anlayışı terk edilmeye başlanmış, bunların yerine kent otoriteleri devreye girmiştir. Neocleous (2006: 2-3), “tüm bu nedenlerden dolayı polis, devletin başını giderek daha çok ağrıtan toplumsal düzensizliğe dair genel ilginin, kaygının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır” şeklinde ifade etmektedir.

Böylece artık feodal düzendeki toplumun kendi içine dâhil edemediği ve toplumsal düzen için bir tehdit unsuru olan bu “efendisiz adamlar” ile mücadele edebilecek bir güç oluşmuştur. Ancak bozulan düzende polisin meşgul olacağı tek şey “efendisiz insanlar” değildir. Yoğun informal sosyal kontrol ile sağlanan düzenin çökmesinin hemen ardından devreye sokulan polisten düzenin sağlanmasıyla ilgili gerekli her şeyi yapması beklenmiştir. Polis, bu dönemde doğal olarak çok geniş perspektifteki¹⁸ konuyla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Neocleous, 2006: 4).

Asayiş ve düzen bu dönemde sosyal ve politik hayatta önemli bir kavram olarak belirmiştir. Yine bu dönemde aylakların, başıboşların ve delilerin kısacası “normal” olmayanların toplumdan ayıklanarak toplumsal düzenin yeniden sağlanması kapatma pratiği ile gerçekleştirilmiştir. Foucault tarafından “büyük kapatılma” olarak adlandırılan uygulama hastaneler, hapishaneler, ıslahhanelerin tüm Avrupa genelinde hızla yayılmasına¹⁹ işaret etmektedir. Eski düzenin baş edemediği bu kitle artık bu iş için ayrılan

¹⁸ Neocleous bu durumu şu şekilde tasvir etmektedir: “Polis mandası; rahat ve huzurun, kamu sağlığının sağlanmasına yönelik araçlar; yiyecek ve şaraba yabancı madde karıştırılmaması; vaftiz, evlilik ve cenaze törenlerinde yapılan harcamalar; yolların, köprülerin, kent binalarının bakımları; kamu güvenliğinin korunması; mal ve hizmet sunumunun düzenlenmesi; ticari ve mesleki performansı; din, ahlak ve davranış kalıpları; hizmetçilerin efendilerine karşı davranışları gibi birçok konuyu içerecek kadar toplumsal hayatın her zerresine nüfuz etti” (Neocleous, 2006: 4).

¹⁹ 18. yüzyıl boyunca İngiltere, Almanya, Hollanda, Fransa, İtalya, İspanya’da hastaneler, hapishaneler ve güç evleri kamu hukuku suçluları, ailelerin huzurunu bozan ya da mallarını çalan gençler, serseriler ve meczuplarla doludur (Foucault, 2006a: 99).

vergilerle finanse edilen uzman personelin gözetimine maruz kalacaktır (Foucault, 2006a: 91-97).

Aynı zamanda bu dönemde hapishanelerin doğuşuna kriminal alandaki düşünsel değişiklikler de etkide bulunmuştur. “Suç, topluma karşı işlendiği için suçlunun bedeni artık krala değil, topluma aittir” anlayışı belirginleşmeye başlamıştır. Cezalandırmanın rasyonel olması ve suçlunun sadece bedenine değil, ruhuna da etki etmesi gerektiği görüşü yaygınlaşmıştır (Staples, 1997: 20). Böylece bu dönemdeki geleneksel gözetimin ya da informel sosyal kontrolün gücünün azalmasından kaynaklanan boşluk, bu “tehlikeli sınıfın şeffaf hale getirilebileceği bir düzen” sayesinde doldurulacaktır. Bu dönemdeki hapishanelerin, düşkün evlerinin, darülacezelerin ve akıl hastanelerinin ortaya çıkış sebebi budur. Bu yapılar ve bu yapılara tahsis edilen yeterli sayıda gözlemci sayesinde, aylakların aralıksız olarak tüm davranışları izlenebilecektir. Dolayısıyla bu kişilerin toplumsal düzen için bir tehdit ya da belirsizlik kaynağı olmalarının önüne geçilecektir (Bauman, 2003: 58).

Görüldüğü üzere 17. yüzyılda toplumsal düzeni sağlamada dini kurumların rolü azalmış, formel sosyal kontrol kurumları devreye sokulmuştur. Bu kapsamda zamanla işlevleri daha çok artan polis teşkilatları, çalışma evleri ve polis denetimindeki hastaneler devreye sokulmuştur (Neocleous, 2006: 12-14). Bu kurumların temel kuruluş amacı ise toplumsal düzensizliğin merkezi sorunu olarak görülen aylaklarla mücadele etmektir. Neocleous, Foucault’dan farklı olarak²⁰ bu kurumların çifte işlev gördüğünü belirtmiştir. Kapatma pratiği ile hem düzensizliğin önüne geçilmiş hem de o dönem için gerekli olan iş gücünün istihdam edilmesinde bu kurumlar önemli rol oynamıştır (Neocleous, 2006: 32-35).

Foucault’un bir hapishane mimarisinden esinlendiği, gözetime dayalı

²⁰ Neocleous’a göre çalışma evleri, polis teşkilatı, hastaneler ve hapishaneler gibi tüm bu formel sosyal kontrol kurumlarının amacı, Foucault’nun iddia ettiği gibi sadece kişilerin kapatılmalarına maruz kalması ve bu sayede toplumsal düzenin ya da denetimin sağlanması değildir. Ona göre Foucault’nun analizi kapatmanın tek bir yönüne vurgu yapmaktadır. Kapatma kurumlarını sadece yaşlılar, bakıma muhtaç hastalar, cüzzamlılar, akıl hastaları gibi marjinal bir grubu kontrol altında tutan kurumlar yerine, bir yandan da yoksullara, işsizlere ve aylaklara emek disiplini aşılayan ve böylece modern işgücünün elde edilmesine de önemli derecede katkı sağlayan kurumlar olarak görmek gerekmektedir (Neocleous, 2006: 35).

sosyal kontrolün en popüler örneği ise panoptikon metaforudur.

c. Panoptikon Metaforu

Foucault, Hapishanenin Doğuşu isimli eserinde İngiliz filozof Jeremy Bentham'ın 18. Yüzyılın sonlarında mimarisini tasarladığı Panoptikon'un bir hapishane dizaynından öte kesintisiz gözetime dayalı olarak tutuklular üzerinde sürekli bir kontrol sağlayan mükemmel bir disipline etme aracı olduğunu vurgulamaktadır (Foucault, 2006b: 295):

“Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını katetmektedir; bunların biri içe bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışa bakan ve ışığın hücreye girmesini olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi-kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak-tersyüz edilmektedir; bunlardan yalnızca birincisi korunmakta, diğeri ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve gözetmenin bir bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır.”

Bu mimari sayesinde denetleyicinin bulunduğu merkezdeki kuleden, bu kulenin dairesel biçimde etrafında konumlanan tüm hücreler görünür kılınmıştır. Mahkûmlar, kendilerini göreni asla göremedikleri için, ne zaman bir bakışın kendi üzerlerinde olduğunu asla bilemeyeceklerdir.

Panoptikon'da denetleyicinin bulunduğu kuledeki tek yönlü ayna sayesinde gözetleyicinin o anda içeride olup olmadığı ya da nereye baktığı belli olmamaktadır (Staples, 1997: 28). Denetleyicinin komutları ve uyarıları ise denetleyicinin bulunduğu merkez kuleden her bir hücreye uzanan “konuşma kanalları” ile sağlanmaktadır. Bu sayede denetleyici mahkûmlara gözükmeden onlarla iletişim kurabilmektedir. Mahkûmlar ise hücrelerinde onu

duyabilmekte fakat asla görememektedirler. Bu sistemi özel kılan şey ise denetleyicinin bir mahkûmla yaptığı konuşmanın o anda diğer mahkûmlar tarafından duyulamamasıdır. Dolayısı ile denetleyici bir kişi ile meşgulken, diğerleri asla denetleyicinin gözünün kendi üzerlerinde olmadığını anlayamamaktadır. Bentham'ın deyişiyle "Panoptikon'da denetleyici asla sırtını dönmemektedir" (Bozovic, 1995: 12-18).

Bu bağlamda Panoptikon'un sıradan bir hapishaneden farkı, denetleyicilerin etrafta gözükmemesidir. Sıradan bir hapishanede gardiyanlar etraftayken mahkûmlar gardiyanların bakışları üzerlerinde olduğu sürece hapishane kurallarına uymakta ancak gardiyanların gözetimi ortadan kalktığında ise düzensizlik ve disiplinsizlik tekrar baş göstermekte ya da mahkûmlar çalışmayı bırakmaktadırlar. Panoptikon'da ise bunun tam tersi geçerlidir. Denetleyici, mahkûmlara mümkün olduğu kadar az varlığını belli etmektedir. Mahkûmlar ne zaman gözetlendiklerini asla bilemezler ve bu sayede mahkûmlarda sürekli bir gözetim altında bulunma hissi oluşur. Görünmezlik bir güç haline gelmiştir. Aslında Panoptikon'un yarattığı şey, "varlığı bilinen fakat asla görülemeyen bir tanrı imajıdır." Mahkûmların gözünde denetleyici her yerde olma gibi ilahi bir özelliğin yanında, her şeyi gören, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten bir varlıktır. Bentham'ın yarattığı bu tanrı kurgusu "bir ses ve bir bakıştan" oluşmaktadır. Panoptikon'da gören kişinin (denetleyicinin) görünmezliği ve duyulan sesin kimden geldiğinin bilinmezliği söz konusudur. Görme ve ses, sahibinden ayrılarak öznesizleştirilmiştir (Bozovic, 1995: 9-11). Mahkûm da artık görülmekte ama göremediği için bir "iletişimin öznesi" değil, bir "bilginin nesnesi" haline gelmiştir (Foucault, 2006b: 296). Hücresinde bulunan bir mahkûm, duyduğu sesin sahibini asla göremediği için Panoptikon'da sürekli bir gözetleme yanılsaması da yaratılmaktadır: "Mahkûmlar aslında sürekli bir gözetim altında değildir, sadece öyle olduklarını hayal etmektedirler" (Bozovic, 1995: 16).

Mahkûm üzerinde yaratılan bu sürekli ve bilinçli görünürlük hali, mahkûm üzerindeki iktidarın işleyişini otomatikleştirmektedir. Mahkûm, artık bu haliyle iktidarın işleyişinin bir parçası haline gelmektedir. Bu özelliği ile

panoptikon iktidar etkisi yaratan harika bir makinedir. Çünkü bu makine “görmek-görölmek çiftini” ayırmayı başarmıştır (Foucault, 2006b: 297-298). Gören bilgi sahibi olacak, göremeyen ise hep çıplak kalacaktır. Görmenin sonucunda ulaşılan bilgiye dayalı üstünlük, iktidarı oluşturacaktır. Bauman (2003: 62), bilginin iktidar kuramı üzerindeki etkisini “İktidar bilgiye gereksinim duyar; bilgi iktidara meşruluk ve etkinlik kazandırır. Bilgiye sahip olmak, iktidardır” sözleriyle açıklamaktadır.

Panoptikon, işleyiş mantığı açısından siyasal bir teknoloji olarak da tanımlanabilir. “Göz önündeki yer” anlamına gelen Panoptikon’da, hiçbir özel alanı kalmayan insanlar gözetlenip gözetlenmediklerini asla bilememektedirler. Mahkûmlar için tek seçenek itaat etmektir. (Lyon, 1997: 93; Dolgun, 2005: 92). Bu sayede “mahkûmu iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için güç kullanmaya” ihtiyaç olmaksızın sosyal kontrolü sağlayarak gerçek bir “tabi olma durumu” ortaya çıkmaktadır. Bu özelliği ile panoptikon bir laboratuvar olarak görölebilir. Gözlem mekanizması sayesinde bireylerin davranışlarını kontrol ederek değiştirmek ve bireyleri terbiye etmek mümkün hale gelmiştir. (Foucault, 2006b: 299).

Panoptikon göröldüğü üzere “mimarideki basit bir fikirden” fazlasıdır. Gücü elde etmede “aklın akla olan üstünlüğünü” ifade etmektedir (Bozovic, 1995: 1; Foucault, 2006b: 304). Panoptikon, Foucault tarafından bir hapisane mimarisinin de ötesinde, bir disiplin mekanizması olarak sunulmuş ve modern zamandaki sosyal kontrol örneğini popülerleştirmiştir (Lyon, 2006: 14).

Bu durumu “gözetim asimetrisi” olarak tanımlayan Bauman (2003: 60-61), panoptikon mantığı ile oluşturulan kurumların, gözetimi toplumda bir iktidar aracı olarak uygulayan ilk kurumlar olduğunu belirtmektedir. Artık çoğunluk, kendilerini izleyenlerle yer değiştirme imkânı olmaksızın “izlenenler” pozisyonundadır. Asimetrik gözetimin görevi ise, izlenenlerin davranış biçimlerini yeniden şekillendirmektir.

Panoptikon’un en önemli özelliklerinden birisi de “gözetimin

içselleştirilmesidir.” Bu bir dönüşüm sürecidir. İlk başlarda bir otoritenin gözetimiyle şekillenen hareketlerin yerini bir süre sonra bireyin kendi kendini kontrol etmesi alacaktır (Güven, 2007: 90). Bu haliyle formel bir sosyal kontrol süreci olarak başlayan disipline edici uygulama, zamanla bireyin davranışlarını kendisinin kontrol etmesiyle sonuçlanan yeni bir duruma neden olmaktadır. Bu yeni durum informal sosyal kontrolün farklı bir görünümünün ortaya çıkması olarak değerlendirilebilir.

Fiziksel cezalandırmanın yerini alan hapsetmenin amacı, “daha az” cezalandırmak yerine “daha iyi” cezalandırmaktır. Hapsetme pratiği ile artık mahkûmun bedeni ile birlikte “ruhu” da cezalandırılacaktır. Böylece mahkûm eskiden olduğu gibi fiziksel şiddete maruz kalmadan kurumsal bir gözetim sayesinde disipline edilebilecektir (Staples, 1997: 14). Böylece modern toplum, suça karşı acımasız kanlı cezalar yerine, disipline edici uygulamalar, toplumsal kurallar ve rasyonel olarak düzenlenmiş bir toplumsal yaşam anlayışı ile toplumsal düzeni sağlamayı amaçlamıştır (Lyon, 1997: 20). Bu bağlamda Panoptikonun etkisi, sadece ceza ve şiddet kullanmadan “uysal bedenler” yaratmayı olanaklı hale getirmesi değildir. Aynı zamanda bu düşünce sayesinde ortaya konan birçok prensiple birlikte önemli tartışmaların ve yeni sosyal kontrol tekniklerinin önü açılmıştır. Panoptikon hâlâ modern disiplin teknolojilerinin ve güncel gözetim pratiklerinin önemli bir sembolü olma özelliğini sürdürmektedir (Staples, 1997: 29).

Panoptikon metaforu sayesinde, gözetlemenin cezalandırmadan daha etkili bir kontrol aracı olduğu 18. yüzyılda sonlarında ortaya konsa da (Dolgun, 2005: 97), bugün gözetlemenin toplumsal yaşamdaki yaygın rolüne bakıldığında geçerliliğinin ve uygulanabilirliğinin varlığını sürdürmesi bir yana, bireyin günlük hayatının tüm yönlerine nüfuz eden bir şekilde kullanıldığı gözükmemektedir²¹.

Fabrikalar ve atölyeler işçileri sermaye altına alma özelliği ile modernite sürecindeki teknik gözetimin uygulandığı ilk kurumlar olarak

²¹ Güvenlik amaçlı kullanılan kamera sistemleri bunun en güzel örneğidir. Günümüzde birçok kurum ve kuruluş (artan bir şekilde özel şahıslar da dâhil olmak üzere) güvenliklerini sağlamak için kamera sistemlerinden faydalanmaktadır. Diğer yandan özel amaçlı telefon dinleme sistemlerinin her geçen daha düşük maliyetlerle piyasaya sürülmesi bu teknolojilere artan talebin bir göstergesidir.

karşımıza çıkmaktadır. Gözetim teknikleri sayesinde sermaye sahipleri çalışanlarını disipline ederek emek ve işgücünden azami şekilde faydalanmayı amaçlamışlardır (Lyon, 1997: 43; Dolgun, 2005: 64). Gözetim ve denetim sayesinde işçileri disiplinli kılarak eşgüdüm içerisinde çalışmalarını sağlamak bugün “yönetim” olarak ifade edilen bilimin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Lyon, 1997: 43).

Fabrikayla birlikte toplumsal yaşam da büyük bir değişime uğramıştır. Bu sayede oluşan gözetime dayalı disiplin anlayışı toplumsal yaşamın tüm yönlerine nüfuz etmiş (Lyon, 1997: 44), günlük yaşam fabrikaya göre düzenlenmeye başlamıştır. Önceleri büyük ölçüde doğa koşullarının etkilediği günlük yaşam, fabrikalardaki makinelere dayalı üretim sayesinde zamansal ve mekânsal olarak düzenlenmeye başlamıştır. Bu kapsamda çalışma saatlerinin düzenlenmesi, işbölümü, uzmanlaşma ve senkronizasyon gibi kavramlar gündelik yaşamda da daha fazla yer bulmaya başlamış ve gözetim günlük hayatta anahtar bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde gözetimle amaçlanan şey disiplinin sağlanmasıdır. Disiplinin sağlanması için ise okullarda verilen eğitimin rolü önemli bir yere sahiptir (Dolgun, 2005: 68-72):

“Burada öğrenme yanında eğitme-ya da koşullandırma- söz konusuydu. Çocuklar zil çalmadan okulda olmaya alışmışlardı; böylece siren çalmadan önce fabrikada olmaya koşullanmış olacaktı; aynı şekilde teneffüs araları da, fabrika yaşamındaki çay ve yemek molalarına karşılık geliyordu. Gözünü sürekli çocukların üzerinde tutup her yaptıklarını gözlemleyen ve ona göre notlar veren öğretmenin yerini de, fabrikalarda işçileri denetim altında tutan ve onlara puan veren ustabaşı ile yöneticiler alacaktır.”

Modern toplum uysal vatandaşlar yaratmak amacıyla toplumun faaliyetlerini gözetlemeye, belgelemeye başlamış (Lyon, 1997: 44) ve gözetim zamanla birçok kurumda etkili bir disipline edici olgu olarak şeklinde ortaya çıkmıştır.

Panoptikon metaforuyla Foucault, gözetimi iktidar bağlamında ele alarak toplumsal yaşamın birçok alanındaki uygulanabilirliğini ortaya koymuş (Dolgun, 2005: 68-78) ve modern toplumu “disipliner toplum” olarak tanımlamıştır (Lyon, 1997: 44). Giddens ise gözetimi geniş bir boyutta ele alarak başlı başına bir iktidar kaynağı olduğunu düşünmekte (Lyon, 1997: 20)

ve gözetimin yoğunlaşmasının büyük ölçüde modern devletlere ait bir olgu olduğunu belirtmektedir (Giddens, 2008: 69). Lyon da (1997: 17-18) Giddens'in görüşlerine paralel olarak modern gözetimin sistematik olarak ordu, şirket, devlet daireleri gibi kurumlarda görülmüş olsa da, bürokrasinin de ötesinde sosyal hayatın tüm yönlerine yayılabilecek bir sosyal denetim aracı olabileceğini belirtmektedir.

Gerçekten de bugünkü gözetimi anlamak için bunu tarihsel bağlamda ele almak ve modern yaşam ile postmodern yaşam arasındaki temel farklılıkları incelemek gerekmektedir (Lyon, 1997: 38; Staples, 1997: 16). Staples "Gözetim Kültürü" (*The Culture of Surveillance-1997*) isimli çalışmasında "postmodern yaşamın temel karakteristikleri hangi koşulların oluşturduğunu" sorgulamış ve bunu anlamının en iyi yolunun modernitenin karakteristiklerinin günümüz toplumunun karakteristikleri ile karşılaştırmak olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Staples'ın (1997: 31-32) modernite ve postmodernitenin karakteristikleri ile ilgili olarak yapmış olduğu karşılaştırma ise Tablo-2'de görülmektedir.

Tablo-2: Modernite ve Postmodernitenin Karakteristikleri

MODERNİTE	POSTMODERNİTE
Fabrika ve makine bazlı kapitalizmin kontrolü ve katı bir öngörülebilirlikle özetlenen sosyal hayatın rasyonalizasyonu (Fordizm).	Emek, üretim organizasyonu, piyasalar, ürünler, örgütsel yenilik ve "hizmet" ekonomisi kullanımında "esnek" hareketler (Post-Fordizm).
İşbölümü, uzmanlaşma ve "kamu" ve "özel" in kesin bir ayrımı, cinsiyet rolleri, ev ve iş yaşamı vb. Nispeten sabit ulus-devlet sınırları, hiyerarşi ve sömürgecilik.	Sınırların belirsizleşmesi. Modern yaşamın bir zamanlar kesin görülen anlamlar, semboller ve enstitülerinin sorgulanması: iş, evlilik, aile, sağlık, cinsellik, samimiyet, cinsiyet, mahremiyet gibi. Buna genellikle geçmişe duyulan özlem eşlik eder. Küresel sınırlar, güç odakları ve sömürge karşıtlığının yer/yön değiştirmesi.
Kentsel alanın yanında; büyük ölçekli, merkezî kamu kuruluşu, özel kuruluşlar ve bürokrasilerin yükselişi.	Artan adem-i merkezîyetçilik, örneğin toplu konut, toplumsal "disiplin yöntemleri" ve "polis faaliyetleri", devlet okulları, kurumsal ayrımlar ve banliyöleşme.

Tablo-2: Modernite ve Postmodernitenin Karakteristikleri (devamı)

MODERNİTE	POSTMODERNİTE
Zaman-mekân ilişkilerinin “kısaltılması”. Hızlı dünyanın, modern ulaşım ve iletişim yöntemleri sayesinde “daha da” küçülmesi.	Yoğunlaştırılmış zaman - mekân kısaltılmasının, kültürel ve sosyal yaşamda yoğun bir uyumsuzluk ve karmaşa yaratması. Baskın bir video kültürü; cinsellik ve arzunun metalaştırılması ve tüketici yaşam tarzının kutsanması.
Kendi çıkarıcılığı, hassasiyetleri ve kültürüyle geniş bir orta ve profesyonel sınıf. Bunun 1950’lerde zirve yapan, egemen kültürel bir tanım halini alması.	Kabul gören “farklı sesleriyle” kültürel çeşitlilik kadar; kadınlar, homoseksüeller, etnik ve dinî gruplardan, orta-sınıf “çekirdek aile”ye yönelik artan oranda sorgulamalar.
Doğa bilimlerinin ardından modellenen ve bireysellik, bilinç ve davranış yoluyla “bilinebilir insanı” hedefleyen “beşerî bilimlerin” yükselişi.	“Üstünlatı”nın çöküşü ve toplum bilimsel yaklaşımdan yüz çevirme; cinsiyet, sınıf, ırk ve etnisiteyi her türlü toplum analizinin merkezine oturtan feminist, kültürel çalışma gündeminin yükselişi.
Bilimsel bilgi, nesnel sebep ve teknolojinin doğayı kontrol altına alabileceği ve sosyal yaşam ve insan varlığını daha iyiye doğru değiştirebileceği fikrinden beslenen ve gelişime duyulan ütopya inanç.	Gelişim hakkında ve gelişimin mümkün olduğunu öne sürenlere yönelik artan bir şüphecilik: bilimsel bilgi ve akılcılığın eleştirilmesi.

Staples’ın da belirttiği gibi, postmodern toplumun karakteristikleri modern toplumun karakteristikleri ile karşılaştırıldığında postmodern toplumun yapısı, öne çıkan değerleri ve bakış açısı daha iyi anlaşılmaktadır. Bu yüzden gözetim ve sosyal kontrol çalışmalarında da bu değişim ya da yeni karakteristikler dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak gözetimin özellikle gelişen teknolojiye paralel olarak yoğunluğunu ve etkisini artırdığını ve bu sayede sosyal hayatın birçok yönüne nüfuz ettiğini söylemek mümkündür. Bu bölümde gözetim ile ilgili ilk analiz ve görüşlere yer verilmiş ve gözetimin modernite sürecinde sosyal kontrolün sağlanmasındaki rolü üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümde enformasyon toplumu yaklaşımları ele alınacak ve bu yaklaşımlar temelinde

enformasyon toplumunda güvenlik ve suçla mücadele konularına değinildikten sonra enformasyon toplumunda yeniden “yeni gözetim” olarak adlandırılan gözetimin yeni karakteristikleri incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNDA GÖZETİM VE SOSYAL KONTROL

1. ENFORMASYON TOPLUMU YAKLAŞIMLARI

“Post” günümüzün “anahtar kelimesidir.” “Post”, her geçen gün “post-endüstriyalizm”, “post-modernizm” gibi kavramlarla gündeme gelmektedir. Aydınlanma sonrası ya da modernite sonrası döneme işaret eden “post” kavramı modernite sonrası dönemin adının koyulamadığı belirsizliklerini betimlemek için başvurulan “temel reçete” olmuştur (Beck, 2011: 7). Bugün birçok kavram bu yüzden “post” ön eki ile açıklanmaktadır.

Günümüz toplumu ise post-modern toplum, postfordist toplum, enformasyon toplumu, bilgi toplumu, üçüncü zamanın toplumu, tüketim toplumu, hizmetler toplumu, programlanmış toplum, teknik-elektronik toplum, tarih-sonrası toplum, endüstri sonrası toplum, kapitalizm sonrası toplum, ideoloji sonrası toplum, hatta Protestanlık sonrası toplum gibi çeşitli isimlerle tanımlanmaya çalışılmaktadır (Gücüyener, 2011: 45). İsimlendirme ne şekilde yapılırsa yapılsın, bugünkü toplumun tanımlanmasında ve tüm bu kavramlaştırmaların temelinde ise enformasyon teknolojilerinin toplumsal yaşamın her yönünde yaptığı yarattığı değişiklikler ve bu değişikliklerin etkileri sorgulanmaktadır. Bu bölümde, çalışmanın konusunu oluşturan enformasyon teknolojileri ve güvenlik kavramlarıyla ilişkili olan “panoptik tasnif”, “ağ toplumu” ve “risk toplumu” kavramları incelenecektir.

Bell, sanayi sonrası toplumda enformasyon teknolojilerindeki gelişmeye vurgu yapmakta ve bu teknolojilerin yaygınlaşma eğilimi sayesinde, zamanla yaşamın tüm alanlarında uygulanabilirliğinin artacağını düşünmektedir. Bugün enformasyon teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler hayatı kolaylaştırdığı ölçüde, sosyal hayatın tüm dokusuna her geçen gün daha fazla nüfus etmektedir.

Castells de enformasyon çağında kilit rolü enformasyon teknolojilerinin oynadığını düşünmektedir. Castells, bu noktada Bell’in

düşüncelerine katılmaktadır. Castells'in dikkat çektiği asıl nokta ise enformasyon teknolojileri arasındaki sinerjidir. Enformasyon teknolojileri arasındaki sinerjinin artması sayesinde dünya bir "ağ toplumu" haline gelmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde yeni ekonominin oluşmasında ve dünya çapında istihdamın yeniden şekillenmesinde enformasyon teknolojileri arasındaki sinerji sayesinde oluşan ağların rolü büyüktür. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi ve birbirleri üzerine eklenerek imkân ve kabiliyetlerinin artması ağ oluşturma kapasitesini de artırmış bu da günümüz toplumun bir ağ toplumu haline getirmiştir.

Beck ise, toplumsal yaşamda bilim ve teknolojiye paralel olarak yaşanan gelişmelerin toplumsal yaşamdaki öncelik sıralarının her dönem farklı olmasından kaynaklanan bir duruma işaret etmektedir. Modern toplumu "sanayi toplumu" olarak nitelendiren Beck -makro bir bakış açısıyla- bu dönemdeki öncelikler dikkate alınarak yapılan birçok şeyin etkilerinin bugün ortaya çıktığını belirtmektedir. Vurgulamak istediği nokta ise sanayi toplumunun ilerlemesi sürecinde yapılanların etkilerinin elde edilen fayda yanında dikkate alınmamasının oluşturduğu sonuçlardır. Servet üretimi sağlanırken göz ardı edilen faktörler nedeniyle aslında riskler de üretilmiştir ve üretilmektedir. Günümüzde ise riskler, artık ulusal sınırları aşmış ve küresel boyutlara ulaşmıştır. Bu durum, küresel riskler karşısında tedbir alan devletlerin elini güçlendirmekte ve alınacak tedbirleri (hem ulusal hem de küresel ölçekte) meşrulaştırmaktadır.

a. Daniel Bell ve Sanayi Sonrası Toplum (Post-Endüstriyel Toplum)

Enformasyon toplumu hakkında çalışmalar yapan Daniel Bell (2001: 309), enformasyon toplumunun temelini "kablo bağlantıları, radyo telgraf, telefon, televizyon ve daha yeni teknolojilerin" oluşturduğunu belirtmektedir. Bugün ise enformasyon toplumunun temelinde tüm bu yenilikler ile birlikte internetin esas rolü oynadığını söylemek mümkündür.

Sanayi sonrası toplumun anahtar kavramı olan enformasyon, geniş anlamıyla "veri eşleme"dir ve Bell'e göre "verinin saklanması, düzeltilmesi ve

işlenmesi, tüm ekonomik ve sosyal değişimler için esas kaynak halini alır.” Bilgi ise, “bazı sistematik formlar içinde, iletişim araçları yoluyla başkalarına aktarılan, temellendirilmiş yargılar ya da deneysel sonuçlar sunan, organize gerçek veya düşünce ifadeleri bütünüdür” (Bell, 2001: 315).

Bell, enformasyon toplumu kavramı yerine “post-endüstriyel” ya da “sanayi sonrası toplum” kavramını kullanmaktadır (Bell, 2001: 310; Güven, 2007: 24). Sanayi öncesi toplumda stratejik kaynak ham maddeler ve sanayi toplumunda finansal kapital iken sanayi sonrası toplumda stratejik kaynak “bilgi” olmuştur. Sanayi toplumunda mal üretmek ekonomik gelişmenin ana unsuru iken, sanayi sonrası toplumda bunun yerini -her ne kadar mal üretimi halen önemini korusa da- servis ya da hizmet üretimi almıştır. Bununla birlikte sanayi toplumun “stratejik ve dönüştürücü kaynağı” emek ve sermaye iken, sanayi sonrası toplumun “stratejik ve dönüştürücü kaynağı” bilgi ve enformasyondur (Bell, 2001: 315-318). Bell’in yaptığı çalışmalardan sonra, enformasyon toplumu hakkında yaptığı çalışmaların referans kaynağı olarak gösterildiği diğer isim ise Manuel Castells’tir.

b. Manuel Castells ve Ağ Toplumu

Modernite sonrası oluşan toplum yapısını Manuel Castells “ağ toplumu” olarak tanımlamaktadır. Manuel Castells ağ toplumunun oluşma sürecini, 20. yüzyılın teknolojik, ekonomik ve politik gelişmelerinin yeni toplumsal yapılar ve sosyal yaşam üzerindeki etkilerini birçok resmi bilgi ve belgeye dayandırarak ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Castells bilginin tanımını yaparken Bell’in tanımının yeterli ve uygun olduğunu düşünmektedir. Ancak bilgiyi, “haberden ve eğlenceden ayırmaktadır.” Enformasyonu ise “örgütlenmiş ve iletilen veri” olarak tanımlamaktadır (Castells, 2008: 20).

Castells özellikle “enformasyon toplumu” ile “enformasyonel toplum²²” kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. “Enformasyon toplumu”

²² Castells her ne kadar günümüz toplumunu “enformasyonel toplum” olarak nitelendirse de enformasyon teknolojileri, enformasyon toplumu, enformatikleştirme, enformasyon otobanı gibi terimlerden kurulu bir ortamda “enformasyon çağı” başlığının daha uygun olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. “Enformasyonel toplum” kavramı ise tüm toplumsal biçimlerin homojenliği anlamına gelmemektedir. Birçok toplum kapitalizm ve enformasyonalizmden etkilense de enformasyonel toplumlar kültürel çeşitliliklerini devam ettirmektedirler (Castells, 2008: 24-26).

teriminin, enformasyonun toplumdaki önemini vurguladığını, ancak enformasyonun ya da bilginin iletilmesinin skolastik toplumlar dâhil bütün toplumlarda önemli olduğunu savunmakta ve “sadece” günümüze özgü bir durum olmadığını düşünmektedir. “Enformasyonel” teriminin ise, enformasyon üretimi, işlenmesi ve aktarımının, teknolojinin gelişmesine paralel olarak üretimin ve gücün temel kaynakları haline geldiği bir toplumsal biçimin niteliğine işaret ettiğini belirtmektedir. Bu yüzden günümüz toplumunu “enformasyon toplumu” yerine “enformasyonel toplum” olarak nitelendirmektedir. Enformasyonel toplumun kilit unsurlarından biri ise ağlar oluşturma mantığıdır. Bu ağlar ise enformasyon teknolojileri sayesinde oluşturulmaktadır (Castells, 2008: 24-26).

Sanayi toplumundaki elektrik, fosil yakıtlar ya da nükleer enerjiye kadar enerjinin dağıtımı ve üretiminde anahtar rol oynayan bu kavramların yüklendiği anlamı, günümüzde enformasyon teknolojileri almış ve artık insan aklı üretim sürecinin belirleyici bir unsuru olmanın ötesine geçerek, “doğrudan üretim gücü olmuştur.” Yeni Enformasyon teknolojileri, 1970’lerin ortasından 1990’ların ortasına kadar geçen sürede yayılma göstermiştir²³. Bu süreçten sonra sinerjik gelişmeler artmış ve artık yeni teknolojilerin birleşimi teknolojik değişimin hızını artırmıştır. 18. yüzyıl için buhar makinesinin toplumsal önemi, yerini ondan 100 yıl sonra ortaya çıkan elektrik ve içten yanmalı motora bırakmıştır. 21. yüzyılda ise enformasyonun toplumsal önemi tüm bu gelişmeleri geride bırakmıştır (Castells, 2008: 40-51).

1990’lara kadar önemli olan “veri işleme ve depolama”, 1990’larda yerini verilerin dolaştığı bilgisayar ağlarına bırakmıştır. 1990’ların sonunda ise internet, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bilgisayarlaşma yaygınlaşmıştır. Cep telefonları 1990’lı yıllarda tüm dünyayı hızla kaplamış ve 2000’li yıllara gelindiğinde bu kişisel iletişim aygıtı hayatın vazgeçilemez bir aracı olmuştur. Bu süreçte hukuk, hızla gelişen teknolojiye

²³ Enformasyon teknolojilerinde keşifler büyük oranda 1970’lerde Amerika’da gerçekleşmiştir. Silikon vadisinde çalışan yaklaşık 250 bin işçi sayesinde bu yıllarda yalnızca yeni bir çağın temelleri atılmamış aynı zamanda biyoteknoloji, ileri kimya yazılımı telekomünikasyon teknolojilerin gelişmesinde önemli katkı sağlanmıştır. Castells, bu alanlarda (biyoteknoloji, ileri kimya yazılımı telekomünikasyon teknolojileri) Japonya, Çin, Kore ve Hint şirketlerinin de giderek daha fazla rol oynayacağını ve güçleneceğini öngörmektedir (Castells, 2008: 75-79).

ayak uydurmakta zorlanmıştır. Teknolojideki hızlı gelişmelerin sinerjik ve kolektif etkisi Enformasyon Çağı'nın simgesi olan internetin oluşmasının önünü açmıştır (Castells, 2008: 56-66).

Castells (2008: 89-96) ağ toplumun temel özelliklerini -bir sistem olarak ağ şeklinde açılmaya doğru evrilmekte olan- enformasyon teknolojisi paradigmasıyla açıklamaktadır:

- Enformasyon teknolojisi paradigmasının ilk özelliği, hammaddesinin enformasyon olmasıdır. Bu teknolojiler, enformasyonu temel alan, hareket kaynağı enformasyon olan teknolojilerdir.

- Enformasyon bütün insani etkinliklerin ayrılmaz bir parçası olduğu için, bireysel ve toplu yaşamın süreçleri yeni teknolojik araçlarla şekillendirilir ve bu da “yeni teknolojilerin etkilerinin yayılımına” işaret etmektedir.

- Yeni enformasyon teknolojileri bir “ağ kurma mantığı” ile ilgilidir. Ağlar yayıldığında büyürler ve ağa dâhil olmanın faydaları artar ancak ağın dışında kalmanın maliyeti de ağın büyümesiyle doğru orantılı olarak büyür.

- Enformasyon teknolojisi paradigmasında “esneklik” ön plana çıkar.

- Zamanla mikroelektronik, telekomünikasyon ve bilgisayar gibi teknolojiler daha çok içi içe geçmektedir. Bu durum ise “belli teknolojilerin son derece bütünleşmiş bir sisteme dönüşümünün” yayılmasına işaret etmektedir.

Enformasyon teknolojisi paradigması belirtilen özellikleriyle ekonomiyi de etkilemektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde “yeni bir ekonomi” ortaya çıktığını belirten Castells, bu yeni ekonominin özelliklerini “enformasyonel, küresel ve ağ örgütlenmesine dayalı” olması şeklinde sıralamaktadır. Ekonomide, şirketlerin üretkenliği ve rekabet gücü bilgiye dayalı enformasyon üretimi, işleme ve uygulama kapasitelerine bağlı olması nedeniyle enformasyoneldir. Üretimin ve tüketimin bileşenleri ağlar arasındaki bağ sayesinde artık küreselleşmiştir. Üretim, küresel ağlar aracılığıyla gerçekleştiği için ağ örgütlenmesine dayalı hale gelmiştir (Castells, 2008: 99).

Castells, enformasyon çağında toplumların sosyal morfolojisinin ağlar tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Ağ da “birbiriyle bağlantılı düğümler dizisi” şeklinde tanımlayan Castells bu tanımını şu şekilde somutlaştırmaktadır (Castells, 2008: 622-623):

“Küresel finansal akışlar ağında düğümler, menkul kıymetler piyasalarıdır. Avrupa Birliği’ni yöneten siyasi ağda ise ülkelerin bakanlar konseyi ve Avrupa Komisyonu üyeleridir. Dünya çapında ekonomilere, toplumlara, devletlere nüfuz eden uyuşturucu kaçakçılığı ağında, koka ve haşhaş laboratuvarları, gizli laboratuvarlar, gizli havaalanları, sokak çeteleri, para aklayan finansal kurumlardır. Enformasyon Çağı’nda kültürel ifadelerin, kamuoyunun kökenlerinde yer alan yeni medyanın küresel ağında ise bu düğümler, televizyon sistemleri, eğlence stüdyoları, bilgisayar grafiği ortamları, haber ekipleri, sinyaller üreten, gönderen, alan seyyar aygıtlardır. Ağların tanımladığı topoloji, iki nokta (ya da sosyal konum) arasındaki uzaklığın (ya da etkileşimin yoğunluğu ve frekansının) bu iki noktanın aynı ağdaki düğümler olması halinde, aynı ağda bulunmayan iki nokta arasındaki uzaklığa kıyasla daha kısa olmasını (ya da daha sık ya da yoğun) belirler. Diğer yandan belli ağ içinde düğümler arasındaki akışlarda mesafe yoktur ya da aynı mesafe korunmaz. Dolayısıyla belli noktanın ya da konumun mesafesi (fiziksel, sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel) sıfır ile (aynı ağdaki herhangi bir düğüm için) sonsuz (aynı ağdaki bütün noktalar için) arasında değişir. Ağların kapsaması/dışlaması, ağlar arasındaki ilişkilerin ışık hızında işleyen enformasyon teknolojilerine dayalı mimarisi, toplumlarımızda baskın olan işlevleri ve süreçleri yapılandırır.”

Ağ mantığını daha iyi anlamak için Oscar Gandy’nin “Panoptik Tasnif-Kişisel Bilginin Politik Ekonomisi” (*The Panoptic Sort- A Political Economy of Personal Information-1993*) isimli çalışması üzerinde durmak nasıl bir ağ toplumunda içinde yaşadığımızı göstermesi açısından yararlı olacaktır.

c. Gandy ve Panoptik Tasnif

Gandy, panoptik tasnifi (*panoptic sort*), “global kapitalist sistemi yönlendiren her şeyi gören ayırım makinası” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımıyla Gandy, devlet ve onun bürokratik aygıtları vasıtasıyla günümüzde birçok kişisel bilginin toplanması, koordine edilmesi ve paylaşılması; bu sayede bireylerin tüm bu sosyal kontrol sistemi tarafından hiç tahayyül

edilemeyecek biçimde takip ve kontrol edilerek yönlendirildiğine işaret etmektedir (Gandy, 1993: 1).

Panoptik tasnif, “bireyler ya da grupların günlük yaşamlarında bir vatandaş, çalışan ya da tüketici olarak haklarında bilgilerin toplanması, işlenmesi ve dağıtılmasını işaret eden karmaşık bir teknolojidir” ve bu birey ya da grupların modern kapitalist ekonomideki yaşamı tanımlayan mal hizmetlere ulaşımalarının koordine ve kontrol edilmesi için kullanılmaktadır. Panoptik tasnif, aynı zamanda yaygın ve her geçen gün yayılan disipliner bir gözetim ve bir güç sistemidir. Panoptik tasnifin işleyişi sosyal, ekonomik ve politik sistemin rasyonalize edilmesine olan yoğun ilgiye göre şekillenmektedir. Panoptik tasnif üç süreçten oluşmaktadır: tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirme (*Identification, classification and assessment*). Gündelik hayatta bireyler aslında farkında olmadan bu süreçle sürekli karşılaşmaktadır. Günlük yaşamdaki risklerin yükselmesiyle birlikte kimliğin önemi artmakta ve her geçen gün daha sofistike teknolojiler devreye sokulmaktadır (Gandy, 1993: 15-16). Bir banka kredisi için bankaya başvurulduğunda kimlik kartı ya da nüfus cüzdanı, şirket yönetimince imzalanmış maaş bordrosu, maaş yazısını imzalayan şirket yetkililerinin imza sirküleri fotokopisi, noter tasdikli imza beyannamesi, beyan edilen adresin doğruluğunun teyidi için ikametgâh belgesi ya da üç aylık elektrik ya da su faturası gibi birçok belge istenmektedir. Verilen bu belgeler sayesinde kişinin kredi verilmesi için uygun olup olmadığı modern enformasyon teknolojilerinin oluşturduğu sistemin ağları vasıtasıyla kolaylıkla teyit edilebilmektedir.

Gandy, enformasyon toplumunda bireylerin herhangi bir nedenle paylaştıkları kişisel bilgilerin sisteme katkısını “makine tarafından okunabilir ya da bir ağa bağlı veri dosyalarına kişisel katkılarımız” başlığı altında daha iyi açıklamaktadır. Sisteme katılan kişisel bilgiler şu başlıklar altında toplanabilir (Gandy, 1993: 56):

- Kimlik ve tanımlama için kişisel bilgiler: Nüfus cüzdanı, ehliyet, pasaport, oy pusulaları, araç ruhsatları, okul kayıtları, evlilik cüzdanları,

- Finansal bilgiler: Banka kayıtları, yatırım hesapları, ATM²⁴ kartları, kredi kartları, vergiler, borsa hesapları,
- Sigorta bilgileri: Sağlık, ev, iş sigortaları, araç kaskoları,
- Sosyal güvenlik bilgileri: Sosyal güvenlik bilgileri, sağlık bilgileri, yardımlar,
- Kamu hizmeti bilgileri: Telefon, elektrik, gaz, kablolu televizyon, ısınma, çöp, güvenlik,
- Gayrimenkul bilgileri: Alım-satım ve kiralama bilgileri,
- Eğlence bilgileri: Seyahat bilgileri, otomobil kiralama bilgileri, rezervasyonlar, uçak ya da gemi yolculuk bilgileri, eğlence biletleri, gazete ya da dergi üyelikleri, televizyon reytingleri,
- Tüketim bilgileri: Kredi kartları, hesaplar, kiralamalar, satın almalar, üyelikler, elbise, pantolon, şapka bedenleri,
- İş bilgileri: Başvuru bilgileri, sağlık testleri, referanslar, performans değerlendirme kartları, CV'ler²⁵,
- Eğitim bilgileri: Okul başvuruları, akademik kariyer, okullardaki kulüp ya da eğitsel kol faaliyetleri, ödüller, cezalar,
- Resmi bilgiler: Mahkeme kararları, gazete raporları.

Görüldüğü üzere ağlara aktarılan kişisel bilgiler sayesinde insanların da tasnifi mümkün olmakta ve bu da karar vericilerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Panoptik tasnif, hükümet ya da bürokrasinin diğer unsurlarında görevli karar vericilerin çıkarlarına hizmet etmek için dizayn edilmiştir ve her geçen gün revize edilmektedir. Sonuç olarak da modern iş ya da çalışma pratiklerinin vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır (Gandy, 1993: 95). Gandy'nin panoptik tasnifi her ne kadar Castells'in "ağ toplumu" anlayışını tam olarak karşılamasa da ulusal ölçekte (kişisel bilgilerin artık

²⁴ ATM (*Automatic Teller Machine*), Bankamatik olarak bilinen otomatik vezne makinasıdır.

²⁵ CV (*Curriculum Vitae*), bireyin deneyimleri ve yetenekleri hakkındaki özet bilgi formudur.

daha fazla uluslararası dolaşıma girdiğinin de unutulmaması gerekir) bürokratik sistemin oluşturduğu ağların açıklanması için kullanılmıştır.

Her geçen gün daha fazla değişen ve karmaşık bir hâl alan günümüz yaşamının açıklanmasında ve şekillenmesinde enformasyon teknolojileri kadar risklerin de çok önemli bir oynadığı rol unutulmamalıdır. Risk, bugün bireysel ölçekten uluslararası ölçeğe kadar karar mekanizmalarını etkileyen çok önemli bir faktördür. Modernlik sonrası toplumu “risk toplumu” nitelendiren Ulrich Beck’in “Risk Toplumu” (*Risk Society*, 2011) çalışması da birçok sosyal bilimciye referans kaynağı olan ve günümüz toplumunda riskin üretim ve bölüşüm mantığını açıklayan bir çalışmadır.

ç. Ulrich Beck ve Risk Toplumu

Günümüz toplumunun tanımlanmasında “risk toplumu” kuramı önemli bir gündeme sahiptir. Gündelik hayatta ve ekonomideki artan belirsizlik ve tehlikeler sosyal bilimlerin de ilgisini çekmektedir (Yılmaz, 2010: 16). Bu bağlamda risk kavramının sıklıkla kullanıldığı alanlar sağlık, çevre, ekonomi, yaşam tarzı ve kriminolojik alanlardır. Gününüzde ise risk kavramının artık daha çok güvenlik kavramıyla birlikte anılması tesadüf değildir. Risklerin medyada sunumu ya da bu kavramın içeriğine ve sonuçlarına dair her geçen daha fazla görsel sunuma maruz kalan bireyin güvenlik algısı da bu paralelde değişmekte ve gelişmektedir (Yılmaz, 2010: 33).

Beck (2011: 7), Risk Toplumu isimli çalışmasında risklerin her geçen gün arttığı postmodern toplumu açıklamak için şu ana kadar başvurduğumuz diğer sosyal bilimciler (Bell, Castells, Gandy) gibi “sonrası”, “geç” ya da “ötesinde” şeklinde kullanılan “post” kelimesinin anlamını ortaya koymaya çalışmıştır.

Ulrich Beck’in “risk toplumu” kavramı sosyo-kültürel bir kavramlaştırmadır. Ulrich Beck, “Risk Toplumu” isimli çalışmasında sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş sürecini makro düzeyde analiz etmektedir. Beck’e göre sanayileşme sonrası toplum gelişmeyi ve ilerlemeyi ajandasının ilk sıradaki maddesi olarak belirlemiştir. Bu ilerleme ve gelişmenin sonuçları

ve etkileri üzerine gereken önemi göstermediği için de bir süre sonra bu ilerlemelerin bizzat sonuçları ilerlemelerin önüne birer engel olarak çıkmaya başlamıştır (Yılmaz, 2010: 41).

Beck, bu durumu “dönüslü modernleşme²⁶” kavramıyla açıklamaktadır. Bu bağlamda klasik modernleşme ile “dönüslü modernleşme” kavramları arasında bir ayrıma gitmektedir. Beck’e göre modernleşme, nasıl 19. yüzyılda tarım toplumunun yerine sanayi toplumunun oluşmasını sağladıysa, bugün de -sürekliliği sayesinde- sanayi toplumunun yerine başka bir toplumsal yapının ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Beck, 2011: 9-10). Görüldüğü üzere Beck, moderniteyi “sanayi modernliği” olarak tanımlamakta ve bu süreçteki refah uygulamalarının sonuçlarının aslında günümüzdeki risk toplumunun oluşumunda önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir (Yılmaz, 2010: 43).

Risk kavramının dönüslü modernleşme kavramıyla doğrudan bağlantılı olduğunu söyleyen Beck (2011: 25), riski “bizatihi modernleşmenin doğurduğu tehlikeler ve emniyetsizliklerle sistemli mücadele” şeklinde tanımlamaktadır.

(1) Risk Bölüşümü Mantiğı

“Riskin bölüşümü” mantığının “servet bölüşümü” mantığının tersine işlediğini belirten Beck, servet bölüşümünün toplumsal sınıfın üst kesiminde birikirken, risk bölüşümünün alt kesimde biriktirdiğini düşünmektedir. Çünkü zenginler elde ettikleri servet karşılığında riskten uzak durmak için gereken bedeli ödemeye hem hazırdır hem de buna güçleri yetmektedir.

Sosyo-ekonomik seviyesi düşük kesim ise bu bedeli karşılayamadığı için daha çok riske maruz kalmaktadır. Sanayi toplumunda “servet üretimi” mantığı baskındır. Ekonomik gelişme ve toplumsal refah en önemli hedeftir.

²⁶ Kavramın orijinal şekli ise “*reflexive modernity*” dir. Kitabın çevireni, Türkçe’de bu kelime için “düşünümsel”, “yansımali” ve “dönüslü” olarak karşılığını bulsa da kelimenin tam anlamını karşılayan bir Türkçe kelime olmadığını belirterek-ancak kavramın her üç karşılığı da ihtiva ettiğinin da akılda tutulmasını salık vererek- “dönüslü” kelimesinin kullanılacağını belirtmektedir (Beck, 2011: 10). Yılmaz’ın ise kavramı “refleksif modernleşme” (2010: 36) ve “düşünümsel modernleşme” (2010: 43) olarak ifade ettiği görülmektedir (Yılmaz, 2010: 10, 43).

Ancak bu dönemdeki gelişmelerin “yan etkileri” göz ardı edilmiştir (Beck, 2011: 47).

(2) Gizli Yan Etkiler ve Villa Parisi

Riskler, Refah Devleti’nin işsizliğe çare bulmak, insanları modern bir yaşam sunabilmek amacıyla uyguladığı politikaların yan etkileri olarak değerlendirilmiştir. Gerçekten de bugün birçok gelişmiş Avrupa ülkesinde, Üçüncü Dünya ülkelerine kıyasla “geçim kavgası vardır” demek mümkün değildir. Ancak bugün bu ülkelerin birçoğunda da “obezite ile mücadele etme” kaygısının refah dönemi öncesinin “karın doyurma” kaygısının yerini alması modernleşme sürecindeki ilerlemenin yan etkilerinin göz ardı edildiğinin bir göstergesi ya da modernleşme uğruna görmezlikten gelinen etkilerdir. Bu etkiler günümüzde daha belirgin hale gelmiştir. Bir zamanlar üretim ve gıda teknolojilerinde yaşanan gelişmeyle birlikte birçok gıdayı uzun süre muhafaza etmek ve daha ucuza almak mümkünken ve insanlar bunu çağın bir nimeti olarak görürken; bugün artan oranda “organik” gıda furyası işte o dönemde göz ardı edilen etkilerin görülmesiyle, tüm gıda ve imalat sektörünü yeniden şekillenmektedir. Görüldüğü üzere “gizli yan etki” modern toplumsal yaşamın “doğal kaderidir.” (Beck, 2011: 23-24, 46)

Risk kavramını daha çok makro seviyede inceleyen Beck’e göre (2011, 13-14, 49, 60), klasik sanayi toplumunda “servet üretiminin” mantığı “risk üretiminin” mantığından daha baskın iken; bugün risk toplumunda bu ilişki tersine dönmüş, artık ilerlemeler risk üretiminin gölgesinde şekillenmeye başlamıştır. Klasik sanayi toplumunda da bu riskler ilerlemenin “örtük yan etkileri” olarak değerlendirilirken ve lokal özellik arz ederken, bugün bu riskler ulusların sınırlarını aşarak “yeni bir sosyal ve siyasi dinamizme sahip küresel tehlikeler” yaratmaktadır. Beck, risklerin küreselleşmesini “yoksulluk hiyerarşiktir, kirli hava tabakası demokratiktir” cümlesiyle özetlemektedir. Modernleşmenin yan etkilerinin en gözle görünür örneği Brezilya’daki Villa Parisi kentidir²⁷. Modernleşmenin yan etkisi olan risklerin belki de en çarpıcı örneğini Beck şu şekilde ifade etmektedir:

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Beck, 2011: 60-63).

“Dünyanın kimyasal bakımdan en kirli şehri Brezilya’da bulunuyor... Gecekondularda oturanlar, her yıl asit yağmurlarının kemirdiği teneke çatılarını yenilemek zorundalar. Burada bir süre oturan herkesin cildinde cerahatli sivilceler oluşuyor, Brezilyalılar buna “timsah derisi” diyorlar. En kötü etkilenenler, 15 bin kişinin oturduğu, büyük bir kısmı briketten minik mütevazı evlerden ibaret gecekondu mahallesi olan Villa Parisi’dekiler. Burada süpermarketlerde bile gaz maskeleri satılıyor. Çocukların pek çoğu, astım, bronşit, boğaz hastalıkları ile egzamaya yakalanmış durumda...”

Bu şehrin hikâyesi, 1954 yılında Brezilyalı bir petrol şirketinin bu bölgeyi rafineri olarak seçmesiyle başlamaktadır. Kısa sürede bu fabrikayı birçok ulusal ve uluslararası fabrikanın takip etmesi ve bu fabrikaların bölgeye gelişiyle aşılın yoksulluk “servet üretimi” olarak gözükürken, bu kapitalist gelişmenin “yan etkisi” ise Villa Parisi’dir (Beck, 2011: 60).

(3) Risklerin Bumerang Etkisi

Riskler yaygınlaştıkça bumerang etkisi yaratır ve bu risklerden korunmak için bazen sadece zengin olmak yetmez. Modernleşme bir yandan hayatı kolaylaştırırken bir yandan da modernleştirdiği hayata saldırmaktadır (Beck, 2011: 50). Risklerin çoğalması zengin ülkelerin üçüncü dünya ülkelerine bu riskleri göndermesi fakat aynı ülkelere aldıkları “ucuz meyveler, haşere ilaçları, çay yaprakları gibi gıdalar” kendilerine geri dönmektedir. Bumerang etkisi tüm dünya toplumlarını riskli toplumlar haline getirmektedir (Beck, 2011: 62).

Kapitalist toplumda ironiktir ki, servet üretimi ve risk üretimi arasındaki rekabetten çoğu zaman servet üretimi mantığı ağır basar. Kısa vadede bu mantığın hiçbir sakıncası gözükmez ya da bu sakıncalar göz ardı edilir. Ancak uzun vadede bu mantık, yaratacağı bumerang etkisiyle risk toplumunun gelişmesinde atılan bir adım olacaktır (Beck, 2011: 64).

(4) Risklerin İki Yüzlülüğü

Riskler sadece risk olarak görülmez. Aynı zamanda bir “pazar şanslıları.” Risk toplumunun gelişmesi ile birlikte bu riske “maruz kalanlar” ile “istifade edenler” şeklinde iki farklı grup yaratabilir (Beck, 2011: 64).

Bunu daha iyi anlamak için bugün özellikle birçok modern ülkede devlet desteğiyle de gelişen özel güvenlik sektörünün ortaya çıkış sürecini incelemek faydalı olacaktır. Her geçen gün çeşitlenen hayat ve sağlık sigortaları postmodern dünyadaki risklerin nasıl birer “pazar şansı” haline dönüştüklerinin çarpıcı örnekleridir.

(5) Risk Algısı

Risk toplumu teorisi, modern toplumların yeni risk çeşitleri tarafından şekillendirildiğini ileri sürer. Bu bağlamda küresel risk algılamalarının üç özelliği vardır:

- Mahalsizleşme (Riskler artık sadece belli yerlerde değil, sebepleri ve sonuçları bakımından yaygındırlar ve her yerdedirler),
- Hesaplanamazlık (Risklerin sonuçlarını günümüzde hesaplamak mümkün değildir),
- Telafi edilemezlik (Refah devleti dönemindeki müdahaleci anlayışın tüm riskleri kontrol etme çabasının bir “ütopya” olduğu ortaya çıkmıştır).

Beck, mahalsizleşme, hesaplanamazlık ve telafi edilemezlik özelliklerini açıklarken dönüşümlü modernlikteki risklerin artık ulus devlet sınırlarını aştığını (iklim değişimleri), gecikmelerinin uzun sürdüğünü (nükleer atıklar) ve karmaşıklıkları nedeniyle sebep ve sonuçlarının belirlenemez olduğunu (mali krizler) belirtmektedir (Beck, 2011: 357-358).

Sonuç olarak Risk toplumunun nitelikleri şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz, 2010: 43):

- Risk toplumunda sorunlar ve ilişkiler ulusal sınırları aşmaktadır.
- Risk toplumunda siyasal çatışma alanı sınıflar ve gruplarla birlikte artık sektörel ilişkileri de içermektedir.
- Risk toplumu, belirsizlikten kaynaklanan güvensizliğin toplumsal ilişkilerin içine yayıldığı bir toplumdur.

Günümüzde ise bütün riskleri telafi etmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda “önleme” mantığı devreye girer. Çünkü “ihmalin siyasi maliyeti aşırı tepkinin siyasi maliyetinden çok daha yüksektir” (Beck, 2011: 358-359).

Sonuç olarak enformasyon teknolojilerinin ve riskin günümüz toplumunun yorumlanmasında kullanılan önemli kavramlar olduğu görülmektedir. Gelişen enformasyon teknolojilerinin diğer bir boyutu da artan risklerin önlenmesi için kullanılmalarıdır ki postmodern gözetim pratiklerinin bugün ulaştığı nokta dikkate alındığında, bu durum incelenmesi gereken ayrı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak postmodern gözetim pratiklerine geçmeden önce enformasyon toplumunda her geçen bu gözetim pratiklerine başvurulmasının nedenlerinin açıklanması gerekmektedir. İkinci Bölümde modernite sürecinden başlayarak refah devleti anlayışının başarılı olduğu algısının devam ettiği 1970’lere kadar olan süreçte toplumsal yaşama paralel olarak gelişen ve değişme gösteren suç kontrol politikalarını sosyal kontrol teorisi bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümde de 1970’lerden günümüze kadar geçen süreçte toplumsal yaşamdaki değişime paralel olarak yaygınlaşan kontrol kültürünün oluşumu süreci ele alınacaktır. Bu kapsamda suç, suçla mücadele ve suç kontrolü ile ilgili gelişmeler ve sonrasında da enformasyon toplumundaki gözetim pratikleri değerlendirilecektir.

2. ENFORMASYON TOPLUMUNDA GÜVENLİK (YA DA GÜVENSİZLİK) VE SUÇLA MÜCADELE

Artan suç oranları ve terör olayları ve bu olayların etkilerinin medyada sunumu suç korkusunun kurumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Suç korkusunun kurumsallaşmasıyla birlikte günümüzde bireyler güvenliklerini sağlamak için daha çok önlem alma ihtiyacı hissetmektedirler. 1970’lerle birlikte ulus devletin suçla mücadeledeki sınırlılıklarının ortaya çıkması ve buna paralel olarak özel güvenlik endüstrisinin devreye girmesi, bilimsel ilerlemelere paralel olarak gelişen gözetim ve enformasyon teknolojileri toplumsal yaşamın dokusunda da önemli değişiklikler yaratmıştır.

21. yüzyılın güvenlik kültürünün anlaşılmasında güncel suçla mücadele yöntemlerinin oluşumunu hangi politika ve süreçlerin etkilediğinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu maksatla bu bölümde öncelikle enformasyon toplumundaki kontrol kültürünün oluşma süreci ve bu sürece etki eden faktörler incelenecektir.

Artan güvenlik ihtiyacı bireyin ya da kurumların çözümü enformasyon ve gözetim teknolojilerinde aramaya sevk etmiştir. Ticarileşen gözetim endüstrisi ise (burada Ulrich Beck'in risklerin pazar şansını hatırlamamak mümkün değil) bu ihtiyacı sadece karşılamamakla kalmamış aynı zamanda güvenlik kültürünün oluşmasında baş aktör olarak rol oynamıştır.

Gözetim pratikleri, toplumsal yaşamın her safhasında var olmuştur. Ancak bugün gözetim teknolojilerinin hem yelpazesi genişlemiş hem de imkân ve kabiliyetleri artmıştır. Oluşan bu durum ise terazinin bir kefesine güvenliğin sağlanmasında bugün birinci sırada rol oynayan gözetim teknolojilerinin faydalarını, diğer kefesine ise mahremiyeti koymuştur. Toplumun ise çoğu zaman enformasyon ve gözetim teknolojilerinin sağladığı faydaların nimetlerinden yararlanmayı mahremiyete tercih ettiği görülmektedir.

Gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması, 1970'lerde ortaya çıkan kontrol teorileriyle birlikte olmuştur. Bu teoriye dayanarak oluşturulan gözetime dayalı suç önleme politikalarını David Garland "Kontrol Kültürü" (2001) isimli kitabında "günlük yaşamın yeni kriminolojileri" (*criminologies of everyday life*) olarak kavramlaştırmıştır.

a. Garland ve Günlük Yaşamın Yeni Kriminolojileri

Garland, 1970'lerden sonra "yeni kriminolojiler" olarak adlandırdığı suç teorilerinin ön plana çıktığını belirtmektedir. Bu teoriler rutin hareketler teorisi, fırsat teorisi, durumsal suç önleme ve rasyonel seçim teorisidir. Bu teorilerin temel varsayımı suçun normal, yaygın ve modern hayatın bir parçası olduğudur. Bir suç işlemek için özel bir motivasyona ya da patolojiye sahip olunması gerekmez. Tam tersi suç, özel olarak açıklanması gereken bir moral değer değil, rutin bir risktir. Bu teorilerle birlikte bireysel

iyileştirme ya da rehabilite edici model terk edilmiş bunun yerine odak noktası bireysel suçlular yerine potansiyel kurbanlar, kriminojenik durumlar ve suç fırsatı yaratan hayatın günlük rutinleri olmuştur. Hedeflerin ortadan kaldırılması pratik bir çözüm yolu olarak görülmeye başlanmıştır. “Fırsatlar hırsız davet eder” söylemi, enformasyon toplumunun kontrol kültüründe yeni parola olmuştur (Garland, 2001:128-129; Dolu, 2010: 137-138).

Hughes da (2003: ix-x) Garland’a paralel olarak son otuz yıl içerisinde suçun önlenmesinde “önleyici tekniklerin” yaygınlaştığını belirtmektedir. Sapkın davranışın önlenmesi amacıyla toplumsal yaşam alanlarının kontrolünün özelleşmesi, kapalı devre kamera sistemlerinin kullanımındaki artış önleme mantığının gelişmesinin bir göstergesidir.

Bu yaklaşımın amacı öncekinden farklı olarak “insanları değiştirmek yerine durumları değiştirmek” olmuştur. Kapalı devre kamera sistemlerinin kullanılması, otomobiller için özel kilitlerin üretilmesi, park alanlarına güvenlik görevlilerinin koyulması, eğlence mekânlarının giriş ve çıkışlarının kontrol edilmesi, futbol maçlarında stadyumlara giden yolların kontrol altına alınması, güvenlik konusunda topluma tavsiyelerin verilmesi ve gerekli uyarıların yapılması, yerel kurum ve kuruluşlarla suçla mücadele için koordine kurulması gibi uygulamalar durumların kontrol altına alınmasına birer örnek olarak verilebilir (Garland, 2001: 130).

İkinci bölümde bir tartışma olarak ele alınan ve 1970’lere kadar başarılı olarak görülen ceza refahı sistemi, sosyal düzeni sosyal entegrasyonla sağlamaya çalışmaktadır. Sistem, suçlunun değerlerini yaygın olan normatif kodlara benzetmeye çalışmaktadır. Bu anlayışa göre sosyal düzen bir değerler uyumu (konsensüsü) problemidir ve sapmışları eğiterek onların inanç ve davranışlarını değiştirmeyi amaçlar. Bu anlayışa zıt olarak Garland’ın “günlük yaşamın yeni kriminolojileri” kavramlaştırması sosyal düzene bir “sistem entegrasyonu” olarak yaklaşır. Entegre edilmesi gereken insanlar (suçlular) değil, onların içinde bulunduğu sosyal süreç ve uygulamalardır. Mücadele edilmesi gereken insanların psikolojik ya da ahlaki durumları yerine, sosyal düzenin bileşenleridir. Sosyal yaşamda “hangi

durumlar yeniden düzenlenmeli ki suça daha az fırsat verilsin” mantığı ön plana çıkar. Dolayısıyla günlük yaşamın kriminolojileri sosyal düzene amoral (ahlak unsuru olarak görmez) ve teknolojik olarak yaklaşır. Bu anlayışta sosyal düzen konsepti paylaşılan değerler sorunu değil, sapma fırsatlarını minimize eden düzenlemeler sorunudur (Garland, 2001: 183-185).

Garland postmodernitenin suç üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralamaktadır (Garland, 2001: 90):

- Artan suç fırsatları,
- Azalan durumsal kontroller,
- Nüfus artışı ve artan nüfusla birlikte risk seviyesinin yükselmesi,
- Sosyal çevre ve değişen kültürel normların bir sonucu olarak sosyal ve bireysel kontrolün etkinliğinin azalması.

Garland (2001: 154-158) bu durumun oluşmasının sosyal nedenlerini de irdemiştir. Bunun üç nedeni vardır. Birincisi, orta sınıfın sosyal yaşamı değişme göstermiştir. Bu dönemde çalışan orta sınıfın yapılacaklar listesindeki maddelerin sayısı artmıştır: çocukların okula götürülmesi, evden işe gidiş-geliş, çocukların bakımı, arabanın tamir edilmesi, emeklilik planları, uzaktaki akrabalarla iletişim vs. Tüm bunlar zaman ve mekânın ayrışması ve sosyal sistemlerin ayrıştırılması anlamına gelmektedir ki sosyologlar bunu postmodernitenin getirdiği bir durum olduğunu belirtmektedir. Bu riskler üzerinde kontrol oluşturma ihtiyacı, orta sınıf psikolojisi ve kültürünün en acil yönünü oluşturmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte geleneksel durumsal kontroller ve bireyi gruba bağlayan sınırlamalar zayıflamış, bu da suç fırsatlarını artırmıştır. Değişen bu sosyal yapının bir ürünü, artan suç oranları ve düzensizlik olmuştur. İkincisi ise, suçla mücadeledeki zafiyet ve kısmen ceza refahı anlayışının beklenen başarıyı gösterememesidir. Garland, son olarak, suç farkındalığının oluşmasında medyanın özellikle de televizyonun rolü üzerinde durmaktadır²⁸. Televizyonda mağdurun hikayesinin detaylı şekilde anlatımı, ulusal konulardan ziyade lokal olaylara yer verilmesi suçun

²⁸ Ancak Garland burada medyanın suçun önemsenmesinde ya da cezalandırıcı anlayışın gelişiminde tek sorumlu olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Garland, 2001: 158).

aslında uzak olmadığını özellikle orta sınıfa göstermiştir. Medya sunumları suç üzerindeki algının oluşmasında ve şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Medya mağdurların bireysel acılarını dramatize ederek suç korkusunu kurumsallaştırmıştır.

Son dönemin en yenilikçi politikası devletin suçla mücadeledeki yeterlilik ve kapasitesinin sınırlarının ortaya konmuş olmasıdır. Devletin tek başına suçla mücadele edemeyeceğini anlamasıyla birlikte toplum da suçla mücadelenin içine çekilmeye başlanmıştır. Amaç, eskiden sağlanan sosyal kontrolün tekrar oluşturulmasıdır. Devlet organlarının özel sektör ve toplum destekli hale getirilmesi aslında bir “sorumluluk stratejisi” olarak adlandırılabilir. Bu sayede özel sektör ve toplumda işin içine katılarak, bir şekilde az ya da çok informal kontrolü sağlamak ve devletin formal kontrol alanını genişletmek amaçlanmıştır (Garland, 2001: 123-124).

Bu gelişmelere nasıl tepki verildiği aslında kontrol kültürünün nasıl oluştuğu sorusunun cevabını vermektedir. Bu gelişmeler ise özel sektörün suçla mücadele alanında rol almaya başlaması, özel sektörde güvenlik mantığının ön plana çıkması ve elektronik gözetim pratiklerinin artmasıdır.

Son 30 yılda polisin yetersiz olduğu alanlarda ticari amaçların korunması için daha çok güvenliği sağlamak amacıyla özel güvenlik endüstrisi devreye girmiştir. İşte yeni ticari hayatta resmî unsurların yetersizliğine ve etkinliğinin azlığına bir cevap olarak devreye giren bu sistemde Garland’ın deyimiyle “özel adalet” anlayışı oluşmuştur. Özel adalet anlayışı sayesinde artık alışveriş merkezlerine girerken yapılan aramalar, monitörden çantanızın geçmesi, koridorlardaki ve mağazalardaki kameralar gibi uygulamalar rutinleşmiş ve dolayısıyla çok güçlü bir gözetim hayatımızın bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Garland, 2001: 160).

Diğer değişim ise insanların yaşadıkları çevrede olmuştur. Güvensizlik ve risk algısı şehir planlayıcılarının, mimarların ve inşaat firmalarının müşterilerine daha fazla güvenlik sunabilmek amaçlı adapte olmalarını da sağlamıştır. Güvenliğe olan ihtiyaç arttıkça da özel aktörler bu ihtiyaca süratle cevap vermişlerdir. Özellikle büyük şehirlerde, orta üst sınıfa

hitap eden güvenli sitelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu sitelerin en önemli özelliği etrafının duvarlarla çevrili olması ve giriş çıkışların kontrol altına alınmış olmasıdır. Bu sayede bu sitelerde oturan bir kişi misafirin gelişini, misafiri sitenin kapısına geldiği anda fark edebilmekte ve girişteki görevliler tarafından kendisine haber verilmesi üzerine misafirin içeri alınmasına müsaade edilmektedir. Bu sitede oturanlar için alışveriş, yürüyüş, spor, otoparklar ve çocuk parkları gibi kendi sosyal imkânlarını da içinde barındıran bu yapılar sakinlerine postmodern yaşamın tüm tehlikelerinden uzak bir sosyal yaşam alanı sunabilmesi nedeniyle cazip hale gelmektedir. Kamera ve telsiz sistemleriyle desteklenen özel güvenlik görevlilerinin 24 saat esasına göre gözetim altında bulundurduğu bu siteler postmodern yaşamın oluşturabileceği birçok tehlikeyi kontrol altına alabileceğiniz duygusu yaratmaktadır.

Güvensizlik duygusu sadece özel güvenlik sektörü ve güvenli sitelerin oluşmasında etkili olmamıştır. Bugün bireyler gözetim teknolojilerinin de yaygınlaşmasıyla buna benzer önlemleri kendileri de alabilmektedirler. Çalışan eşlerin çocuklarının bakıcılarını işyerindeki bilgisayardan izleyebilmesi, kapıdaki misafirinizin yerleştirmiş olduğunuz kamera sayesinde net olarak görebilmeniz, elektronik alarm sistemleri ve hatta sahte güvenlik kameraları özel güvenlik endüstrisinin ne kadar yaygın olduğunun bir göstergesidir.

Bu değerlendirmeler ışığında yaygınlaşan bu mantığı Garland (2001: 63), postmodernitenin “suç kompleksi” olarak tanımlamaktadır. Bu kültürel düzenleme çeşitli davranış, inanış ve varsayımlardan oluşmaktadır:

- Yüksek suç oranları normal bir sosyal gerçek olarak kabul edilmiştir.
- Suça yapılan duygusal yatırım yoğun ve geniştir; korku ve kızgınlığı da kapsamaktadır.
- Suç konuları politize edilmiştir.
- Toplum güvenliği hakkındaki konular toplum politikasına yön

vermekte ve yasal düzenlemeleri şekillendirmektedir.

- Özel güvenlik sektörü yaygınlaşmıştır.
- Medyada, popüler kültürde ve inşa edilen çevrede suç farkındalığı kurumsallaştırılmıştır.

Oluşan bu kültür ve onun sayesinde gelişen gözetim teknoloji ve uygulamaları hakkında yaptığı çalışmaların referans olarak gösterildiği diğer bir isim de Torin Monahan'dır.

b. Monahan ve Güvenlik Kültürü

Monahan, kendi ifadesiyle “güvensizliğin sosyal inşasını sorguladığı” “Güvensizlik Çağında Gözetim” (*Surveillance in the Time of Insecurity*, 2010) isimli kitabında güvensizlik kültürünün ve gözetim altyapılarının karşılıklı oluşumunu konu edinmektedir (Monahan, 2010:1; Philips, 2011: 537). Monahan (2010: 2), 21. yüzyılın insanını şu şekilde tanımlamaktadır:

“...Bu olaylarla güvensizlik inşa edilmiş ve sonrasında güvensizlik bizi inşa etmiştir. Bu da bugün modern yaşamda devlete güvenmeden kendi başının çaresine bakabilen ideal vatandaş profilinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu “güvensizlik öznesi” riskleri öngörüp minimize etmekte, potansiyel tehlikelere karşı gerekli tedbirleri almakta, ekonomik eşitsizliğin doğallığına ve sosyal dışlamanın adilliğine inanmakta, ulusal güvenlik uğruna gönüllü olarak özgürlüklerinden ve mahremiyetlerinden vazgeçmekte, göçmenlere, suçlulara, teröristlere ve yoksullara karşı cezalandırıcı devlet politikalarını desteklemektedir.”

Güvende olmamanın ne anlama geldiğini sorgulayan Monahan (2010: 1), günümüzde akla ilk gelenin muhtemelen terörist saldırılara maruz kalmak olacağını, bunu ise çevresel felaketler, fırtınalar, depremler, seller, küresel ısınma, finansal krizler, ekonomik denge ve son olarak suçun takip edeceğini belirtmektedir.

Kamu hizmetlerinin özelleşmesi, risk yönetiminin artık sadece devletin sorumluluğu olmadığını vurgulayan uygulamaların artması, bireyin kendi iyiliği için sorumluluklarının farkında olması gerektiğinin vurgulanması

ve bununla birlikte gözetim uygulamalarıyla yaratılan eşitsizlik ve güvensizlik duygusunun artırması sonucunda bugün postmodernitenin ürünü “güvensizlik öznesi” (*insecurity subject*) bireydir (Philips, 2011: 537).

Monahan iki bölüme ayırdığı çalışmasında birinci bölümde “güvenlik kültürü”, ikinci bölümde ise “gözetim altyapıları” üzerinde durmaktadır. Güvenlik kültürü, artan tehdit algılamaları ve bunlara gerekli cevabın verilmesine işaret ederken, gözetim altyapıları ise riskleri azaltmak ve toplumu kontrol etmek için kullanılan teknolojik sistemleri tanımlamaktadır (Monahan, 2010: 4).

Güvenlik kültürünün inşasında teknolojik gelişmelerin önemli bir rolü vardır. Kanunlara benzer şekilde teknolojik sistemler de birçok kural üretirler. Havaalanlarına, tren istasyonlarına, alışveriş merkezlerine ve bugün birçok kamu ya da özel şirketlere ait yapılara girerken x-ray cihazından geçmek, kimlik kartının gösterilmesi, metal detektörlerle vücudunuzun aranması bir kurallar bütünü haline gelmiştir. Bu ve buna benzer teknolojik sistemler birçok yönüyle sosyal yaşamı etkilemektedir (Monahan, 2010: 9).

Monahan (2010: 81-93) teknolojik gelişmelerin sosyal kontrolü sağlanmasındaki rolü üzerinde de durmaktadır. Teknolojik gözetim sistemleri bugün kameralardan, global konumlama sistemlerine, binalara, garajlara girmek için radyo frekansı ile tanımlama teknolojilerinin akıllı kartlar montesine, kamusal alanda kimyasal dedektör cihazlarının kullanımına ve daha ileri gitmektedir. Teknolojik gözetim mekânlara ve sistemlere uygulandıkça sosyal kontrolün sağlanması hem polis hem de özel güvenliğin bilgi paylaşımı sayesinde kolaylaşmaktadır. Bir yandan güvenlik için alınan tedbirler artarken bir yandan da güvenlik sorumluluğu daha fazla bireye yüklenmektedir. Kısacası, modern yaşamı güvenlik arayışı düzenlemektedir ve teknolojik gözetim sosyal kontrolün sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Monahan, güvenli siteler hakkında yaptığı çalışmasında toplumun farklı ekonomik kesimlerinin güvenlik kameraları hakkındaki görüşlerini değerlendirmiştir. Yaptığı görüşmelerde sosyoekonomik statüsü düşük olan ve güvenli sitelerde yaşamayan kesim ağırlıklı olarak “saklayacak bir şeyin

olmadığını” ifade ederken, durum güvenli sitelerde yaşayan ve sosyo-ekonomik statüsü daha yüksek kesim için böyle değildir. Bu kişiler için “saklayacak bir şey yok” söylemi oturdukları güvenli sitelerin duvarlarının dışındaki alışveriş merkezlerinde, bankalarda, sokaklarda geçerlidir. Kısacası mahremiyeti daha fazla önemsemektedirler ancak bu anlayışa rağmen yine de güvenli sitelerde oturmalarını ise “rasyonel bir seçim” olarak değerlendirmektedirler (Monahan, 2010: 97-98).

Monahan’a göre bugünkü güvensizliği anlamak için hem güvenlik kültürüne hem de gözetim altyapılarına bakmak gerekmektedir. Güvensizlik duygusu bir yandan siyasiler ve medya tarafından oluşturulurken, oluşturulan bu duygu diğer taraftan “şehirlerin kaleleştirilmesi” (güvenli sitelerin artması) ve teknolojik gözetim sayesinde daha da artmaktadır. Bireyler de beslenen bu duyguyla her geçen gün devletin yetersiz olduğunu düşündükleri alanlarda kendi güvenliklerini sağlamak için çözüm yollarını kendileri üretmektedir. Sonuç olarak güvenlik kültürü bir yandan teknolojik gözetimin artmasına neden olurken, teknolojik gözetimin artması da bir yandan sosyal eşitsizliği artırmakta ve güvenlik kültürünün güçlenmesini sağlamaktadır (Monahan, 2010: 145-150).

c. Enformasyon Toplumunda Güvensizlik ve Suçla Mücadelede Yeni Anlayış: Durumsal Suç Önleme

Yapılan çalışmalara bakıldığında 20. yüzyılın son üçte birlik bölümüne damgasını vuran iki ana sosyal gerçek vardır. Birincisi, yüksek suç oranlarının normal karşılanması, ikincisi ise ulus devletin refahı sağlamadaki limitlerinin farkına varılması/kabul edilmesidir (Garland, 2001: 106). Günümüzde pozitivist kriminolojinin bireysel tedaviye odaklanan ıslah edici ceza refahı politikaları terk edilmiş bunun yerine teknoloji ile desteklenen önleyici tedbirler ön plana çıkmıştır (Hughes, 2003: 43).

Diğer yandan güvenlik sorumluluğu günümüzde artık daha fazla bireye yüklenmektedir. Bireyler bu yüzden gelişen güvenlik endüstrisinin ürünlerinden daha çok faydalanmaktadır. Birey her geçen gün günlük yaşamın riskleriyle mücadele edebilmek için kişisel tedbirlerini almaya teşvik

edilmektedir. Diğer taraftan risklerin küresel hale gelmesiyle birlikte ulus devlet, özel güvenlik sektörünü suçla mücadele de bir partner olarak görmeye başlamıştır. Ayrıca şehirlerin mimari yapısı da güvenli sitelerin inşasıyla birlikte değişmeye başlamış bu da sosyal eşitsizliği destekleyici bir etki yaratmıştır (Monahan, 2010: 38, 81-84, 145).

1970'lere kadar suçluya odaklanan kriminoloji bundan sonra suç fırsatlarına odaklanmıştır. Teknolojik gözetim sistemlerinin ortaya çıkışı ve şehirlerin yapısındaki değişiklikler bu anlayışın birer ürünüdür (Hughes, 2003: 63). Yeni yaklaşım suçta rasyonel bir seçim olarak bakmaktadır. Suç, gerçek patolojik durumlar hariç tutulmak kaydıyla enformasyon toplumunda artık özgürce seçilen bir hareket, rasyonel bir tercihtir (Garland, 2001: 198). Hughes da (2003: 7) Garland'ın düşüncesine paralel şekilde kriminolojide de risk yönetimine ve suçun önlenmesine daha çok önem verilmeye başlandığını belirtmektedir. Suç, artık "yönetilmesi gereken bir risktir."

Suçun yönetilmesi gereken bir risk olduğu varsayımı suçla mücadelede durumsal suç önleme teorisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Clarke, durumsal suç önlemede işe yarayan 12 teknikten bahsetmekte ve bunları 3 gruba ayırmaktadır (Clarke, 1995'ten aktaran Hughes, 2003: 65-66):

- Çabanın artırılması,
- Tespit riskinin artırılması,
- İşlenecek suçla elde edilecek faydanın azaltılması.

Çabanın artırılması sayesinde suçlunun suç işlemek için daha fazla çaba sarf etmesi gerekecektir. Bu faaliyetler dört ana başlık altında toplanabilir. Bunlar,

- Hedefin zorlaştırılması (araç kilitleri, bankalarda gizli kameralar),
- Ulaşım kontrolü (parmaklıklar, kimlik kartları),

- Suçluların savuşturulması (barların yerlerinin belli edilmesi, sokakların kapatılması)

- Kontrol kolaylıkları (silah kontrolleri, kredi kartı fotoğrafları)'dır.

Tespit riskinin artırılması ise, suçlunun yakalanma ihtimalini artıracığından öncelikle caydırıcı bir etkiye sahiptir. Bu teknikler ise,

- Giriş ve çıkışların görüntülenmesi (havaalanlarında bagaj kontrolü, otomatik bilet kapıları),

- Formel gözetim (güvenlik görevlileri, otoyollarda hız tespit kameraları),

- Görevliler tarafından gözetim (park görevlileri, kamera sistemleri),

- Doğal gözetim (sokakların aydınlatılması, komşuların gözetimi)'dir.

Faydanın azaltılması prensibi ile suçlunun suçu işlemesiyle elde edeceği faydanın minimize edilmesi amaçlanır. Bu teknikler ise,

- Hedefin ortadan kaldırılması (araç teyplerinin sökülmesi, kapalı garajlar)

- Mal sahibinin belirlenmesi (mülk işaretleri, araç ruhsatları),

- Teşviklerin ortadan kaldırılması (gerekli tedbirlerin alınması, duvar yazılarının silinmesi)

- Kuralların koyulması (gümrük belgeleri, gelir vergisi iadeleri)'dir.

Durumsal suç önleme görüldüğü üzere genel olarak suç fırsatlarının azaltılması ve bu amaçla kamusal alanda gözetleme teknolojilerinin kullanılarak suçluların ya da hırsızların fırsatlarının azaltılması amaçlanır (Hughes, 2003: 16, Dolu, 2010: 130).

Bu tekniklerin çoğunun uygulanması teknolojik altyapı ile mümkündür. Teknolojik gözetimin gelişmesi ve gözetimin ilk uygulamaları ile birlikte işe yaradığının görülmesi, bu uygulamaların yayılmasında önemli bir

rol oynamıştır. Bugün dünyadaki en çok kamera sisteminin bulunduğu iddia edilen İngiltere’de ilk kameralar Londra’da 1975 yılında konulmuştur. Uygulama ilk olarak dört tren istasyonunda başlamıştır (Diğer 15 istasyona konulmamıştır). Yapılan araştırma sonuçlarına göre suçlarda bir yıl öncesine göre %27 azalma tespit edilmiştir. Diğer istasyonlarda da özellikle hırsızlık olaylarında azalma olmuştur. Bu durum da kamera konulan dört istasyonun yan etkisi olarak değerlendirilmiştir (Hughes, 2003: 66).

Durumsal suç önleme anlayışı, suçla mücadelede gözetim teknolojilerinden istifade etmeyi artan oranda sürdürmektedir. İkinci bölümde modernite sürecinde gözetimin toplumsal yaşamdaki rolü üzerinde durulmuştur. Enformasyon toplumunda ise gelişen teknolojiye paralel olarak gözetim pratikleri yaygınlaşmıştır. Bu durum da sosyal kontrol ağının da yaygınlaşması işaret etmektedir. Ancak gözetimle birlikte yaygınlaşan sosyal kontrol ağı başta mahremiyet olmak üzere beraberinde başka sorunları ortaya çıkarmıştır.

3. ENFORMASYON TOPLUMUNDA GÖZETİM VE SOSYAL KONTROL

Lyon (1997: 84), gözetimi anlamak için hem tarihsel gelişimini hem de yeni görünümelerini birlikte ele almak gerektiğini belirtmektedir. Bu anlayıştan hareketle ikinci bölümde modernite sürecinde gözetim ve gözetim uygulamaları incelenmiş ve gözetimin sosyal kontrolün sağlanması üzerindeki rolüne değinilmiştir. Enformasyon toplumunda ise gözetim pratiklerinin yaygınlaşması, sosyal kontrolün ağının genişlemesini sağlamıştır. Günümüzde bilgisayar ve internet alanlarındaki gelişmeler ve internetle bütünleşen enformasyon teknolojileri ise gözetime direnişi neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

Bireyler bir yandan bu yeni teknolojilerin imkânlarını kullanırken ya da kurumsal bazda şirketler bu yeni teknolojilerle daha verimli bir hale gelirken diğer yandan bu yeni teknolojilerin diğer yüzü ile karşı karşıya kalırlar. Her geçen gün ortaya çıkan bu yeni teknolojiler bir yandan insan yaşamını kolaylaştırırken diğer yandan da insan hayatını denetim altına alıcı bir

özelliğe sahiptir (Dolgun, 2005: 116).

Gözetimin açıklanmasında her ne kadar panoptikon metaforu kullanılmaya devam etse de bugünkü gözetimi açıklamak için yeterli gözükmemektedir. Gelişen enformasyon teknolojileri ile birlikte sadece toplumsal yapı değil aynı zamanda gözetim pratikleri de değişmiştir. Bu bağlamda bu bölümde gözetim alanındaki yeni yaklaşımlar konu edilecektir. Modernite sürecinde gözetim “panoptikon” (Foucault, 2006b) ya da “büyük birader” (Orwell, 2002) kavramları ya da metaforlarıyla açıklanmaya çalışılırken enformasyon toplumunda gözetimin açıklanmasında “maksimum güvenlik toplumu” (Marx, 1998), “süperpanoptikon” (Lyon, 2006) ya da “sinoptik gözetim” (*synoptic surveillance*) (Mathieson, 1997) gibi terimler kullanılmaktadır.

Modernite sürecindeki gözetim ile enformasyon toplumundaki gözetim arasındaki farka vurgu yapan Innes de gözetimi ikiye ayırmaktadır. Innes’in bu tespiti günümüz gözetimiyle modernite sürecindeki gözetim arasındaki farkın ortaya konması açısından oldukça faydalıdır. Modernite sürecindeki gözetimi “disipline edici gözetim” olarak nitelendiren Innes, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte insanların davranışlarını uzaktan kontrol etmek çok daha kolay hale geldiğini düşünmektedir. Foucault’un analizleri günümüz toplumundaki gözetimi anlamada önemli bir rol üstlense de panoptik anlayışından hareketle bu gözetim distopik (karşı-ütopyacı) bir anlayışa sahiptir. İnsan bir özne olarak artan bir şekilde yönlendirilmekte ve kontrol edilmektedir. Gözetim tek taraflıdır.

Innes ise, enformasyon toplumundaki gözetimi “liberal gözetim” olarak nitelendirmektedir. Gözetim konusundaki çalışmaları referans kaynağı olan David Lyon ise postmodern gözetimin anlamlandırılmasında gözetimin mantığını daha pozitif bir şekilde yorumlamaktadır. Gözetimin ortaya çıkması ve gelişmesi sosyal düzenin doğasının değişiminin bir yansımasıdır. Özgürlük, esneklik ve hareketliliğin arttığı günümüz toplumunda gözetim güven duygusunun oluşturulmasında önemli bir faktördür. Bu yüzden Lyon gözetimin iki yüzüne vurgu yapar. Bir yönüyle koruma sağlamaktadır, ancak

diğer yandan gözetim sisteminin pozitif etkilerinin yok edildiğı kontrol kültürünün hâkim olduğı karamsar bir gelecek tablosu bireyleri zaman zaman endişelendirmektedir (Innes, 2003: 114-117)

Günümüz toplumunu gözetim toplumu olarak nitelendirmek yanlış olmaz (Lyon, 2006: 18). Gözetim toplumu gözetim tekniklerinin yaygınlaştığı bir toplumdur. Günümüzde yaygınlaşan bu gözetim pratiklerini Wood (2006: 2) şu şekilde sıralamaktadır:

- Binalarda, alışveriş merkezlerinde, yollarda ve günlük hayatın birçok alanında yaygınlaşan kameralar,
- Denetimli serbestlik uygulamasında kullanılan elektronik kelepçeler, suçlu olup olmadıklarını belirlemek için insanlardan DNA²⁹ örneklerinin alınması,
- Günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan kimlik kartları ve vatandaşlık numaraları,
- Havaalanlarında tüm eşyaların kontrol edilmesi, biyometrik pasaportların kullanılmaya başlanması,
- Birçok okulun öğrencilerin kimliklerinin belirlenmesinde akıllı ya da biyometrik kartları kullanmaya başlaması,
- İnsanların alışveriş alışkanlıklarının gözetimi,
- Telefon, elektronik posta ve internet aracılığıyla yapılan iletişimin çeşitli istihbarat servisleri tarafından denetlenmesi,
- İşyeri gözetiminin artması.

Bu örneklerin biraz daha düşünüldüğünde artırılması mümkündür. Görüldüğü üzere bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim yaşamın tüm alanlarına yayılarak enformasyon toplumunda daha yoğun ve sistematik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Innes, bu yeni gözetimin iki karakteristiğine

²⁹ Deoksiribonükleik asit veya kısaca DNA, tüm organizmalar ve bazı virüslerin canlılık işlevleri ve biyolojik gelişmeleri için gerekli olan genetik talimatları taşıyan bir nükleik asittir.

vurgu yapmaktadır. Birinci özelliğiyle gözetim artık günlük rutinlerin içerisinde daha fazla yer bulmaktadır. Diğer özelliği ise, uzaktan gözetime imkân vermesi nedeniyle öznesizleşmiş olmasıdır. Bugün bireyin sokaklardaki kameraları takip eden ya da iletişimin denetlenmesinde görevli kişilerle karşılaşma imkânı yoktur (Innes, 2003: 112-115).

Lyon'un da gözetim ve yeni teknolojilerden bahsederken dikkat çektiği hususlar Wood'un tespitleriyle örtüşmektedir. Lyon enformasyon toplumunda gözetimin niteliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Lyon, 2006: 20-23):

- Gözetime kişi aktif olarak katılmaktadır.
- Çok az sayıda insan kendini gözetimden dolayı sınırlandırılmış hissetmektedir.
- Çoğu zaman kişiler görecekları faydanın ödeyecekleri bedelden daha fazla olduğuna inanmaktadır.
- Kişiler saklayacakları bir şey olmadığı ya da yanlış bir şey yapmadıklarına inandıkları için gözetime karşı direnç göstermemektedirler. Dolayısı ile gözetime gönüllü bir katılım olduğu söylenebilir.

Lyon (2006: 11) yine benzer şekilde Wood gibi gözetimin günlük hayatta daha çok yer bulduğuna dikkat çekmektedir:

“Şehirde gözetleme aralıksız olarak tecrübe edilir, sabahki ilk telefon aramasından, kafanızın üzerinde sokakta duran kameraya, banka makinesindeki retina tarayıcısına, bilgisayardaki iz sürme “cookie”sine (çerez), ofis anahtarındaki barkoda, otomatikleştirilmiş otoban ücretine, cep telefonu bağlantılarına, dükkândaki kameraya, istasyona ve nihayet gecenin sonu olan bara kadar.”

Gary Marx da gözetimin enformasyon toplumundaki özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Marx, 1988'den aktaran Innes, 2003: 121):

- Uzaklığın, karanlığın ya da diğer fiziksel engellerin aşılması: Yeni gözetim teknikleri (infrared kameralar, dinleme cihazlarındaki hassas

mikrofonlar) insan gözetiminin limitlerini rahatlıkla aşmaktadırlar;

- Zamanın aşılması: Yeni gözetim teknikleri sayesinde gözetlenen unsura ait bilgi uzun süre saklanabilmektedir;

- Görünürlüğün azalması: Yeni teknolojiler sayesinde kimin kimi gözetlediği belli olmaz, cihazların küçük yapıları ve uzaktan kontrol edilebilirlikleri fark edilmelerini zorlaştırır;

- Katılım gönüllü değildir: Hedefin bilgisi (insan ya da araç) ya da işbirliğine gereksinim duyulmadan gözetim yapılır ve hedef kendisi hakkında bilgi toplanıldığını fark edemez;

- Maliyet gerektirirler: Eskiden birçok ajanın yapabildiği işi bugün elektronik gözetim sistemleri tek başına yapabilmektedirler. Ancak bunun bir maliyeti vardır;

- Sürekli dirler: Özel bir şüpheliye odaklanmaktan tüm gruba odaklanmak yerine gruptaki kategorize edilmiş kitleye odaklanmayı kaymayı teşvik ederler;

- Daha yoğundurlar: Sosyal yaşama daha fazla nüfus edebilirler ve delillerin toplanmasını kolaylaştırırlar;

- Kapsamlıdır: Daha çok nüfusu kontrol altında tutabilirler.

Gary Marx, bu gelişmelerin oluşturduğu toplumsal yapıyı “maksimum güvenlik toplumu” olarak nitelendirmektedir. Bu bağlamda gözetimin genişlemesi hem devlet eliyle hem de özel sektör vasıtasıyla sürdürülmektedir (Innes, 2003: 126). Marx ([web], 2005), enformasyon toplumundaki gözetimi “yeni gözetim” olarak tanımlamaktadır. Yeni gözetim, “kişisel ya da grupsal veriler elde etmek için teknik araçlar kullanılarak yapılan gözetimdir.” Video kameralar; bilgisayarlar yardımıyla eşleştirmeler, profil oluşturmalar, veri analizleri; işyeri, bilgisayar ve lokasyonların elektronik olarak görüntülenmesi; DNA analizleri; uyuşturucu testleri; yalan makineleri; duvarların arkasındaki görüntüyü aktarabilen termal sistemler yeni gözetim teknolojilerine örnek olarak verilebilir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere yeni gözetim daha kapsamlı ve yoğundur. Bireyin kendisi hakkında toplanan veriler konusundaki farkındalığı da eskiye oranla azalmıştır. Bu kapsamda maksimum güvenlik toplumu (Marx, [web], 2005):

- Bilgisayar kayıtlarının hâkim olduğu “uysal” bir toplumdur;
- Kararların gelecek davranışlara ait öngörülere dayanılarak alındığı “aktüeryal” (*actuarial*) bir toplumdur;
- Herkesin şüpheli olduğu, şüpheli bir toplumdur;
- Tercihlerin fiziksel ve sosyal çevrenin etkileriyle şekillendiği bir toplumdur;
- Geleneksel olarak enformasyonu koruyan zaman, uzaklık, karanlık gibi fiziksel sınırlamaların zayıfladığı “şeffaf” bir toplumdur.
- Otomatik gözetimin önemli bir rol oynadığı, “kendini gözetleyen” bir toplumdur.

Enformasyon toplumundaki bu gözetimi tanımlama çabaları gözetim pratiklerini artık modernite sürecindeki gibi sadece mahkûmları ya da sapkınların disipline edilmesinde kullanılan bir sosyal kontrol aracı ya da yine modernite sürecinde fabrikalarda yaygınlaşan bir sosyal kontrol aracı olarak görmenin yanıltıcı olacağını göstermektedir. Gözetim pratikleri bugün birçok amaç doğrultusunda işlev görmektedir. Bu bağlamda enformasyon toplumunda bütünleşen gözetim pratiklerini üç başlık altında toplamak mümkündür (Dolgun, 2005: 213; Innes, 2003: 119):

- Suç kontrolü ya da terör eylemlerine karşı geliştirilen ulusal politikalar sonucunda uygulamaya konulan “güvenlik amaçlı” gözetim pratikleri,
- İş yaşamında çalışanların gözetimi ya da gelişen teknolojiye paralel olarak e-devlet uygulamaları gibi idari uygulamaların artması,
- Tüketim alışkanlıkları hakkında gözetim faaliyetlerinin artması.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere enformasyon toplumunda birey günlük hayatının neredeyse tamamında gözetim pratikleriyle karşılaşmaktadır. Günümüzde özellikle işyerindeki gözetim uygulamaları da artmıştır. İşyerlerinde uygulanan gözetim mahremiyet sorununu her geçen gün daha fazla gündeme getirmektedir. Kameraların kullanımı, internet, elektronik posta ve telefon kullanımlarına ait çalışanların bilgilerinin gözetlenmesi gün geçtikçe haberleşmeye olan bağımlılığın arttığı bir dünyada çalışma ortamlarındaki gözetimin yasal sınırlarının sorgulanmasına yol açmaktadır.

Amerikan Birleşik Devletleri'nde 1997 yılında yapılan bir araştırma sonuçlarına göre bir yıl içinde çalışanlarının telefonlarını, elektronik postalarını ve bilgisayar kullanımlarını izleyen şirketlerin sayısının yüzde 37'den yüzde 43'e çıktığı tespit edilmiştir (Lyon, 2006: 84). Enformasyon toplumunda işyeri gözetimi artarken bu gözetime yönelik algılarda da artış yaşanmaktadır. Çalışkan ([web], 2011), üniversite çalışanlarının işyerindeki gözetim algılarına yönelik çalışmada, çalışmaya katılanların % 60'ının iş yerlerinden girmiş oldukları sitelerin içeriklerinin internet sitesi yöneticileri tarafından takip edilebileceğini düşündükleri, %63'ünün ise yine işyerinden girmiş oldukları internet sitelerindeki aktivitelerinin devlet birimleri tarafından takip edilebileceğini düşündüklerini belirtmiştir. Ancak, işyerindeki gözetim uygulamalarının artmasına paralel olarak bu konudaki farkındalık artsa da direniş, hakların ihlali hakkındaki şikâyetlerle sınırlı kalmakta ve genellikle sonuç elde edilememektedir (Lyon, 2006: 259).

Günlük yaşamın riskleriyle mücadele eden birey ya da yönetimler, bu riskleri kontrol altına almak için yeni gözetim tekniklerine ya da teknolojilerine daha fazla başvurumaktadırlar. Bu da bireyin yaşadığı sosyal çevrenin daha kapsamlı ve yoğun gözetim altında olmasına neden olmaktadır. Ancak, risklerin kontrol altına alınması için devreye sokulan bu teknolojiler bireyin neredeyse tüm davranışlarının görünebilir kılındığı ve bireye ait enformasyonun birçok alanda dolaşımına imkân veren bir durumu yaratmaktadır. Bu durumda da birey artan gözetim teknolojilerinin yarattığı ortamın verdiği rahatsızlıktan yakınmaktadır. Marx ([web], 2005),

enformasyon toplumundaki ironiyi ise şu cümlelerle özetlemektedir:

“İşte böyle bir toplumda, bir yandan yalnız kalmak isterken bir yandan da grlmek ve görmek istiyoruz; bir yandan ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğüne değer verirken diğer yandan tartaklanan bireyleri medyada görmek istemiyoruz... Hem bilme hakkına değer verirken hem kişisel enformasyonun önemine (mahremiyete) vurgu yapıyoruz. “

Türkiye’de artan gözetim uygulamalarının toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini ele alan ilk roman ise Enver Aysever’in “Yazgıcılar” (2012) adlı romanıdır. Yazgıcılarda betimlenen toplumsal yaşam Monahan’ın (2010) “güvenlik kültürü” kavramlaştırmasının güzel bir örneğidir. Kontrol kültürünün yaygınlaşmasıyla beraber güvenlikli siteler, güvenlik görevlileri, kameralar ve özel adalet âdetâ günlük yaşamın birer parçası olmuştur. Aysever, romanın çeşitli bölümlerinde bu durumu şu sözlerle betimlemektedir:

“İzleme ve dinleme sreğlerinin ilk ve en başarılı sonucu, tüm bireylerin takip altında olduğunu düşünerek kendine çekidüzen vermeye başlamasıydı. İstenen elbette korku toplumu yaratmak değildi. Kim nerede, ne konuşulacağını bilmeli; uluorta edilen lafların koskoca emeği boşa çıkaracağını kavramalıydı. Kusuru, suçu, edepsiz tavırları olmayanların korkmasına gerek yoktu zaten. Demek ki dileyen dilediği gibi konuşur, davranır, saklanacak bir meselesi yoksa dllendirilirdi. Yazgıcılar’ın zorlu savaşımında bu aşamaya gelinmiş olması büyük kazantı.” (Aysever, 2012: 165-166)

“Büyük binanın içinde tüm ülke bir haritaya bölünmüş, duvardaki dev sanal ekrandan anında gözlenmekte. Hangi yurttaş, ne zaman, hangi bilgiyi aktarmış işleniyor dev hafızaya. Okur-yazarlar bilgisayar ağı üzerinden bilgi aktarmayı yeğlerken, büyük çoğunluk cep telefonunu tercih ediyor. Öte taraftan hala kğıt, kalemle iş görenlere posta kutusu açık. Ayrıca tüm bunları beceremeyen ya da güvenmeyen varsa, Yazgıcılar’ın seyyar dinleme birimleri vatandaşın ayağına giderek gereken bilgiyi ediniyor. Bugüne dek bu yolla yüzlerce mesele hallolmuş, gizli kapaklı işler içinde olanlar saptanmış, huzur bozanlar gözaltına alınmış, ısrarcı olanlar ya da örgütlü direnç gösterenler baskınlarla sindirilmış, çökertilmiş durumda... Yazgıcılar, dünya ne yapıyorsa, onu yapmış ve kişilerin kendi aralarında konuşmalarını büyük dinleme merkezinde depolamaya başlamış zamanında. İnternet üzerinde yazışmaları takip etmekle büyük bir sorunu halleden bu iyi yürekli insanlar,

bir de dev gözleriyle tüm hareketlere hâkim olmayı başarmış durumdalar. İmrenilecek bu kurum, şimdilik nefes alış verişleri ve akıldan geçenleri izleyemiyor, dileyemiyorsa da, bunun eşiğinde olunduğunu tahmin etmek yanlış olmaz... Artık herkes bilgisayarda birer dosya. Duyarlı bir parmak, artık mouse gereksinimi duymadan, sadece dokunarak, koca bir yaşıntıyı tıklıyor. Bir TIK. Önümüze bir kapı açıyor, türlü seçenekler sunuyor.” (Aysever, 2012: 225-236)

Yazgıcılar, risk toplumu, ağ toplumu, panoptik tasnif ve güvenlik kültürü gibi kavramlaştırmaların tamamını içinde barındıran bir romandır. Bir sosyal kontrol aracı olarak yaygınlaşan gözetim uygulamalarının bireylerin gündelik yaşam pratikleri üzerindeki etkilerini çok çarpıcı bir şekilde resmetmesi ise romanın en önemli özelliği olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde enformasyon toplumunda bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim teknolojilerinin ulaştığı boyutlar ve genişleyen uygulama alanları enformasyon toplumu, ağ toplumu, risk toplumu kavramları çerçevesinde genel olarak ele alınmış ve bu uygulamaların Türkiye’deki sosyal etkileri hakkında bir uyarı niteliği taşıyan Yazgıcılar romanından alıntılar sunulmuştur.

Dördüncü bölümde ise bu alanlardan gözetim teknolojilerinin suç kontrolünde kullanımının bir örneği olan enformasyonun gözetimi konusu ele alınacaktır. Bu bağlamda bir sosyal kontrol aracı ve gözetim pratiği olarak telekomünikasyon aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesi konusu bu uygulamanın Türkiye’deki hukuki boyutuyla birlikte ele alınacaktır. Sonrasında ise bu uygulamanın informal sosyal kontrolün oluşumunda etkili olup olmadığı yapılan saha araştırması bulgularıyla birlikte ele alınarak değerlendirilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SUÇLA MÜCADELEDE BİR GÖZETİM PRATİĞİ OLARAK TELEKOMÜNİKASYON YOLUYLA YAPILAN İLETİŞİMİN DENETLENMESİNİN HUKUKSAL BOYUTU

Gözetim daha önce de ifade edildiği gibi farklı disiplinler tarafından ele alınması gereken bir konudur. Bu alanlardan birisi de hukuktur. Bu bölümün amacı, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi konusundaki hukuksal düzenlemelerin gelişimini ele alarak yapılan temel yasal düzenlemeler ışığında konu hakkındaki kavramların açıklamasının yapılması ve araştırma sorularına verilen cevapların yorumlanmasında kullanılmasıdır.

Belirsizliklerin ve risklerin her geçen gün arttığı bir dünyada teknolojinin gelişmesiyle birlikte suç daha kompleks hale gelmiştir. Bu anlayıştan hareketle iletişimin denetlenmesi yoluyla güvenliğin sağlanması bütün modern ülkelerde özellikle terör ve organize suçlarla mücadelede uygulanan etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern ceza muhakemesinde de artık sanık yaratılıp, o sanık üzerinden delile ulaşılması yerine, delillerden yola çıkılarak sanığa ulaşılması ilke olarak kabul edilmektedir. Delilden sanığa ulaşmanın ve etkili soruşturma ve kovuşturma yürütmenin günümüzdeki en işlevsel yöntemlerinden biri, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesidir (Kaymaz, 2009: 7). Ancak bu uygulama akıllara sürekli olarak güvenlikçilerle özgürlükçülerin bitmeyen tartışmasını getirmektedir: Özgürlük mü, güvenlik mi? Her ne kadar güvenlik de bir özgürlük olarak değerlendirilse de uygulamanın yapılışı ve gerekliliği konusundaki tartışmalar devam etmektedir.

Güvenlikçiler kanadının söylemlerine dönemin FBI (*Federal Bureau of Investigation*) Şefi Louis Freeh'in yapmış olduğu bir konuşma örnek verilebilir. Dönemin FBI Şefi Louis Freeh, 19 Mayıs 1994'te yaptığı konuşmasında iletişimin denetlenmesinin gerekliliğini şu sözleriyle açıklamaktadır (Schneier ve Banisar, 1997: 125-127):

“Bugün suçun ciddi boyutlara ulaştığını düşünüyorsanız, bir gün FBI’nın mahkeme kararları ile uyguladığı elektronik gözetimi uygulama imkânı bulamadığında ne olacağını bekleyin ve görün... Şu an, mahkeme kararlarına dayalı iletişimin tespiti (*wiretapping*) sadece çok tehlikeli durumlarda son çare olarak kullanılmaktadır. Bunlar ise casusluk, uyuşturucu trafiği, adam kaçırma ve diğer şiddet suçlarıdır... 25 yıl önce kongrenin çıkardığı yasayla iletişimin tespiti-mahkeme onayıyla- mümkün kılınmıştır³⁰ ...*Telephony Bill* yasası³¹ geçirilmezse, suç ve özellikle terör suçları daha da kötüleşecek ve bu olduğunda omuzlarımızı silkeleyip işin bu duruma nasıl geldiğini düşünecek, yaralarımız saracak, ölülerimiz gömeceğiz...”

Freeh, konuşmasının sonunu ise şu cümlelerle bitirmektedir (Schneier ve Banisar, 1997: 134):

“Ben, çocuğu kaçırılan bir anne ya da babaya FBI’nın böyle bir imkânının olmadığını söylemek zorunda kalacağım bir duruma asla düşmek istemem – şu an FBI’nın telefondaki fidye taleplerine ve suç içeren iletişime müdahil olma imkânı var- siz de, aynı şekilde çocuğunuzun ya da torununuzun tehlikede olduğu bir durumda FBI’dan böyle bir cevap almak zorunda kalan ebeveynler olmak istemezsiniz.”

Görüldüğü üzere güvenlikçiler bu tedbirin uygulanamadığı durumda olacıklara dikkat çekmektedir. Özgürlükçüler kanadında ise Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği (*American Civil Liberties Union-ACLU*) ön plan çıkmaktadır. ACLU iletişimin denetlenmesinin temel hak ve özgürlüklere bir müdahale olduğunu vurgulamakta ve görüşlerini sıklıkla kamuoyuyla paylaşmaktadır (ACLU [web], 2003: 8). Bu sivil toplum örgütü ile Amerika Birleşik Devletleri’nin Ulusal Güvenlik Ajansı (*National Security Agency-NSA*) arasındaki dava ise 2006’dan beri sürmektedir. Amerikan halkının

³⁰ Konuşmanın ilerleyen bölümlerinde suçla daha etkin mücadele etmek amacıyla ortaya çıkan yeni iletişim teknolojilerinin denetlenebilmesi için Kongre’nin yeni bir yasa çıkarması gerektiğini fakat telefon şirketlerinin maliyetlerinin artacağı kaygısı nedeniyle buna yanaşmadığından yakınmaktadır. Ayrıca mahremiyet ihlallerinin artacağı tezini savunanların da yanıldığını, bunun tam aksine bu sayede mahremiyet ihlallerinin azalacağını belirtmektedir.

³¹ Bu yasa (*Telephony Bill* yasası) ile yeni teknoloji ürünü telefonların da teknik olarak denetlenebilmesi mümkün olacaktır. Ancak Freeh, yasa çıkartılmadığı takdirde ise yeni teknolojiler yoluyla işlenebilecek suçların önlenmesinde büyük zafiyet oluşacağını vurgulamaktadır. İlerleyen bölümlerde ise iletişimin tespitinin düşünüldüğü gibi sıklıkla uygulanan bir durum olmadığını ve çok önemli suçların önlenmesinde bu yolla büyük başarılarla imza atıldığına dair örnek olayları anlatmaktadır (Orijinal metin için bkz. (Schneier ve Banisar, 1997: 125-134).

haberleşme özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği konusundaki hassasiyeti ise bu mücadelenin sürdürülebilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Türkiye'nin ise terörle mücadele eden bir ülke oluşu ve jeopolitik konumu dikkate alındığında iletişimin denetlenmesi tedbirine sıklıkla başvurulmasının nedeni anlaşılabilir. Ancak Türkiye'de özgürlükçüler kanadının sesi her ne kadar Amerika'daki kadar organize ve güçlü değilse de konu zaman zaman gündeme gelmektedir. Nitekim Türkiye'de özgürlükçülerin sesinin yüksek olmaması Türkiye'de iletişimin denetlenmesi konusunun (her ne kadar şu anda da eksiklikler olduğu düşünülse de) 2005 yılına kadar sağlam bir yasal zemine oturtulmadan uygulanmasına neden olan etkenlerden birisidir. Söz konusu tedbir, Almanya'da 1968, Avusturya'da 1974, İsviçre'de 1979, İngiltere'de 1985, İtalya'da 1988, Fransa'da 1991 yılından beri yasal düzenlemeye kavuşturulmuş bulunmaktadır (Erdem [web], 2012)

Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin uygulanmasını incelemeyi önce konu hakkındaki kavramların tanımlarının yapılması ve yasal düzenlemelerin ele alınması uygun olacaktır.

1. İLETİŞİMİN DENETLENMESİ VE YASAL DÜZENLEMELER

a. İletişimin Denetlenmesi ve İlgili Kavramlar

İletişim kelimesi TDK sözlüğünde kelime anlamı ile “duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim”, teknik anlamı ile de “telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muhabere, iletişim” olarak tanımlanmıştır (TDK [web], 2012). Önür (2002: 9) ise toplumsal ilişkiler sürecinde iletişimi “toplumsal etkileşim sürecindeki bireylerin, grupların, bilgi, fikir, inanç ve tutumları paylaştığı bir süreç” olarak tanımlamaktadır.

İletişimin denetlenmesinde her ne kadar akla ilk olarak telefon dinlemeleri gelse de iletişimin denetlenmesi çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır. 5271 sayılı CMK'da iletişimin tespiti, dinlenmesi, kayda alınması

iletişimin denetlenmesi başlığı altında düzenlenmiş olduğundan iletişimin denetlenmesi, telefon, faks, teleks, mobil telefon, uydu telefonu, araç telefon, ankesörlü telefon, bilgisayar, kablolu, kablosuz veya diğer elektromanyetik sistemler üzerinde gerçekleştirilen her türlü iletişimin denetlenmesi olarak tanımlanabilir (Taşkın, 2010: 483).

Sonuç olarak telekomünikasyon yoluyla iletişimin denetlenmesi teriminden “araya bir vasıta sokulmak suretiyle gerçekleştirilen her türlü iletişimin dinlenmesi, gerektiğinde kayda alınması ve tespiti” anlaşılması gerektiği tespiti yapılabilir (Erdem, 2001: 99).

T B de telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimi, “telefon, faks ve bilgisayar gibi kablolu, kablosuz veya diğer elektro manyetik sistemlerle veya tek yönlü sistemlerle alınan veya iletilen sinyaller, yazılar, resimler, görüntü veya sesler ve diğer nitelikteki verilerle, işaret, sembol, ses ve görüntü ile elektrik sinyallerine dönüştürülebilen her türlü verinin; kablo, telsiz, optik, elektrik, manyetik, elektromanyetik, elektrokimyasal, elektromekanik ve diğer sistemler vasıtasıyla iletilmesi, gönderilmesi ve alınması” olarak tanımlamaktadır³² (T B [web], 2012).

Dolayısı ile bu araçlarla yapılan iletişimin denetlenmesi; iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda bu kavramların ilgili y netmelikler³³ esas alınarak açıklanması faydalı olacaktır (Yönetmelik, 2005: Mad. 3; Yönetmelik, 2007: Mad. 4):

- Telekomünikasyon; Her türlü işaret, sembol, ses ve görüntünün ve elektrik sinyallerine dönüştürülebilen her türlü verinin kablo, telsiz, optik, elektrik, manyetik, elektromanyetik, elektrokimyasal, elektromekanik ve diğer iletim sistemleri vasıtasıyla iletilmesi, gönderilmesi ve alınmasını,

³² Bu tanımın yapılmasında T B’in resmi internet sayfasındaki sıkça sorulan sorular başlığı altında bulunan iletişimin denetlenmesi hakkında sorular bölümünde verilen cevaplardan istifade edilmiştir.

³³ İletişim denetlenmesi konusunda iki adet yönetmelik bulunmaktadır. Birincisi 10.11.2005 Tarihli ve 25989 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Tespiti, Dinlenmesi, Sinyal Bilgilerinin Değerlendirilmesi ve Kaydı Alınmasına İle Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik’tir. Diğer i se 14.02.2007 Tarihli ve 26434 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan Ceza Muhakemesi Kanununda  ng r len Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı ve Teknik Araçlarla İzleme Tedbirlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik’tir. Bu yönetmeliklere yapılan atıflarda ise kısaca “yönetmelik” ifadesi kullanılacaktır.

- İletişimin dinlenmesi ve kayda alınması; Telekomünikasyon yoluyla gerçekleştirilmekte olan konuşmalar ile diğer her türlü iletişimin uygun teknik araçlarla dinlenmesi ve kayda alınmasına yönelik işlemleri,

- İletişimin tespiti; İletişimin içeriğine müdahale etmeden iletişim araçlarının diğer iletişim araçlarıyla kurduğu iletişime ilişkin arama, aranma, yer bilgisi ve kimlik bilgilerinin tespit edilmesine yönelik işlemleri,

- Başka suretle delil elde edilmesi imkânının bulunmaması hâli; Soruşturma veya kovuşturma sırasında diğer tedbirlere başvurulmuş olsa bile sonuç alınamayacağı hususunda bir beklentinin varlığı veya başka yöntemlerden biri veya birkaçının uygulanmasına rağmen delil elde edilememesi ve delillere ancak bu Yönetmelikte düzenlenen tedbirlerle ulaşılabilecek olmasını,

- Sinyal bilgisi; Bir şebekede haberleşmenin iletimi veya faturalama amacıyla işlenen her türlü veriyi,

- Sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi; İletişimin içeriğine müdahale niteliğinde olmayıp yetkili makamdan alınan karar kapsamında sinyal bilgilerinin iletişim sistemleri üzerinde bıraktığı izlerin tespit edilerek, bunlardan anlamlandırılan sonuçlar çıkarmak üzere gerçekleştirilen değerlendirme işlemlerini,

- Teknik araçlarla izleme; CMK'nın 140'ıncı maddesinin birinci fıkrasında sayılan suçlar dolayısıyla yapılan soruşturmalarda, suçun işlendiğine ilişkin kuvvetli şüphe sebeplerinin bulunması ve başka suretle delil elde edilememesi hâlinde şüpheli veya sanığın kamuya açık yerlerdeki faaliyetleri ve işyerinin teknik araçlarla izlenmesi, ses veya görüntü kaydının alınması işlemini,

- Mobil telefonun yerinin tespit edilmesi; Şüpheli veya sanığın yakalanabilmesi için, hizmeti veren ilgili operatör tarafından baz istasyonları kullanılmak suretiyle bahse konu mobil telefonun yerinin tespit edilmesini ifade etmektedir.

b. Yasal Düzenlemeler

İletişimin denetlenmesinde kullanılan kavramların açıklanmasından sonra Türkiye’de uzun yıllar yasa ile tam olarak düzenlenmediği düşünülen konu ile ilgili olarak uluslararası sözleşmelerde ve Anayasada bulunan maddeler ele alınacaktır. Haberleşme özgürlüğünü teminat altına alan uluslararası sözleşmeler şunlardır (Koçer, 2009: 7):

- AİHS’nin 8. maddesi (Özel hayatın ve aile hayatının korunması-Haberleşme özgürlüğü),
- Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin 12. maddesi (Haberleşme özgürlüğü),
- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşmenin 17. maddesi.

Bu sözleşmelerden AİHS’nin özel hayatın ve ailenin korunması başlıklı 8. maddesine göre (AİHS, 1998):

- Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.
- Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda, zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla söz konusu olabilir.

Görüldüğü üzere AİHS’nin 8. maddesi öncelikle özel hayatın gizliliğine ve haberleşme özgürlüğüne vurgu yapmaktadır. Ardından bu hususlar esas kabul edilmek üzere özel hayatın gizliliğine ve haberleşme özgürlüğüne ancak yasal düzenlemeler çerçevesinde müdahale edilebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu uygulamanın bir istisna olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Anayasanın 20. maddesi “Herkes, özel hayatına ve aile hayatına

saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz” şeklinde düzenlenmiştir. Yine Anayasanın 22. maddesi ise “Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır” şeklinde düzenlenmiştir. Her iki maddede de milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça özel hayatın gizliliğine ve haberleşme hürriyetine dokunulamayacağı belirtilmiştir (TC Anayasası, Md. 20, 22).

AIHS ve Anayasa’da güvence altına alınan bu temel hak ve özgürlükler ile ilgili düzenlemeler ise ülkemizde maalesef uzun yıllar yapılmamış ve bu hak ve özgürlükleri ihlal edenler cezalandırılmamıştır. Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişim denetlenmesi uzun yıllar 1412 sayılı CMUK’un 91. Maddesindeki postada el koymaya ilişkin hükümler kıyas yoluyla uygulanarak yapılmış (Kaymaz, 2009: 27) ve ilk kez 1999 yılında kabul edilen 4422 sayılı Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu (ÇASÖMK) ile düzenlenmiştir.

Daha sonra bu kanun 2005 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Konu ile ilgili olarak kapsamlı düzenleme ise ancak 2005 yılında yürürlüğe giren 5271 sayılı CMK’nın beşinci bölümünde telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi başlığıyla 135 ve devamındaki maddelerle yapılmıştır. Ancak CMK 135 ve devamındaki maddeler ile sadece adli amaçlı iletişimin denetlenmesi düzenlenmiştir.

Kolluk kuvvetlerinin uzun süre sadece kendi görev ve yönetmeliklerine dayanarak uyguladığı diğer bir denetim türü ise önleme amaçlı olarak iletişimin denetlenmesidir. Önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi ise yine 2005 yılında yürürlüğe giren 5397 sayılı kanunla düzenlenmiştir. Bu kanun sayesinde 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nun (PVSK) Ek-7, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu’nun (JTGYK) Ek-5, 2397 sayılı MİT Kanunu’nun 6. maddelerinde

yapılan değişiklikle polis ve jandarmanın önleme amaçlı, MİT'in ise ulusal güvenlikle ilgili istihbarat faaliyeti kapsamında denetim tedbirine başvurmasının esas ve usulleri düzenlenmiştir (Kaymaz, 2009: 24).

2005 yılında yapılan bu düzenlemelerle ilgili olarak Taşkın'ın (2010: 478) tespitleri şunlardır:

- Adli amaçlı iletişimin denetlenmesi ve önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi birbirinden tamamen ayrılmıştır.
- Yine ilk defa Türkiye'de önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi açıkça yasal dayanağı kavuşturulmuştur.
- İletişime müdahale katı koşullara bağlanmış ve keyfiliği önleyici önemli güvenceler getirilmiştir.
- Telekomünikasyon İletişimi Başkanlığı kurularak ülkemizde adli ve önleme amaçlı olarak gerçekleştirilen iletişimin denetlenmesi tedbirlerinin tümünün bu kurum aracılığıyla gerçekleştirilmesi hükme bağlanmıştır.

Ancak her ne kadar 2005 yılında yapılan bu düzenlemelerle birlikte büyük bir boşluk ortadan kaldırılmış olsa da halen eksikliklerin olduğu düşünülmektedir (Kaymaz, 2010: 505; Taşkın, 2010: 478; Atay, 2009: 157). Bu eksikliklere ise değinmeden önce önleme ve adli amaçlı iletişimin denetlenmesini ayrı ayrı ele almak uygun olacaktır.

2. ADLİ AMAÇLI İLETİŞİMİN DENETLENMESİ

Adli amaçlı iletişimin denetlenmesine sadece işlenmiş bir suç dolayısıyla yapılan soruşturma ve kovuşturma kapsamında başvurulabilir. Bu tedbirin uygulanışı hakkındaki hususlar ise CMK'nın 135. maddesinde belirtilmektedir. İletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınması başlıklı 135. madde ise CMK'da şu şekilde düzenlenmiştir:

(1) Bir suç dolayısıyla yapılan soruşturma ve kovuşturmada, suç işlendiğine ilişkin kuvvetli şüphe sebeplerinin varlığı ve başka suretle delil elde edilmesi imkânının bulunmaması durumunda, hâkim veya gecikmesinde

sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısının kararıyla şüpheli veya sanığın telekomünikasyon yoluyla iletişimi tespit edilebilir, dinlenebilir, kayda alınabilir ve sinyal bilgileri değerlendirilebilir. Cumhuriyet savcısı kararını derhâl hâkimin onayına sunar ve hâkim, kararını en geç yirmidört saat içinde verir. Sürenin dolması veya hâkim tarafından aksine karar verilmesi halinde tedbir Cumhuriyet savcısı tarafından derhâl kaldırılır.

(2) Şüpheli veya sanığın tanıklıktan çekinebilecek kişilerle arasındaki iletişimi kayda alınamaz. Kayda alma gerçekleşikten sonra bu durumun anlaşılması hâlinde, alınan kayıtlar derhâl yok edilir.

(3) Birinci fıkra hükmüne göre verilen kararda, yüklenen suçun türü, hakkında tedbir uygulanacak kişinin kimliği, iletişim aracının türü, telefon numarası veya iletişim bağlantısını tespiti imkân veren kodu, tedbirin türü, kapsamı ve süresi belirtilir. Tedbir kararı en çok üç ay için verilebilir; bu süre, bir defa daha uzatılabilir. (Ek cümle: 25/5/2005 – 5353/17 md.) Ancak, örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlarla ilgili olarak gerekli görülmesi halinde, hâkim bir aydan fazla olmamak üzere sürenin müteaddit defalar uzatılmasına karar verebilir.

(4) Şüpheli veya sanığın yakalanabilmesi için, mobil telefonun yeri, hâkim veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısının kararına istinaden tespit edilebilir. Bu hususa ilişkin olarak verilen kararda, mobil telefon numarası ve tespit işleminin süresi belirtilir. Tespit işlemi en çok üç ay için yapılabilir; bu süre, bir defa daha uzatılabilir.

(5) Bu madde hükümlerine göre alınan karar ve yapılan işlemler, tedbir süresince gizli tutulur.

(6) Bu madde kapsamında dinleme, kayda alma ve sinyal bilgilerinin değerlendirilmesine ilişkin hükümler ancak aşağıda sayılan suçlarla ilgili olarak uygulanabilir³⁴.

³⁴ (a) Türk Ceza Kanununda yer alan; Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti (madde 79, 80), Kasten öldürme (madde 81, 82, 83), İşkence (madde 94, 95), Cinsel saldırı (birinci fıkra hariç, madde 102), Çocukların cinsel istismarı (madde 103), Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti (madde 188), Parada sahtecilik (madde 197), Suç işlemek amacıyla örgüt kurma (iki, yedi ve sekizinci fıkralar hariç, madde 220), (Ek: 25/5/2005 – 5353/17 md.) Fuhuş (madde 227, fıkra 3), İhaleye fesat karıştırma

(7) Bu maddede belirlenen esas ve usuller dışında hiç kimse, bir başkasının telekomünikasyon yoluyla iletişimini dinleyemez ve kayda alamaz.

Adli amaçlı iletişimin denetlenmesinde denetim şekilleri ise şu şekilde sıralanabilir (Kaymaz, 2009: 109):

- İletişimin dinlenmesi,
- İletişimin kaydedilmesi,
- İletişimin tespiti,
- Sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi,
- Mobil telefonun yerinin tespit edilmesi.

Maddenin birinci fıkrasında belirtildiği üzere bu tedbire başvurulması için “kuvvetli şüphe sebeplerinin varlığı” gerekmektedir. Bu düzenlemeyle haberleşme özgürlüğüne tahmine dayalı bir şekilde müdahale etme imkânının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Atay, 2009: 164).

Tedbirin uygulanmasında dikkat çeken diğer bir husus ise “amaca bağlılık” ilkesidir. Bu tedbirin uygulanması sayesinde elde edilen bilgiler sadece elde ediliş amacı kapsamında kullanılabilir. Dolayısıyla öngörülen amaç dışında başka amaçlarla bu bilgilerden yararlanılması olanaksızdır (Öztürk ve Erdem, 2007: 631).

Yine maddenin birinci fıkrasında tedbirin uygulanabilmesi için “başka suretle delil elde edilmesi imkânının bulunmaması” koşulunun arandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ibare ile de telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin son çare olarak kullanılması gerektiği belirtilmektedir.

(madde 235), Rüşvet (madde 252), Suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama (madde 282), (xiii) Silahlı örgüt (madde 314) veya bu örgütlere silah sağlama (madde 315).

(b) Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanunda tanımlanan silah kaçakçılığı (madde 12) suçları,

(c) Kaçakçılıkla Mücadele Kanununda tanımlanan ve hapis cezasını gerektiren suçlar,

(d) (Ek: 25/5/2005 – 5353/17 md.) Bankalar Kanununun 22 nci maddesinin (3) ve (4) numaralı fıkralarında tanımlanan zimmet suçu,

(e) Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 68 ve 74 üncü maddelerinde tanımlanan suçlar.

Tedbir kapsamında telefon, faks, teleks, mobil telefon, uydu telefonu, araç telefonu, ankesörlü telefon, bilgisayar, kablolu, kablosuz veya diğer elektromanyetik sistemler üzerinde gerçekleştirilen iletişim denetlenebilmektedir (Taşkın, 2010: 483). Ancak bu noktadaki tartışmalardan biri cep telefonlarından gönderilen kısa mesajlar ve elektronik postalardır. Oldukça sık kullanılan bu iletişim yolları CMK'nın 135. maddesi kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tartışma yaratabileceği değerlendirilmiştir. Çünkü 135. madde iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınmasını öngörürken elektronik posta ve kısa mesajların okunabilmesinin bu kapsama dâhil edilmediği görülmektedir. Dolayısıyla yaygın olarak kullanılan bu iletişim yöntemlerinin de kanuna dâhil edilmesi gerekir (Kaymaz, 2010: 37).

135. maddenin ikinci fıkrası ve 136. maddede ise uygulama hakkında bazı yasaklar getirilmiştir. 135. maddenin ikinci fıkrası tanıklıktan çekilebilecek kişilerle yapılan iletişimin kayda alınamayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda CMK'nın 45 ve 46'ncı maddelerinde tanıklıktan çekinme hakkı olanlar hakkındaki düzenleme şu şekildedir.

Akrabalık sebebiyle şunlar tanıklıktan çekinebilecekler (CMK, Md. 45):

- Şüpheli veya sanığın nişanlısı,
- Evlilik bağı kalmasa bile şüpheli veya sanığın eşi,
- Şüpheli veya sanığın kan hısımlığından veya kayın hısımlığından üst-soy veya altsoyu,
- Şüpheli veya sanığın üçüncü derece dâhil kan veya ikinci derece dâhil kayın hısımları,
- Şüpheli veya sanıkla aralarında evlâtlık bağı bulunanlar,

Meslek ve sürekli uğraş sebebiyle tanıklıktan çekinme hakkı sahipleri ise şunlardır (CMK, Md. 46):

- Avukatlar veya stajyerleri veya yardımcılarının, bu sıfatları dolayısıyla veya yüklendikleri yargı görevi sebebiyle öğrendikleri bilgiler,

- Hekimler, diş hekimleri, eczacılar, ebeler ve bunların yardımcıları ve diğer bütün tıp meslek veya sanatları mensuplarının, bu sıfatları dolayısıyla hastaları ve bunların yakınları hakkında öğrendikleri bilgiler.

- Malî işlerde görevlendirilmiş müşavirler ve noterlerin bu sıfatları dolayısıyla hizmet verdikleri kişiler hakkında öğrendikleri bilgiler.

Kararların yerine getirilmesi, iletişim içeriklerinin yok edilmesi başlıklı 137. maddenin 3 ve 4'üncü fıkraları ise şu şekildedir:

- 135'inci maddeye göre verilen kararın uygulanması sırasında şüpheli hakkında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmesi ya da aynı maddenin birinci fıkrasına göre hâkim onayının alınamaması halinde, bunun uygulanmasına Cumhuriyet savcısı tarafından derhâl son verilir. Bu durumda, yapılan tespit veya dinlemeye ilişkin kayıtlar Cumhuriyet savcısının denetimi altında en geç on gün içinde yok edilerek, durum bir tutanakla tespit edilir (CMK, Md. 137/3).

- Tespit ve dinlemeye ilişkin kayıtların yok edilmesi halinde soruşturma evresinin bitiminden itibaren, en geç onbeş gün içinde, Cumhuriyet Başsavcılığı, tedbirin nedeni, kapsamı, süresi ve sonucu hakkında ilgilisine yazılı olarak bilgi verir (CMK, Md. 137/4).

Bu fıkralarda dikkat çeken hususlar ise kovuşturmaya yer olmaması durumunda kayıtların en geç on gün içerisinde yok edilmesi ve bu durum hakkında en geç on beş gün içerisinde ilgilisine yani iletişimi denetlenen şahsa bilgi verilmesidir.

CMK'nın 138. maddesinde ise iletişimin denetlenmesi tedbirinin uygulanması sırasında tesadüfen elde edilen delillere yer verilmiştir. Bu madde ise şu şekilde düzenlenmiştir:

- Arama veya elkoyma koruma tedbirlerinin uygulanması sırasında, yapılmakta olan soruşturma veya kovuşturmayla ilgisi olmayan ancak, diğer

bir suçun işlendiği şüphesini uyandırabilecek bir delil elde edilirse; bu delil muhafaza altına alınır ve durum Cumhuriyet Savcılığına derhâl bildirilir.

- Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi sırasında, yapılmakta olan soruşturma veya kovuşturmayla ilgisi olmayan ve ancak, 135'inci maddenin altıncı fıkrasında sayılan suçlardan birinin işlendiği şüphesini uyandırabilecek bir delil elde edilirse; bu delil muhafaza altına alınır ve durum Cumhuriyet Savcılığına derhâl bildirilir.

Tesadüfi elde edilen delillerden yapılan denetim esnasında denetim amacı dışındaki başka bir suçun işlendiğini gösteren deliller anlaşılmalıdır. Bazı yazarlar ise bu delillerin her ne kadar delil olarak kullanılamasa bile “başlangıç şüphesi” oluşturabileceğini belirtse de, bu anlayışın tedbirin uygulanmasını gerektirmeyecek suçların da aydınlatılması amacıyla kötüye kullanılabileceği değerlendirilmektedir (Öztürk ve Erdem, 2007: 641).

Adli amaçlı iletişimin denetlenmesinin koşullarını, sınırlarını ve konu ile ilgili kanun maddelerini inceledikten sonra önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi konusu ele alınacaktır.

3. ÖNLEME AMAÇLI İLETİŞİMİN DENETLENMESİ

Önleme amaçlı olarak iletişimin denetlenmesi birçok ülkede etkin olarak kullanılan bir suçla mücadele yöntemidir (Taşkın, 2008: 294; Geleri, 2011: 87). Ülkemizde ise 4422 sayılı Kanuna kadar açık bir düzenleme bulunmamaktadır (Taşkın, 2010: 495). 5271 sayılı CMK'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte önleme amaçlı dinlemelerin de düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu maksatla 2005 yılında çıkarılan 5397 sayılı yasayla 2559 sayılı PVSK'nın Ek-7, 2803 sayılı JTGYK'nın Ek-5, 2937 sayılı MİT Kanununun 6. maddelerinde yapılan değişiklikle polis ve jandarmanın önleme amaçlı, MİT'in ise istihbarat amaçlı olarak denetim tedbirine başvurmalarının esas ve usulleri düzenlenmiştir (Kaymaz, 2009: 24).

Adli amaçlı olarak iletişimin denetlenmesinde suç işlendiğine ilişkin kuvvetli şüphenin varlığı aranırken önleme amaçlı iletişimin denetlenmesinde bu koşul aranmamaktadır. Önleme amaçlı olarak iletişimin denetlenmesi

kapsamında ise şu tedbirler uygulanabilir (Taşkın, 2010: 495):

- İletişimin tespiti,
- İletişimin dinlemesi,
- İletişimin kayda alınması,
- Sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi.

Adli amaçlı iletişimin denetlenmesi CMK'da "bir suç dolayısıyla" ceza soruşturması yapılması koşuluna bağlı tutulmuş ve bu sayede bunun dışındaki bir amaçla tedbire başvurma olanağı ortadan kaldırılmıştır. Önleme amaçlı olarak iletişimin denetlenmesinin adli amaçlı iletişimin denetlenmesinden temel farkı ise henüz suç işlenmeden, işlendiğinde ağır sonuçlar doğacağı düşünölen suçlar bakımından denetlemenin söz konusu olmasıdır (şahbaz, 2009: 51).

Önleme amaçlı denetimin uygulanacağı suçlar ise casusluk suçları hariç olmak üzere 5271 sayılı CMK'nın 250/1'inci maddesinde sayılan suçlardır. Buna göre kolluk kuvvetlerinin tedbir uygulayabileceği suçlar şunlardır (Kaymaz, 2009: 490):

- Örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyurşturucu ve uyarıcı madde imâl ve ticareti suçu veya suçtan kaynaklanan malvarlığı değerini aklama suçu,
- Haksız ekonomik çıkar sağlamak amacıyla kurulmuş bir örgütün faaliyeti çerçevesinde cebir ve tehdit uygulanarak işlenen suçlar,
- İkinci Kitap Dördüncü Kısımın Dört, Beş, Altı ve Yedinci Bölümünde tanımlanan suçlar (305, 318, 319, 323, 324, 325 ve 332 nci maddeler hariç).

Milli istihbarat teşkilatı bakımından ise konu biraz daha belirsizdir. 2937 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinde sayılan görevlerin yerine getirilmesi amacıyla; Anayasanın 2'nci maddesinde belirtilen temel niteliklere ve demokratik hukuk devletine yönelik ciddi bir tehlikenin varlığı halinde;

- Devlet güvenliğinin sağlanması,
- Casusluk faaliyetlerinin ortaya çıkarılması,
- Devlet sırrının ifşasının tespiti,
- Terörist faaliyetlerin önlenmesi, amacıyla bireylerin iletişimleri önleme amaçlı olarak denetlenebilecektir.

Göröldüğü gibi, MİT'in iletişimin denetlenmesine başvurarak önlemeye çalışacağı konuların ele alınış şeklinin net olmadığı söylenebilir (Taşkın, 2010: 496).

Önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi tedbirinin özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir (Taşkın, 2010: 496-497):

- Tedbir her zaman uygulanabilir.
- Tedbirin uygulanabilmesi için bir şüphe derecesi aranmamıştır.
- Yine tedbirin uygulanması için son çare ilkesine yer verilmemiştir. Başka yollarla suçun işlenmesinin önlenmesi mümkün ise de iletişimin denetlemesi yoluna başvurulabilecektir.
- Tedbirin uygulanması için kararı CMK'nın 250'nci maddesi uyarınca kurulan özel yetkili mahkemenin hâkimi verecektir. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Emniyet Genel Müdürü, Jandarma Genel Komutanı ve MİT müsteşarı da yazılı emir vererek iletişimin denetlenmesi tedbirini başlatabilecektir. Ancak en geç yirmidört saat içinde hâkim onayının alınması gerekir. Aksi halde tedbire derhal son verilir.
- Süre bakımından da bir sınır söz konusudur. Kural olarak önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi kararı 3 aylık bir süre için verilir. Ancak koşulların devam etmesi halinde üçer aylık olmak üzere 3 defa daha uzatılabilir. Ancak terör örgütünün faaliyeti kapsamında, devam eden tehlikelerin varlığı halinde, gerekli görülmesi halinde, hâkim, üçer aylık sürelerle, tedbirin, müteaddit defalar uzatılmasına karar verebilir.

- Önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi halinde, iletişimi denetlenen kişiye geri bildirim yapılması söz konusu değildir.

Görüldüğü üzere önleme amaçlı iletişimin denetlenmesinin koşulları adli amaçlı iletişimin denetlenmesinin koşullarının birçoğunu gerektirmemektedir. Bu husus ise kamuoyunda zaman zaman tüm toplumun dinlenebileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Nitekim Özel Yetkili Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesi hâkiminin Jandarmaya üç ay süreyle ileriye yönelik olarak tüm sabit ve mobil telekomünikasyon araçlarıyla yapılan iletişimin denetlenebilmesine olanak sağlayan kararı Yargıtay 9. Ceza Dairesinin 4.6. 2008 tarih 2008/874 E, 2008/7160 K. Sayılı kararıyla hukuka aykırı görülmüştür (Kaymaz, 2009: 496). Söz konusu kararın gerekçesinin özeti ise şu şekildedir:

“Amaç ne olursa olsun hiçbir kuruma demokratik bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan insanlar şüpheli görülerek ülke genelini kapsayacak şekilde iletişimin denetlenmesi yetkisi verilemez.”

Önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi ile adli amaçlı iletişimin denetlenmesi arasındaki farkları kısaca ortaya koyduktan sonra ismi kamuoyunda “telefon dinleme” haberleriyle birlikte sık olarak geçmeye başlayan TİB’in görevleri ve yapılanması hakkında da kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

4. TELEKOMÜNİKASYON İLETİŞİM BAŞKANLIĞI

Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB), 2005 yılında yayımlanarak yürürlüğe giren ve 2559, 2803 ve 2937 sayılı Kanunlarda değişiklik yapan 5397 sayılı Kanun ile iletişimin denetlenmesi faaliyetlerinin tek elden yürütülmesini sağlamak ve denetlemek üzere Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu bünyesinde kurulmuştur.

TİB’in kuruluşunda ise Hukuk Daire Başkanlığı, Teknik Daire Başkanlığı, İdari Daire Başkanlığı ve İnternet Daire Başkanlığı bulunmaktadır. Bu başkanlıklar ise yine yönetmelikteki esaslar çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedirler.

TİB'in kurulmasıyla birlikte bu kurum hakkındaki yönetmelik de (Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Tespiti, Dinlenmesi, Sinyal Bilgilerinin Değerlendirilmesi ve Kayda Alınmasına Dair Usul ve Esaslar ile Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik) 2005 yılında hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Yönetmelikle hem önleme/istihbari amaçlı iletişimin denetlenmesi hem de adli amaçlı iletişimin denetlenmesi konularına ait usuller ile TİB'in görev ve yetkileri düzenlenmiştir (Geleri, 2011: 80).

Başkanlığın görevleri ise ilgili yönetmeliğin 17. maddesinde ayrıntılı olarak belirtilmekle birlikte ana görevi Emniyet, Jandarma ve MİT'in taleplerini inceleyerek ilgili işletmecilerle (Turkcell, Vodafone, Avea, Türk Telekom gibi) koordinasyonu sağlamaktır. Dolayısıyla TİB tarafından herhangi bir dinleme işlemi yapılmamaktadır. Bu işlemler kolluk kuvvetlerinin ve MİT'in kendi birimleri vasıtasıyla yapılmaktadır.

Konu ile ilgili hazırlanmış olan diğer bir yönetmelik ise 2007 yılında yürürlüğe giren Ceza Muhakemesi Kanununda Öngörülen Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı ve Teknik Araçlarla İzleme Tedbirlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliktir. Bu yönetmelikle de iletişimin tespiti, dinlenmesi, kayda alınması ve sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi talep ve kararların uygulanış şekilleri ile teknik araçlarla izleme ve gizli soruşturmacı konularındaki düzenlemeler yer almaktadır.

Sonuç olarak TİB'in kurulmasıyla birlikte iletişimin ve internet ortamının denetlenmesindeki önemli bir adım atıldığı söylenebilir.

5. DEĞERLENDİRME

Teknolojinin gelişimine paralel olarak hem suç hem de suçla mücadele yöntemleri bu teknolojiyi dâhil edici bir niteliğe bürünmektedir. İletişimin denetlenmesi ise bu mücadelede kullanılan etkin ve yaygın bir yöntemdir. Bu yöntemin kullanılmamasının suçla mücadelede önemli bir zafiyeti doğuracağı açıktır. Ancak gerekli yasal düzenlemeler yapılmadan bu tedbirin uygulanması da bu tedbirin uygulanmamasından kaynaklanan

sonuçlar kadar kötü sonuçlar doğurabilir.

2005 yılındaki yasal düzenlemelerle de bu konudaki boşluk büyük oranda doldurulmuştur. Ancak bu kanunların halen eksikliklerinin bulunduğu da birçok yazar tarafından dile getirilmektedir (Taşkın, 2010: 503-505; Kaymaz, 2009: 499-505; şahbaz, 2009: 300; Atay, 2009: 171).

Diğer bir konu da internet üzerinden yapılan iletişimin denetlenmesidir. İnternet kullanım oranı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızla artmaktadır. İnternet üzerinden iletişimin denetlenmesi daha az riskli ve daha kolaydır. Bu nedenle internet üzerinden yapılan iletişimin denetlenmesinin daha ayrıntılı olarak düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

İronik olan diğer bir konu ise yasal düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen toplumun önemli bir bölümünde halen “dinleniyorum” kaygısının var olmasıdır. Bazı yazarlar her ne kadar kamuoyuna yansıyan dinlemelerin yasal dinlemeler ile bir ilgisi olmadığı görüşünü savunsa da (Geleri, 2011: 92) iletişimin denetlenmesi konusunda yetkili kılınan kurumlar yasal olmayan dinlemeler ile ilgili gerekli önlemleri almadığı ve kanunlardaki eksiklikler giderilmediği sürece bu söylemler devam edecektir.

Son olarak en önemlisi de yasal olmadığı iddia edilen dinlemelerin faillerinin yakalanamamasının ya da başka bir ifadeyle dinlemeyi kimin yaptığının belirlenememesinin kafalardaki kuşkuların giderilememesindeki ve “dinleniyorum” kaygılarının azalmamasındaki en önemli etken olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak yapılan düzenlemeler haberleşme hürriyeti ve özel hayatın gizliliğinin korunması açısından son derece önemli gelişmelerdir. Özellikle teknolojinin ve konu itibariyle iletişim teknolojilerinin gelişerek ve yaygınlaşarak bireyin günlük yaşamında daha fazla yer aldığı günümüzde bu düzenlemelerin yapılmamasından kaynaklanabilecek olumsuz yan etkiler yasaların süratle bu teknolojilerin suistimal edilebileceği noktaların belirlenerek uygulamaya konmasıyla nlenebilir. Ancak kamuoyuna yansıyan haberlerin etkileri bu dinlemelerin yasal ya da yasal olmayan yollarla yapılmış

olmasından bağımsızdır. Dolayısıyla bu algının yok edilmesi için sadece yasaların çıkarılması değil aynı zamanda titizlikle uygulanması önem arz etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ELDE EDİLEN VERİLERİN ANALİZİ

1. İLETİŞİMİN DENETLENMESİ VE GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI

Suçla ve terörle mücadelede iletişimin denetlenmesi, şüphelilerin ya da potansiyel suçluların yakalanmasında ve faaliyetlerinin açığa çıkarılmasında ve suç işlenmeden gerekli tedbirlerin alınabilmesinde bugün birçok ülke tarafından uzun yıllardır kullanılan bir tekniktir (Custers, 2008; Geleri, 2011: 75).

İletişimin denetlenmesi ile ilgili olarak her ne kadar ilk akla gelen mobil ya da sabit telefonla yapılan iletişimin denetlenmesi olsa da gelişen teknolojiye paralel olarak internet aracılığı ile yapılan iletişimin denetlenmesinin de ileride aynı oranda öneme sahip olabileceği değerlendirilmektedir.

Ülkemizde ise iletişimin denetlenmesi adli amaçlı iletişimin denetlenmesi ve önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Ancak günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte, iletişimin denetlenmesine imkân veren araç ve sistemlerin özel kişiler tarafından da kullanıldığı görülmektedir.

İletişimin denetlenmesinin sosyal etkilerine dair yapılan araştırmada öncelikle katılımcıların iletişimin denetlenmesi hakkındaki yasal mevzuata ilişkin olarak ne kadar bilgi sahibi oldukları, iletişimin denetlenmesi ve bu yolla suçla mücadele ve güvenliğin sağlanması konularındaki düşüncelerinin neler olduğunun tespit edilmesinin uygun bir başlangıç olacağı düşünülmüştür.

Katılımcıların tamamının (n=9) iletişimin denetlenmesine dair kanunlar hakkında bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Bazı katılımcılar ise bu alandaki düzenlemelerin sık değiştiğini ve bu nedenle takibinin de zorlaştığını belirtmektedirler. Enformasyon toplumunda teknolojik yeniliklerin hukuki düzenlemelerden daha hızlı ilerlediğine işaret eden bir katılımcı (GN-8), “Bu

sektör yeni teknolojik aygıtlarla sürekli gelişen bir sektör, durağan bir sektör değil. Her yasal düzenlemenin açıkları ortaya çıkıyor” sözleriyle bu durumu betimlerken, diğer bir katılımcı da (GN-7) yasaların karmaşık olduğunu düşündüğünü “Haber bolluğunda ve belirsizliğinde boğulmak gibi yani bu yasalar. İnsanın çok iyi hissetmesini sağlamaktan ziyade, aşırı dağınık ve kalabalık” sözleriyle belirtmiştir.

Katılımcıların tamamının (n=9) görüş birliği oluşturduğu nokta ise suçla mücadelede ve güvenliğin sağlanmasında iletişimin denetlenmesinin bir yöntem olarak kullanılmasının gerekliliğidir. Katılımcıların iletişimin denetlenmesi yoluyla suçluların yakalanması ve güvenliğin sağlanması konusunda terör olaylarının ve suç oranlarının arttığı bir dönemde kolluk kuvvetlerinin kullanması gereken “önemli bir avantaj olduğunu” (GN-2), iletişimin denetlenmesinin bugün dünyanın birçok ülkesinde uygulandığını (GN-1) ve bu nedenle “yasal sınırlar dâhilinde” kullanılması gerektiği konusunda hemfikirdirler.

Ülkenin jeopolitik konumuna dikkat çeken bir katılımcı iletişimin denetlenmesinin gerekliliği konusundaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir (GN-5):

“Yargı kararıyla olmak kaydıyla teknik takibin ulusal güvenlik açısından gerekli olduğunu düşünüyorum. Ben ülke güvenliği açısından ülkenin jeopolitik konumu çevresinde komşularının rejim özellikleri, yapısı ayrıca bazı doğudan batıya insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve petrol sevkiyatı gibi, çok önemli bir geçiş güzergâhında olması ve terörle mücadelede yıllardır çok ciddi sorunlar yaşamış bir ülke olarak mahkeme kararıyla olmak kaydıyla ve iyi korunmak, hukuki esasları iyi belirlenmek kaydıyla kamu güvenliği açısından gerekli olduğuna inanıyorum.”

Bir başka katılımcı ise iletişimin denetlenmesinin gerekliliğini şu sözlerle ifade etmektedir (GN-9):

“Eskiden radyo sinyali üzerinden suç örgütlerine ve terör örgütlerine teknik takibat yapılabiliyordu, duyardık. Telefon icat olduktan sonra cep telefonu ya da telefonlar, bunlar suçun, suçlunun takibi konusunda kolaylaştırıcı etki yaptı... Suç ve suçlunun yakalanması konusunda kolaylaştırıcı bir etkisi var. Teknolojik aygıtlar kolaylaştırıcı etki yapıyor. Eskiden parayı ve kadını takip

et, suçluyu bul derlerdi, şimdi artık telefonu takip et, suçluyu bul rahatlıkla denebilir... Güvenlik birimlerinin işlerini kolaylaştırıyor. Terör örgütü üzerinde de etkili olarak kullanılıyor. Sinyal istihbaratı bütün istihbarat örgütlerinin en çok önemseydiği husus. Bazen sadece siyasi boyutuyla, siyasi yönüyle ortaya çıkıyor bazı dinlemeler. Çok adı cinayetlerde Ogün Samast'tan tut, Üzeyir Garih cinayetinde ulaşıldı olayın sorumlusuna.”

Bazı katılımcılar ise, yine suçla mücadelede ve güvenliğin sağlanmasında iletişimin denetlenmesinin etkin ve gerekli bir yöntem olduğunu vurgulamakta ancak “uygulama boyutuna” dikkat çekmektedirler. Özel hayatın gizliliğine, iletişimin denetlenmesinin kontrol edilmediği zaman oluşturabileceği tehlikelere dikkat çeken bir katılımcının (GN-3) bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“Genel olarak sorulursa tabi ki suçluların yakalanması için elektronik takibin yapılması gereklidir. Ama mesele bu gerekliliğin nasıl düzenleneceği, pratikte nasıl uygulanacağı. Bu uygulamanın bence kişi hak ve özgürlüklerini özel yaşamının sınırlarını ihlal etmeden yapılması esas olmalı. Yani bu temel. Ayrıca elektronik takibin bir şekilde sınırsız olmaması gerekir. Tamamen bağımsız yargı denetimine tabi şekilde olması gerekiyor, ikincisi de kimin nasıl ne kadar dinleneceğinin belirlenmesi, bunun suç bulunmaması halinde kişiye de haber verilmesi, kendisi başvurmadan bildirilmesi gibi zorunlulukların olması gerekiyor. Yani özetlersem kişilerin hak ve özgürlükleri ve yaşam penceresinden bu konunun düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum... Bunu bir silah gibi kullanması bunu özel bir aygıt gibi kullanması -ki şu anda kullanılıyor- ve hele önleme denilen genel kavramın arkasına sığınarak da çok fazla şey yapılabiliyor. Dolayısı ile bir gözetleme toplumu haline gelebiliyoruz maalesef.”

Görüldüğü üzere katılımcı bir yandan yönetimin gerekliliğine vurgu yaparken diğer yandan da sürecin iyi yönetilemediği durumlarda da iletişimin denetlenmesinin “bir silah gibi kullanılabileceğini” ve bu sayede “gözetim toplumu” haline dönüşmenin mümkün olabildiğini belirtmektedir.

Bu görüşe paralel şekilde başka bir katılımcı da (GN-6) yine iletişimin denetlenmesinin gerekliliğine vurgu yaparken, uygulama boyutunda bireysel mahremiyet ile kişi hak ve özgürlüklerini yakından ilgilendiren bu uygulamanın “yaygın kullanımına” dikkat çekmektedir. CMK'nın iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınması başlıklı 135. maddesi “başka suretle

delil elde edilmesi imkânının bulunmaması durumunda” diyerek iletişimin denetlenmesinin son çare olarak başvurulacak bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır. Ancak katılımcının bu prensibin uygulanması konusundaki görüşü şu şekildedir:

“Teknik takip mutlaka gereklidir. Ama önemli olan bunları istismar etmemek. Ayrıca teknik takipte görevli olan personelin mutlaka çok özenle seçilmesi ve o kişilerin hem sır saklaması hem elde ettiği bilgileri başka amaçla kullanmaması gerekir. Nitekim geçmişte bu yönüyle elde ettiği bilgiler karşılığında bazı tanınan isimlerden elde ettiği bilgileri kullanmamak için para isteyenler de ve bunu tehdit aracı olarak kullananlar da olduğu için bunu ifade ediyorum. O yüzden personelin seçiminin son derece özenli ve dikkatli yapılması lazım. Şimdi teknik takibi gerektiren yasalarımıza göre hangi konuda teknik takip yapılacak, dinlemeler, izlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Yasalar çıkartıldığına göre yine bunların yasalar çerçevesinde uygulanması ve gereğinin yerine getirilmesi gerekiyor. Ancak, biz de iş artık şirazedan çıktı. Tam anlamıyla şirazedan çıkmış durumda. Her şeyin en kolayına kaçıyoruz. Yani telefon dinlemeye kaçıyoruz. Oysa bildiğim kadarıyla bu ülkede 220 bin civarında polis görev yapmaktadır. Şimdi binlerce jandarma kırsal kesimde görev yapmaktadır. Yani bunların asli görevleri eğer yerine getirilmiş olsa bu kadar telefonların dinlenmesini gerektirecek bir durum da yoktur. Bugün işin en kolayı her zaman seçiliyor. Nasıl suçlarla mücadele adına telefon dinlemeleri yapılıyorsa işte yine diğer yönden de tutuklamalar yoluna gidiliyor.”

Sorular hazırlanırken hem genel bir anlam taşıması nedeniyle hem de görüşmeler sırasında ifadenin kısaltılmasında kolaylık sağladığı için telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi “teknik takip” kavramıyla nitelendirilmiş ve katılımcılara bu konuda gerekli açıklama yapılmıştır.

Bu aşamaya kadar katılımcıların iletişimin denetlenmesi yoluyla suçla mücadele ve güvenliğin sağlanması hakkındaki görüşleri değerlendirildikten sonra katılımcıların teknik takibi hangi kurumların yaptığı, bu kurumlara duyulan güven ve bu yetkinin nasıl kullanılması gerektiğine dair sorular sorulmuştur.

Katılımcıların hepsi (n=9) Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve MİT’in ilgili birimlerinin bu yetkiye ve imkâna sahip

olduklarını belirtmişlerdir. Teknik takip yapma imkân ve kabiliyeti bulunan kurumlara güven ve bu kurumların denetlenmesi konusunda ise katılımcıların farklı hususları dikkat çektikleri görülmektedir.

Katılımcıların dikkat çektiği konular şu şekilde sıralanabilir:

- Yasadışı dinlemelerin kolaylığı ve yasadışı dinleme yapanların tespit edilip cezalandırılmaması (n=5),
- İletişimin denetlenmesinin güvenliğin sağlanması ve suçla mücadelede bir yöntem olarak yaygın kullanımı (n=7),
- İletişimin denetlenmesi kararlarının alınış ve uygulama süreçlerinde özensizlikler (n=3),
- İletişimi denetleme yeteneği olan kurumların denetlenmesinin sağlıklı bir şekilde yapılamadığı (n=6).

a. Yasadışı Dinlemelerin Kolaylığı ve Yasadışı Dinleme Yapanların Tespit Edilip Cezalandırılmaması

İnternette kısa bir araştırma yapıldığında telefon dinlemede ve ortam dinlemesinde kullanılabilecek cihazların satışını yapan birçok internet sitesinin olduğu görülecektir. Yaklaşık olarak ₺500 ile ₺2500 arasında değişen maliyetin, dinleme yapmakta ısrarlı olan birisi için çok yüksek rakamlar olmadığı görülmektedir. Türkiye’de ise bu cihazların satışını yapan yirmiyeye yakın internet sitesi bulunmakta ve bu sitelerde cihazların şu özellikleri sıralanmaktadır (Yücesan [web], 2011):

- Semt ve il olarak konumu tespit eder,
- Gelen/giden SMS bilgilerini gösterir,
- Gelen/giden arama kayıtlarını gösterir,
- Dünyanın neresinde olursan ol ara ve dinle,
- Rehber kayıtlarını gösterir,

- Telefonun açık/kapalı olduğu zamanları gösterir,
- Tamamen gizli çalışır,
- Uygulama menüsünde görünmez,
- Uygulama yöneticisinden kaldırılamaz.

Bir katılımcı (GN-7) yasadışı dinlemelerin kolay oluşuna “... teknoloji o kadar ilerledi ki kurum olmanıza gerek yok 1500-2000 Dolara çok iyi dinleme aletleri alabiliyorsunuz, ben bunu kendi gözlerimle görmüştüm” diyerek dikkat çekmiştir. Diğer bir katılımcı ise (GN-1) “...yani herkes dinleyebilir, zaten dinliyor, herkes yapabilir, zaten yapıyor ama bunu hukuksuz kanun dışı yoldan yapan varsa, onun bir suçlanması gerekir, onun bir şekilde cezalandırılması gerekir” sözleriyle yasadışı dinlemenin yaygınlığına ve yapanların cezalandırılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Uzmanlar ise yasal dinlemenin yaygın olmadığına dikkat çekmekte ve telefon dinleme uygulamalarının Türkiye’nin uzun yıllardır terörle mücadele eden bir ülke olmasına rağmen nüfusa oranlandığında birçok Avrupa ülkesinden daha fazla olmadığını belirtmektedirler (Geleri, 2011: 92). Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı da “dinleniyor muyuz?” sorularına her seviyedeki insanın dinleniyorum kaygısını taşıdığını ancak TİB’in bir yılda 70 bin dinleme talebini kabul ettiğini ve bunun da Türkiye nüfusunun binde birine denk geldiğini belirtmiştir (Akşam [web], 2011).

Görüldüğü üzere resmî makamların açıklamaları herkesin dinlenmesinin mümkün olmadığı yönündedir. Ancak herkesin dinlenmesinin teknik olarak mümkün olmadığına ilişkin açıklamalar yapılsa da bu konuda halen kaygıların devam ettiğine dair haberler zaman zaman medyada yer almaktadır. Özellikle kriptolu telefonların piyasaya sürülmesinden itibaren bu telefonlara olan ilginin yüksek olması bu kaygının halen devam ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Radikal [web], 2012).

Türkiye’de uzun yıllar boyunca yasal telefon dinlemelerinin sayılarına ilişkin açıklamalar yapılmamıştır. Ancak TİB’in kurulmasıyla birlikte bu konuda sağlıklı rakamlara ulaşılabilmesi ve bu rakamların kamuoyu ile

paylaşılması sağlanabilmiştir. TİB aracılığıyla gerçekleştirilen dinleme rakamları Tablo-3'de belirtilmiştir (Geleri, 2011).

Tablo 3: Yıllara Göre TİB Kararıyla Gerçekleştirilen Dinleme Sayıları

YIL	TİB KARARIYLA GERÇEKLEŞTİRİLEN DİNLEME SAYISI
2006	29133
2007	38646
2008	41772
2009	32852

Ancak uzmanların aksine katılımcıların büyük çoğunluğunun (n=7) üzerinde anlaştığı noktalardan bir tanesi de iletişimin denetlenmesinin yaygınlaşmasıdır. Tablo-3'de verilen rakamlar mahkeme kararıyla oluşan dinlemeler aittir ve “buzdağının görünen kısmı” olarak nitelendirilebilir. Buzdağının görünmeyen kısmını ise önleme dinlemeleri oluşturmaktadır. Bu alandaki rakamlara ulaşmak ise mümkün değildir. Resmi dinleme rakamlarının düşüklüğüne rağmen bu algının oluşması bir paradoks olduğu düşüncesini akıllara getirebilir. Bunun nedeninin ise devletin üst kademelerinde görev yapan kişilere ait medyaya yansıyan dinleme haberleri ve bu olayların faillerinin bulunamamasının bu algının oluşmasında etken olduğu değerlendirilmektedir. Adalet Bakanı da bu algının oluştuğunu 2009 yılında şu sözleriyle belirtmiştir (Medyafaresi [web], 2009):

“Kamuoyunda bu noktada bir algı oluştu. Bir tedirginlik oluştu, oluşturuldu. Bu algının aşılması, elbette ki bizi ilgilendiriyor. Bizim toplumdaki bu algıyı pozitif yönde değiştirmemiz gerek. Buna da inanıyorum. Zaten başlattığımız çalışmaların yapılış amacı da odur. Toplumda oluşmuş bu algıyı, doğru bir algıya, huzura çevirmek amacımız.”

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı da “Acaba dinleniyor

muyum?” diye endişelerin olduğunu ve bunu gidermek zorunda olduklarını belirtmiştir (Sabah [web], 2011). Görüldüğü üzere toplumda bu konuda bir algının oluştuğu ve bu algının yok edilmesi için gereken tedbirlerin alınması gerektiği üst düzey yetkililer tarafından da ifade edilmiştir. Bu konuda bir katılımcının “daha önce telefonunuzun dinlenip dinlenilmediğini öğrenmek için bir girişiminiz oldu mu?” sorusuna verdiği cevap yasadışı telefon dinlemelerinin yaygınlaştığını ve kontrol edilemediğini teyit eder niteliktedir (GN-7):

“Öğrenemezsiniz! Bulamazsınız! Bugün Türkiye’de yasadışı dinleme yaptı diye yakalanan kimse var mı? Yok. O yüzden anlamsız bir uğraş. Sadece kendi kendinize rahatlırsınız. O iş Türkiye’de artık saldım çayıra mevlam kayıra şeklinde. Herkes dinliyor yani benim gözümün önünde gösterdiler. Öyle bir laptopı açıyor adam binanın tamamını dinleyebiliyor şuradan bir arabanın içinden. Nereden bileyim onu kim saptayacak. O yüzden bu sadece havanda su dövmek, sadece psikolojik bir tatmin.”

Aynı görüşmeci (GN-7) yasalar mevcut olsa bile uygulamada eksikliklerin olduğunu, çıkan ses kayıtlarının faillerinin yakalanamamasını ve yasal olmayan yollarla çıkan ses kayıtlarına dair düşüncelerini ise şu sözlerle ifade etmektedir:

“Öncelikle yasaların çıkması lazım. Ondan sonra Türkiye’nin en büyük problemi yasaları çıkarmak değil uygulayabilmektir. Onu uygulayabilme pratiğini göstermek lazım. Onu uygulayamadığınız zaman bir tane adam yakalayamazsanız... Bugün bu kadar her gün Türkiye’de ses kaydı çıkmayan adam kalmadı, bu şartlar altında istediğiniz kadar yasa çıkarın, öncelikle ibret-i alem için birkaç kişinin yakalanması bu konudaki kararlılığının devlet tarafından gösterilmesi lazım. Çünkü bugün sizi dinleyen, yarın sizi dinleyeni dinler. Bu iş kanser hücreleri gibi ki bir sıçrama yaptığı zaman hangi hücreye ne zaman sıçrayacağı ve birbirini hücrelerin nasıl yok edeceğini bilemezsiniz. Hani bir hücre kansersizim bana bir şey olmaz derken halbuki dört hücre yakınındakine kadar kanser geldiyse bir gün onu da kapsayacaktır. Türkiye enteresan ülkedir. Türkiye’de devletin PKK ile yaptığı görüşmelerin kasetleri, sesleri çıkıyor, Başbakan’ın konuşmaları çıkıyor, Genelkurmay Başkanı’nın çarşaf çarşaf konuşmaları çıkıyor, o nedenle biz dinlensek ne olacak? Devletin en mahrem görüşmesi sızdı, daha ötesi var mı? O açıdan kimseyi yakalayamadıktan sonra istediğiniz kadar şey yapın. Uygulama olmadığı sürece bunların tamamı tatlı fanteziler olarak kalır.”

Katılımcıların belirttiği hususlardan bir tanesi de iletişimin denetlenmesinin yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu konu ise ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

b. İletişimin Denetlenmesinin Güvenliğin Sağlanması ve Suçla Mücadelede Bir Yöntem Olarak Yaygın Kullanımı

Katılımcıların büyük bölümü iletişimin denetlenmesinin (n=7) yaygın olarak kullanıldığını düşünmektedir. Özellikle önleme dinlemelerinin yaygın olarak yapıldığı (GN-4) ve bu konuda inisiyatif alanının geniş olduğu (GN-5) belirtilmektedir. Bu konuda bir katılımcının (GN-6) görüşleri şu şekildedir:

“...Halbuki bunlar yasalarımızda telefon dinlemeleri, tutuklama da en son çare olarak yasalarda belirtilmesine rağmen, ilk hemen uygulaması bunlarda yapıldığı da bir gerçektir. O yüzden evet teknik takip gereklidir ama bunun abartılmadan, bunun amacı dışına çıkartılmadan yapılması ve yasalarda öngörülen esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Ve yasalarda belirtildiği şekilde de en son çare en son yöntem olarak buna başvurulması gerektiği olduğunu hatırlatıyorum.”

Avrupa İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammerberg, 10-14 Ekim 2011 tarihleri arasındaki Türkiye ziyaretini müteakiben hazırladığı raporda soruşturmalardaki kanıtların aşırı miktarda gizli dinleme kayıtlarından oluştuğunu vurgulamıştır (Avrupa Konseyi [web], 2012). Hammerberg, telefon dinlemelerinin sadece Türkiye’de karşılaşılan bir sorun olmadığını, telefon ve ortam dinlemeleri ile ilgili olarak birçok ülkede sorunların yaşandığını belirtmiştir. Yaptığı incelemelerde Türkiye’deki sorunun ana hatlarını ise şu şekilde belirtmiştir (Ergin [web], 2012):

- Hâkimlerin savcılardan gelen taleplere inceleme yapmadan rutin bir şekilde onay vermeleri,
- Deşifre edilen dinleme kayıtlarının iddianame ile ilgisi olmayan bölümlerinin de ayıklanmadan iddianamelere eklenmesi.

Avrupa İnsan Hakları Komiseri Hammerberg’in ifade ettiği hususlar aynı zamanda katılımcıların büyük çoğunluğunun da görüşmeler esnasında

değindiği konularla örtüşmektedir.

c. İletişimin Denetlenmesi Kararlarının Alınış ve Uygulama Süreçlerinde Özensizlikler

Yapılan görüşmelerde katılımcıların üzerinde durdukları konulardan bir tanesi de iletişimin denetlenmesi sürecindeki özensizliklerdir. Katılımcıların (GN-1, GN-4, GN-6) özensizlik olarak nitelendirdikleri hususların başında ise iletişimin denetlenmesi yoluyla elde edilen bilgilerden suçlamayla ilgisi olmayanların ayıklanmadan iddianamalere konmasıdır. Nitekim bu hususun Avrupa İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammerberg'in "Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması" başlıklı raporunda da ifade edilmiştir. Bir katılımcı (GN-6) bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

"Ayrıca görüyoruz ki dinlemeler de güvensizliklerden birisi de şudur: İnsanlar yasal, yani mahkeme kararıyla dinlenmiş olsa bile bu dinlemelerin bir bölümü özel hayatla ilgilidir. Yani ayıklanması ve bunların temizlendikten sonra Cumhuriyet Savcılığı tarafından iddianame eklerinde davayla ilgili ve suçla ilgili konular yer alması gerekirken insanları itibarsızlaştırmak adına bu tür bölümlerin ayıklanmadan bir temizlik yapılmadan özel hayatlarıyla ve suçla hiç ilgisi ve alakası olmayan bölümlerin yer alması biraz oradaki kişilere olan güvenin azaltılmasında bana göre etkili oluyor."

Kişilerin özel hayatlarına ilişkin hususların kamuoyun yansıması ise bu algının oluşmasında önemli bir faktördür. Konu ile ilgili olarak bir dava kapsamında tutuklu bir Spor Kulübü Başkanı'nın bir Milletvekiline küfrettiğine dair ifadelerin bir iddianamenin ek klasörlerinde yer alması üzerine ilgili Milletvekili kişilik haklarının çiğnendiği şikâyetiyle Basın Savcılığına başvurmuştur (Tursun [web], 2012). Bu sayede konu yeniden gündeme gelmiş ve iddianame ile ilgisi olmayan konuların ayıklanması gerekliliği tartışılmıştır.

Diğer bir konu ise yapılan dinlemeler sonucunda geri bildirimim yapılması ile ilgilidir. CMK'nın 137. Maddesinin 4. Fıkrası "Tespit ve dinlemeye ilişkin kayıtların yok edilmesi halinde soruşturma evresinin bitiminden itibaren, en geç on beş gün içerisinde, Cumhuriyet Başsavcılığı, tedbirin nedeni, kapsamı, süresi ve sonucu hakkında ilgilisine yazılı olarak

bilgi verir” şeklinde düzenlenmiştir.

Özensizlik olarak nitelendirilen diğer bir husus ise bu maddenin uygulanış şekline ilişkindir. Bir katılımcı (GN-2), dinleme yapıldıktan sonra dinleme yapıldığına dair geri bildirimlerin yapılmadığını, dolayısıyla “geri bildirim yapılmadığı için de yasal olarak ya da yasadışı olarak dinlenmenin bir önemi kalmadığını” belirtmektedir. Katılımcının belirttiği bu hususun çok önemli bir konu olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü bu konuda yaşanan aksaklıklar aslında kolluk kuvvetlerinin ve MİT’in yaptığı kanuni dinlemelere de şüpheyle bakılmasına neden olmaktadır.

Diğer bir katılımcı da (GN-4), dinleme kararlarının alınmasındaki özensizliğe dikkat çekmektedir. Bu kanının oluşmasında ise, iki Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı’nın dinleme izni verilmesi istenen telefon listesini (kendi telefonlarının da bulunduğu) dikkatli incelememeleri nedeniyle 10 kez kendi telefonlarının dinlenmesini sağlayan listeyi onaylamalarının etkili olduğu değerlendirilmektedir (Eyce [web], 2008)³⁵. Bu olaya değinen katılımcının (GN-4) değerlendirmesi ise şu şekildedir:

“Yaşadığımız örneklerde hukuka uygun olmayan dinlemeler yapıldığı gibi yine hukuka uygun olmayan dinleme kararlarının da alındığını gördük. Bunun örnekleri yayınlandı. Örneğin bir hâkimin önüne gönderilen bir çok numaranın aslında kime ait olduğunun tetkik edilmediği ve bir toplu kararla bütün telefonların dinlenmesine karar verildiğini gördük. Hem yargıcın bunu iyi denetlemediği hem bunu onun önüne götüren müessesenin iyi niyetli davranmadığını, dolayısı ile konu ile ilgili olmayan telefonları da oraya yazmak suretiyle birçok insanın telefonunun belki görünen hukuka uygun ama gerçekten hukukiliği olmayan bir şekilde dinlendiğini gördük.”

Son olarak katılımcıların yasal olarak iletişimin denetlenmesi yetkisine sahip kurumlar olan Polis, Jandarma ve MİT’in denetlenmesine yönelik görüşleri Cumhurbaşkanlığı DDK’nun yapmış olduğu denetleme sonucunda yayınlanan raporda belirtilen hususlar da göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

³⁵ “Hâkim Asım Korkut ile 5 gün tutuklu kalan Erdem Yandımata’nın, 10 ay süren teknik takip sırasında, uzun dinleme listesini onaylarken, farkına varmadan kendi numaralarının dinlenmesine de izin verdikleri ortaya çıktı. Üstelik, teknik takip izinleri yenilenmesi gerektiğinden, hâkimlerin aynı izni bir kez değil tam 10 kez verdikleri belirlendi.” (Eyce [web], 2008).

ç. İletişimi Denetleme Yeteneği Olan Kurumların Denetlenmesinin Sağlıklı Bir Şekilde Yapılamaması

Bazı katılımcıların dikkat çektiği son husus ise iletişimi denetleme yeteneği olan kurumların denetlenmesinin sağlıklı bir şekilde yapılamadığıdır. TİB'in denetlenmesinin Cumhurbaşkanlığı DDK tarafından yapıldığını belirten bir katılımcı (GN-2), bu kurulun teknik imkânlarının kısıtlı olduğunu, diğer kurumlardan destek aldığını ve dolayısıyla “kapsamlı bir denetim yapma imkân ve kabiliyetinin olmadığını” düşündüğünü belirtmiştir. Diğer bir katılımcı da (GN-3) bu kurumların “denetlemediğini” düşündüğünü belirtmiştir.

Bu konudaki tek resmî kaynak ise Cumhurbaşkanlığı DDK'nun 2010 yılında yayınlanan “Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının 2006 - 2007 ve 2008 Yılları Faaliyet ve İşlemlerinin Denetlenmesi” konulu raporudur. Raporun “Genel Değerlendirme ve Öneriler” bölümünde vurgulanan hususlar ise şunlardır (TC Cumhurbaşkanlığı [web], 2010):

- Adli amaçlı suç delillerinin toplanması, ulusal güvenliğin korunması, suçun önlenmesi ve kamu güvenliğinin sağlanması amacıyla suç ve suçlularla etkin bir mücadele etme aracı olarak telekomünikasyon yoluyla iletişimin ve internet ortamının denetlenmesi, tüm ülkeler tarafından kullanılan ve benimsenen bir araç haline gelmiştir.

- Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının kurulması ve iletişimin ve internet ortamının denetlenmesi ile ilgili yasal alt yapının oluşturulması; iletişim ve internet ortamının denetlenmesi ihtiyacının karşılanması ve söz konusu türdeki tedbir uygulamalarının hukuka uygunluğunun sağlanmasında önemli bir açığı/boşluğu sona erdirmiştir.

- Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının oluşturulması ile temel kişisel hak ve hürriyetlerden olan haberleşme hürriyetini sınırlandırılması güvence altına alınmıştır.

- Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının faaliyet ve işlemlerinin denetlenmesi sonucunda; iletişimin ve internet ortamının denetlenmesi sürecinde söz konusu Başkanlığın etkin ve verimli sonuçlar ürettiği ve hukuka

aykırı uygulamaların önlenmesi konusunda gerekli dikkat ve özeni gösterdiği anlaşılmıştır.

- İletişimin ve internet ortamının denetlenmesine ilişkin ortaya çıkan tartışmaların; Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının uygulamalarından ziyade yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ile adli mercilerin ve diğer yetkili birimlerin uygulamalarındaki hata ve eksiklikler ile hukuk dışı yöntemlerle yapılan iletişimin denetlenmesi faaliyetleri ile ilgili etkin bir mücadele yöntemi belirlenememesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Raporun sonuç bölümündeki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere TİB'in kurulmasıyla birlikte bu konudaki yasal boşluk doldurulmuştur. Ancak raporda vurgulanan son husus katılımcıların dikkat çektiği özensizliklerin (suçla ilgisi olmayan konuların kamuoyuna yansması, dinleme onaylarının verilmesi sürecinde gösterilen dikkatsizlik ve yasadışı dinlemelerle mücadeledeki yetersizlik) TİB'den kaynaklanmadığı; bu tartışmaların asıl kaynağının yasalardaki eksiklikler ve uygulamadaki hatalardan kaynaklandığı şeklindedir.

Her ne kadar eksiklikler olsa da TİB'in kurulmasıyla birlikte iletişimin denetlenmesi konusunda büyük bir yasal boşluğun doldurulduğunu bir katılımcı (GN-9) görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye o konuyu daha da sıkı bir denetime tabi tutmak istiyor. Giderek daha yasal bir zemine oturuyor. Eskiden daha dağınık bir tablo vardı. Her kurum inisiyatif alarak, mahkeme kararı olmaksızın, bazen korsan bazen suçun aciliyetinden dolayı yargı onayı da aranmadan ihmal edilerek teknik takip dinleme yapılabiliyordu. Ama bu dinleme konusu Türkiye'nin gündemine girmesinden sonra da yasal düzenlemeler yapıldı ve tek elden artık çıkıyor. Yargı kararı olmaksızın Türkiye aslında Batıya örnek olabilecek durumda bu konuda. Yasal dinlemeler mutlaka yargı kararıyla olmak durumunda ve bunun mekanizması da kuruldu. TİB diye bir birim var... Bir yasal zemin dışında mahkeme kararı olmaksızın dinleme takibi yapmak mümkün değil. Yaparsanız suç işlemiş olursunuz.”

Ancak diğer bir katılımcı (GN-1) bu konuda halen boşlukların olduğunu değerlendirmektedir:

“... dolayısıyla siz şimdi ben TİB olarak dinlenmiyor dese ve birisi de dinlendiğini kanıtlasa o zaman ne yapacak? TİB’in buna karşı bir yaptırımı var mı? Kanuna bunun konulması konusunda ben birkaç yazı yazdım. Yani eğer ki TİB beni dinleme konusunda kendisini tam yetkili olarak görüyorsa, peki ben dinlendiğim zaman bunun karşılığı nasıl olacak? Yani benim kontra garantimi nasıl sağlayacak? Bu önemli bir şey. Hiçbir kontra garantim yok. Yani, aman sen dinlenmiyorsun veya işte biz uç vermediğimiz zaman Türkiye’de kimse kimseyi dinlemez diyorsa - böyle bir iddiası var - peki o zaman diğer dinlenenler ne oluyor? O zaman madem tek yetkili o, buna karşı önlemini niye almıyor? Yani bu şuna benziyor, kaçakçılık bir suçtur, kaçakçılığı önlemek de Kaçakçılık ve İstihbarat Daire Başkanlığının görevidir. E Kaçakçılık Daire Başkanlığı ya ben bunu ben kaçakçılığı önledim deyip ama ülke kaçakçıyla doluysa, kaçak mal doluysa o zaman onun görevini yaptığını ne kadar öngörebilirsiniz? Ben vergisini veren bir insan olarak bunu sormakla yükümlüyüm ve bunun karşılığını da almakla yükümlüyüm. Henüz bu konuda bir adım atılmadı. Henüz bu konuda bir gelişme sağlanmadı ama eğer konu AİHM’ne kadar giderse TİB’in başı çok ağrır. Bu kurumların denetlenmesi hakkında TİB düşünmesi gerekiyor.”

Kaymaz da yakın döneme kadar iletişimin denetlenmesini düzenleyen bir yasa olmadığını ve bu boşluğun her ne kadar eksiksiz ve mükemmel olmasa da 5271 sayılı CMK ile doldurulduğunu belirtmektedir. Ancak, TİB’in ise bağımsız bir yapıya sahip olmadığını ve denetlenmesinin düzenleniş şekli dikkate alındığında kişi hak ve özgürlüklerini koruyamayacağını belirtmektedir (Kaymaz, 2009: 500-505).

Bu bölümde iletişimin denetlenmesinin sosyal etkilerini incelemeden önce katılımcıların konunun hukuksal boyutu hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak katılımcıların tamamının (n=9) iletişimin denetlenmesi konusunda bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yine katılımcıların tamamı (n=9) suçla mücadelede ve güvenliğin sağlanmasında iletişimin denetlenmesinin gerekli olduğunu belirtmiş ancak bazı katılımcılar bu konuda uygulamadaki özensizliklere dikkat çekmişlerdir. Nitekim bu husus Cumhurbaşkanlığı DDK raporunda da ifade edilmiştir.

Yakın döneme kadar yasal olarak düzenlemesi yapılmamış olan iletişimin denetlenmesi konusunun 5271 sayılı CMK ile düzenlenmiş olması önemli bir gelişmedir. Ancak bir katılımcının da ifade ettiği gibi kanunların

titizlikle uygulanması, kanunların çıkarılması kadar önemlidir. Görüşmelerde ifade edilen özensizliklerin yaşanmış olması bu alanda görev yapan tüm personelin özensiz olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak konunun hassasiyeti dikkate alındığında bu alanda yapılan hataların “dinleniyorum” ya da “izleniyorum” algısının oluşmasında önemli rol oynadığı değerlendirilmektedir.

2. İLETİŞİMİN DENETLENMESİNİN İNFORMEL SOSYAL KONTROL OLUŞUMUNA ETKİSİ

Bu bölümde bir gözetim pratiği ve sosyal kontrol aracı olarak iletişimin denetlenmesinin informel sosyal kontrol oluşumu üzerinde etkisi sorgulanmıştır. İnsanlarda oluşan “gözetleniyorum” duygusunun davranışlara yansması panoptikon metaforunda ayrıntılı olarak görülmektedir. Gözetlendiğini düşünen ya da sürekli olarak bir gözün etkisi altında bulunan birey bir süre sonra durumu içselleştirerek davranışlarını bu düşünceye göre şekillendirmektedir.

Bu düşünceden hareketle iletişimin denetlenmesinin insanların davranışları üzerinde bir etki yaratıp yaratmadığı ve yaratıyorsa bu etkilerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak üçüncü bölümde de ifade edildiği üzere enformasyon toplumunda “yeni gözetim” olarak nitelendiren günümüz gözetim pratikleri asimetrik bir niteliğe sahiptir. Gelişen teknoloji sadece resmi makamların ya da güçlünün değil, hemen hemen herkesin birbirini gözetlemesine imkân veren bir ortam yaratmıştır. Bunun en güncel örneği Enver Aysever’in “Yazgıcılar” isimli romanıdır. Romanda izleme, dinleme ve gözetlemenin asimetrik şekilde yaygınlaştığı toplum yapısı çarpıcı bir şekilde resmedilmektedir. Diğer bir örnek ise İngiltere’de *News of The World* Gazetesinin karıştığı “telefon dinleme” skandalıdır. Gazetenin 2002 yılından bu yana birçok kişiyi dinlediği ya da izlediği ortaya çıkmıştır (Çınar [web], 2011). Bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Kısacası gözetim bugün sadece resmi kurumların elinde bulunan bir yetki değildir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde kontrol kültürünün yaygınlaşması ve risklerin artmasına paralel olarak yaygınlaşan gözetleme kültürünün etkilerinin konu bağlamında ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Bu bağlamda araştırmanın temel sorularının odaklandığı nokta makro bir bakış açısıyla gözetimin davranışlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ancak gözetim konusu daha önce de ifade edildiği gibi çok geniş kapsamlı bir konudur. Dolayısıyla ülkemizde en sık gündeme konulardan bir tanesi olan iletişimin denetlenmesi konusu ele alınmıştır. Bu konunun seçilmesinde ise iletişimin denetlenmesinin sosyal etkilerine dair konuların son zamanlarda daha sık olarak işlenmesidir.

Konuya ilk dikkat çeken isim Enis Coşkun'dur. Enis Coşkun'un Watergate skandalından 2 yıl sonra yazdığı "Gizli Dinleme" isimli kitabında konuya şu sözlerle dikkat çekilmektedir (Coşkun,1974: 253-254):

"Yaygınlaşan gizli dinlemenin insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yapacağı da unutulmamalıdır. Bir kimsenin dinlenmesi tek başına belki de sakınca doğurmayabilir. Ama dinlemenin toplumun üzerine gladyatör ağı gibi atılmış olması, bireylerin dinlemenin bu denli yaygın olduğunu bilmeleri onların özellikle ruhi sağlıklarını olumsuz yönde etkiler, bozar. Muhakkak ki, sürekli dinlenmekte olduğu düşüncesi kişiyi kapladığı zaman onu bir gerilimin içine iter... Bu düşünce giderek onda sabit bir düşünce haline de dönüşebilir. Bu yöndeki gelişmelerin kişiler üzerinde bir takım psikolojik bozukluklara, hastalıklara yol açabileceği olasılığı kabul edilmelidir. Bunlar arasında fobiler, şizofrenik vakalar yer alabilir."

Faruk Bildirici'nin "Gizli Kulaklar Ülkesi" (1999) isimli kitabında da Türkiye'de iletişimin denetlenmesinin etkilerine dair örnekleri bulmak mümkündür. Telefon dinlemelere karşı verilen tepkiler ise şu şekilde sıralanabilir (Bildirici, 1999: 58, 74, 133, 141, 184, 219) :

- Dinleyene küfretme,
- Ortamda radyo ya da su sesi açılması (zamanla bu seslerin ayıklanmasını sağlayacak teknoloji geliştirilmiştir),
- Telefon konuşmalara dikkat etme,
- Elektronik önlemler,
- Dinlenmenin kanıksanması,

- Birkaç cep telefonu, fazla sayıda sim kart kullanma.

Bu tedbirlere ilave olarak günümüzde ise özellikle cep telefonu ile her konuyu konuşmama, bazı konuşmalarda cep telefonunun konuşma yapılan salona alınmaması, telefonun bataryasını çıkarma, şifreli konuşma, kısa konuşma, yanlış anlaşılmaya ihtimal vermeyecek şekilde konuşma gibi davranışların olduğu görülmektedir. Bu kaygıların oluşmasında ise “dinleniyorum” ya da “izleniyorum” kaygısının etken olduğu değerlendirilmektedir. Bu kaygıların ise toplam nüfusun ne kadarında yaşandığını söyleyebilmek güçtür. Ancak her ne kadar nüfusun az bir bölümü olsa bile demokratik bir hukuk devletinde bu tür kaygıların giderilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde de gündelik yaşamlarında modern enformasyon teknolojilerini yoğun olarak kullanan medya mensuplarının böyle bir kaygı taşıyıp taşımadıkları ve eğer böyle bir kaygı yaşıyorsa bunun etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Ancak iletişimin denetlenmesinin informal sosyal kontrol oluşumuna etkileri değerlendirilmeden önce katılımcıların modern enformasyon teknolojilerini hangi oranda ve hangi nedenlerle kullandıkları araştırılmıştır.

Bu kapsamda öncelikle katılımcılara telefon, e-posta kullanım alışkanlıklarına ve amaçlarına yönelik sorular sorulmuştur.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (n=7) hem özel hayatında hem de iş yaşamında aynı cep telefonunu kullandıklarını, diğer katılımcılar da iki telefon kullanmalarına rağmen çoğunlukla kullanım alanlarının birbiri içerisine geçtiğini belirtmişlerdir.

Bu veriye paralel şekilde katılımcıların büyük çoğunluğu (n=6) iş ve özel yaşamlarında aynı e-posta adresini kullandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılara telefonlarının konuşma dışında hangi özelliklerini kullanıldığı sorulduğunda 2 katılımcı bütün özelliklerini kullandığını, bir katılımcı konuşma dışında hiçbir özelliğini kullanmadığını belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise ağırlıklı olarak internet (n=5), sms (n=6), e-posta (n= 4) ve

fotoğraf (n=2) özelliklerini kullandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların Facebook, Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerini kullanımına yönelik sorulara verilen cevaplar dikkate alındığında ise katılımcıların yarısına yakınının (n=4) Twitter'ı kullandıkları ancak bu kullanımın sık olmadığını belirttikleri görülmüştür. Katılımcıların hiç birisinin Facebook hesabı bulunmamaktadır. Cep telefonunun internet özelliğini sürekli kullanan katılımcıların (n=3) ise bu özelliği haber akışı, sayfa kontrolü, güncel gelişmeleri takip etmek amaçlı kullandıkları görülmektedir.

Katılımcıların cep telefonu, e-posta, sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ait veriler değerlendirildiğinde katılımcıların yaptıkları iletişimin tespit ya da takip edilmesini önlemek amacıyla bu konuda özel bir tedbir almadıkları görülmektedir.

Katılımcılara daha sonra telekomünikasyon yoluyla yaptıkları iletişimin denetlenmesi ya da takip edilmesi konularındaki düşüncelerine dair sorular sorulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların internet üzerinden yaptıkları iletişimin takip edildiğini düşünüp düşünmedikleri, bu konuda bir kaygılarının var olup olmadığı ve eğer bu konuda kaygı yaşıyorsa bunun davranışlar üzerinde etkisi olup olmadığı sorulmuştur.

Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların neredeyse tamamı (n=8) internet üzerinden yapılan iletişimin denetlenmesinin "mümkün olabileceğini" belirtmiştir. Ancak bunun katılımcılarda kaygı boyutuna ulaşmadığı (n=9) ve katılımcıların davranışlarını etkilemediği (n=9) görülmüştür. Dolayısıyla internetin gözetimi konusunda bir farkındalığın olduğunu ancak bu farkındalığın informal sosyal kontrol oluşumunda etkili olduğu söylenemez. Gözetim toplumuna vurgu yapan bir katılımcının bu konudaki farkındalık düzeyinin görülmesi açısından verdiği cevap önemlidir:

"İletişim çağı, sizin yürüdüğünüz her yerde ayak izlerimizi bıraktığınız bir alan. İnternete girdiğinizde mutlaka bir iz bırakıyorsunuz, telefonla konuştuğunuzda, konuşmanıza gerek yok cebinizde telefonla yürüdüğünüz zaman sizin o sinyal alışverişinden geriye dönük de bildiğim kadarıyla sinyal taraması yapılabiliyor. Sizin dolaştığınız yerleri tespit edebiliyor. Bu olmalı mı, olmamalı mı? Yasal çerçevede eğer bir suça ilişkin bir takibat söz

konusuysa olabilir. Ama bu kadar gözetim altında olmak, bu kadar her attığınız adımın, her girdiğimiz internet sitesi ki artık internet sitesiyle de sınırlı değil, dolaştığınız mekânlar kayıtlara giriyorsa bindiğiniz araba kayıtlara giriyorsa artık biri bizi gözetliyor. Bir teknolojik aygıt kullanıyorsanız kredi kartı buna dâhil, iz bırakıyorsunuz. Teknolojiyle birlikte karda yürüyorsunuz. Hayatımız her şeyiyle kayıt altında! Uçağa biniyorsun kayda giriyorsun, otobüse biniyorsun kayda giriyorsun, cep telefonuyla yürüdüğün yerden kayda giriyorsun...” (GN-9)

Modern enformasyon teknolojilerinden internetin gözetimi konusundaki görüşlerden sonra günlük hayatta en sık kullanılan mobil telefonların gözetimi konusundaki görüşler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda katılımcılara kişisel telefonları ile yaptıkları iletişimin takip edildiğini düşünüp düşünmedikleri, böyle bir kaygıya sahip olup olmadıkları sorulmuş ve davranışları üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmıştır.

Katılımcıların yarısı (n=4) kişisel telefonları ile yaptıkları iletişimin denetlenebileceğini düşünmektedir. Bir katılımcı (GN-4) bütün gazetecilerin izlendiği yönünde ağırlıklı bir kaygı olduğunu ve kendini bundan ayırık tutmadığını belirtmiştir. Diğer bir katılımcı da (GN-6) Türkiye’de herkesin dinlendiğini düşündüğünü dolayısıyla bu durumda bir gazeteci olarak kendisinin de dinleniyor olabileceğini, kendisi dinlenmese bile dinlenen başka bir kişiyle yaptığı görüşmenin dinlenebileceğini ifade etmiştir. Diğer bir katılımcı da (GN-9) yasal dinlemelerden çok yasal olmayan dinlemelerden çekindiğini ve bunun artık organize gruplar tarafından yapıldığını vurgulamış ve durumu “dinlenmiyorum rahatlığıyla yaşamıyorum ama dinleniyorum diye de hayatımı daraltmıyorum” şeklinde ifade etmiştir. Bir katılımcı da geçmişte böyle bir kaygısının geçmişte olduğunu ancak şu an bu kaygıyı yaşamadığını ifade etmiştir.

Bu soruya verilen cevaplar arasında “şeffaflığa” vurgu yapılması dikkat çekicidir. Katılımcıların yarısından fazlası (n=5) sürekli şeffaf olduklarını dolayısıyla bu konuda kaygı yaşamadıklarını ifade etmiştir. Şeffaflığa vurgu yapan bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Kaygıya düşmemek istiyorum. Böyle bir kaygıya sahip olmamayı tercih ediyorum. Şeffaf kalıyorum. Şeffaf kaldığım için de mahallenin delisi diyorlar

ya da Aristo diyorlar. Çünkü çırılçıplak olmanız her zaman fayda veriyor. Dolayısıyla böyle bir kaygıya kapılmadığınız içinde rahat oluyorsunuz.” (GN-1)

“Ben yasal dinlemeden çekinmiyorum. Yasal olmayan dinlemelerden çekiniyorum. Hatta o kadar şeffaf bir hayat yaşıyorum ki bazen bizimle ilgili insanların olumsuz algıları varsa, ya keşke dinleseler de bizi, o olumsuzlukları taşımadığımızı insanlar görseler dediğim de oluyor. Saklımız yok, şeffaf bir hayat yaşıyorum.” (GN-9)

Lyon da bireylerin saklayacakları bir şey olmadığı ya da yanlış bir şey yapmadıklarına inandıkları için gözetime karşı direnç göstermediklerini belirtmektedir (Lyon, 2006: 20-23). Ancak başka bir katılımcının şeffaflık hakkındaki görüşleri ise şu şekildedir:

“Şeffaf olmak ayrı bir şey, tedirgin olmak ayrı bir şey. Her konuştuğunun dinlenebilir, yazılabilir olması normal değil. Bu kadar rahatlığı doğru bulmuyorum. İnsanların psikolojilerini davranış kalıplarını etkilediğini belirlediğini düşünüyorum... Bu korkusuzluk ve rahat olma halini ben tuhaf buluyorum. “Ben devletin o kadar sadık kuluyum ki.” Bu, o anlama geliyor. “Sadığım, ciciyim, benden istendiği şekilde bir vatandaşım”. Zaten ne olacak ki uslu çocuk sendromunun uslu vatandaş haline uygulanmasıdır bu.” (GN-2)

Katılımcılara yöneltilen diğer bir soru da daha önce telefonlarının dinlenip dinlenmediğini öğrenmek için bir girişimlerinin olup olmadığıdır. Katılımcıların tamamı (n=9) böyle bir girişimlerinin olmadığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar (n=3) ise böyle bir girişimleri olsa dahi sonuç alamayacağını düşünmektedir. Bir katılımcı (GN-6) ise bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Asla hiç böyle bir şeye gerek duymam. Dinleniyorsa da dinleniyor. Ben her zaman dinleniyor diye düşünürüm telefonu. Dinleniyor diye kabul ederim. Hep de şunu söylerim dinlenirse de dinlensin ama önemli olan başka insanlara zarar vermesin. Özel hayatımda buna yeteri kadar dikkat ediyorum.”

Ayrıca katılımcıların iletişimin denetlenmesi konusunda ne zamandan beri kaygı yaşadıkları sorulmuştur. Katılımcılar ise bu konuda farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bir katılımcı özellikle 2000’li yıllardan sonra enformasyon teknolojilerindeki gelişmeye ve 11 Eylül saldırılarından sonra iletişimin denetlenmesine yönelik yatırımlara dikkat çekerken diğer bir

katılımcı eskiden bu konuda çekinceleri olduğunu ancak son yapılan düzenlemelerle böyle bir kaygısı kalmadığını belirtmektedir.

Katılımcıların yarısı (n=4) ise özellikle 2005 yılından sonra gündeme gelen önemli davalarla birlikte bu farkındalığın arttığını belirtmişlerdir. Bu konuyu bir katılımcı (GN-4) şu şekilde açıklamaktadır:

“90’lı yıllarda böyle bir kaygımız yoktu. Başlangıçta böyle bir kaygımız yoktu. Teknolojinin çok yararlı olduğundan mutlu bir şekilde kullanıyorduk özellikle 2000’li yıllardan sonra bu kaygı gelişmeye başladı. Bu dinlemelerin yapıldığı bir de kullanım yaygınlaştıktan sonra zaten bunlar ortaya çıktı. Tabi bir takım soruşturmalar, davalarda, ilişkilerde bu telefon konuşmalarının mahkeme dosyalarında delil olarak kullanıldığını veya delil olmak üzere sunulduğunu iddianamelerde yer aldığını gördükten sonra kaygı iyice geliştirdi biliyorsunuz. Çünkü binlerce sayfalık telefon dinlemelerinin çok büyük bir yer tuttuğunu gördük. Çok yaygın bir dinleme olduğunu gördük. Sonra TİB’den resmi açıklamalar yapıldı kaç kişinin telefonunun dinlendiğine dair. Dinlemeye ilişkin düzenlemeler yapıldı. Eğer bir suç unsuruna rastlanmamışsa dinlenen kişinin bilgilendirilmesi ve dinleme kayıtlarının yok edilmesi gibi haklar olduğunu sonradan öğrendik. Bu mahkeme ve soruşturmalarla kaygının arttığını söyleyebilirim.”

İletişimin denetlenmesinin informal sosyal kontrol oluşumu üzerine etki edip etmediğini belirlemek üzere katılımcılara herhangi bir ortamda görüşmelerinin ifşa olmaması için bir tedbir alıp almadıkları sorulmuştur. Katılımcılardan bir kişi hariç tamamı görüşmelerinin ifşa olmaması için “tedbir almadığını” belirtmiştir. Bir katılımcı da önlem almadığını ancak yanlış anlaşılacağını düşündüğünde “geniş konuştuğunu” belirtmiştir. Dolayısıyla iletişimin denetlenmesi bir sosyal kontrol aracı olarak görüşme grubundaki hiçbir katılımcının (dinleme kaygısı olsun ya da olmasın) davranışlarında bir değişikliğe neden olmamıştır. Kaygı duyduğunu belirten katılımcıların da önlem almalarını gerektirecek derecede kaygılı olmadıkları görülmüştür. Bu konuda “öğrenilmiş çaresizlik duygusunun” etkili olduğu değerlendirilmektedir (Güven, 2007: 262). Bir katılımcı bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Bunun sonunun olmadığını düşünüyorum. Cep telefonunun bataryasını çıkartsanız, şu çikolatanın içine bile dinleyici konulabilir. 50 bin tane yol var. İnternet üzerinden küçük şeyler... Böyle yaşanmayacağını düşünüyorum.

Birileri kafayı buna takmışsa illaki amacına ulaşır.” (GN-2)

Ancak bazı katılımcılar (n=3) her ne kadar kendileri kaygı duymasa da bu kaygıların yol açtığı davranış değişikliklerine ait örnekler vermişlerdir:

“Durumu benimle eşdeğer olmayan birçok arkadaş dinlendiğinden korkuyor, bundan kaygı duyuyor ve buna ilişkin önlemler alma gereği duyuyor tabi. Ama şunu da biliyorum... Birisinin değil insanlarla görüşürken, değil telefonların pilini çıkarmak, taa kapının ucuna koyduğunu da biliyorum. Öyle önlemler aldığını biliyorum. Haksız mı? Haklı olduğu da çıktı ortaya...” (GN-3)

“Ben kendiliğimden bunu yapmıyorum ama görüştüğüm kişiden öyle bir talep gelirse ona uyuyorum. Telefonu dışarda bırakmak gibi, kapatmak gibi. Ben gazetecilik yaptığımı bilerek gidip geldiğim için kendi açımdan bir tedbir almıyorum ama görüştüğüm kişiyi rahatlatacaksa önerdiğim oluyor. Şu anda görülmekte olan bir davada bu gibi örnekleri gördük. Tekrar geriye arayıp muhatabını şunu kastettim yanlış anlaşılmasın eğer dinleyen varsa diye düzelttiğini de gördük. Dolayısı ile davranışları da etkilemiş oldu.” (GN-4)

Katılımcılara yöneltilen diğer bir soru da daha önce telefonu dinlenen bir yakınlarının olup olmadığı ve bu konuda kendilerinin ne hissettikleridir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (n=7) telefonu dinlenen bir yakını ya da arkadaşı olduğunu ve çok üzüldüğünü belirtmiştir. Bu durum ise katılımcılarda direkt olarak dinlenenin kendileri olmasa bile görüştükleri kişilerin dinlenebileceği algısını oluşturmaktadır. Bazı katılımcılar da (n=3) üzüldüklerini ancak bu konunun artık kanıksandığını belirtmektedir. Katılımcıların ifadeleri ise şu şekildedir:

“Evet oldu yakın çalışma arkadaşlarımın telefonlarının dinlendiği ve bu telefon konuşmaları da ifşa edildi... Bu durumda onların hissettiklerinin ne kadar kötü olduğunu gördüm. Çünkü X dinlediği zaman kasmaya başlamıştı kendi sesini duyduğu zaman. Kötü olmuştu. Evet, kötü bir şey ama ben kendi sesimi dinlersem aynı duruma düşer miyim? Zannetmiyorum... Belki alıştık.” (GN-1)

“Birçok arkadaşımız dinlendi. İnsanın kendini çıplak hissetmesi doğru bir tanı. Yatak odanızda soyunuyorsunuz, giyineceksiniz, tam çıplaksınız birden spotlar yanıyor ve bakıyorsunuz ki aslında herkes sizi izliyor gibi bir duygu düşünün ya da eşinizle yataktasınız birdenbire bir bakıyorsunuz ki herkes

sizi izliyor. Yani ne hissedersiniz? Ne kadar kötü bir duygu değil mi? ... Mahrem alanın bu kadar ayaklar altına alınması insanı üzüyor tabi.” (GN-3)

“Çevremizde oldu. Hatta şu an içinde bulunduğumuz binada da bir gazeteci arkadaşımız bir zaman dinlenmişti. Bunlar artık günümüzde olağan hale geldi, sıradan işler gibi geldi. O yüzden hissedecek de artık bir şey olmuyor. Böyle bir ülkede yaşıyorum diyorsun olanları da artık sıradan olay diye ne yazık ki insan üzülerken de olsa kabul ediyoruz.” (GN-6)

“Var işte hepsi içeride. X’i tanırım. İnsan tabi kendini çıplak hissediyor, çaresiz hissediyor. Bu konuda sanki biraz sanki postumuz kalınlaşmış gibi ya da tepkiselliğimizi yitirmiş durumdayız, simitçi bile dinleniyorum sanıyor o nedenle alıştığımız bir süreç.” (GN-7)

Sonuç olarak bu bölümde iletişimin denetlenmesinin informel sosyal kontrolün oluşumunda etkili olup olmadığı değerlendirilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu herhangi bir kaygı nedeniyle “telefonun bataryasını çıkarma, kısa konuşma, yanlış anlaşılma ihtimal vermeyecek şekilde konuşma, şifreli konuşma” gibi davranışları sergilemediklerini belirtmiş ancak bazı katılımcılar kendileri her ne kadar bu tür davranışları sergilemese de çevresinde bu tür önlemleri alan kişilerin olduğunu ifade etmişlerdir. Yine bazı katılımcılar bu tür tedbir isteklerinin görüştükleri kişiler tarafından dile getirildiğini ve bu durumda da kendilerinin bu isteği yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla çalışma grubunun verdiği cevaplar dikkate alındığında iletişimin denetlenmesinin bir kaygı yarattığı ancak bunun örneklem grubunda yaygın olarak informel sosyal kontrol oluşumuna yol açtığı söylenemez. Ancak bu noktada katılımcıların çevrelerinde gördükleri olaylara dayanarak verdikleri örneklerin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bu durumda da bazı bireylerde bu kaygının yoğun şekilde görüldüğü ve bunun da informel sosyal kontrol oluşumunda etkili olduğu söylenebilir.

Katılımcıların vurguladığı hususlardan birisi ise yine “şeffaflık” olmuştur. Bazı katılımcılar şeffaf kalarak saklayacak bir şeyleri olmadığını dolayısıyla herhangi bir önlem alma gereği hissetmediklerini belirtmişlerdir.

Dinlenme kaygısının oluşmasında ise katılımcıların yarısının da belirttiği gibi son yıllarda kamuoyuna mal olmuş önemli davaların etkili olduğu görülmektedir. Bu davalara ait iddianamelerin ek klasörlerindeki delillerin

bazılarının dinleme kayıtlarından oluşması ve bu iddianamelerin çeşitli internet sitelerinde yer alması bu konudaki farkındalığı artırmıştır. Ancak bir katılımcı (GN-8) ise bu olayların farkındalığı artırdığını dolayısıyla “mevsimsellikten arındırılması” gerektiğini belirtmiştir.

İletişimin denetlenmesinin informal sosyal kontrolün oluşumundaki rolü değerlendirildikten sonra katılımcılara iletişimin denetlenmesinin bir sosyal kontrol aracı olarak toplumu, medya mensuplarını ve haber kaynaklarını nasıl etkilediğine dair sorular sorulmuştur.

3. İLETİŞİMİN DENETLENMESİNİN TOPLUM VE MEDYA MENSUPLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bu bölümde iletişimin denetlenmesinin toplumda ve medya mensupları üzerinde nasıl bir etki yaptığı araştırmaya katılan gazetecilerin görüşleri değerlendirilerek ele alınacaktır. Ancak bu değerlendirmelere geçmeden önce enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşması, bireylerin enformasyon teknolojilerini yoğun olarak kullanmaları ve bu araçlarla yaptıkları iletişimin denetlenmesine yönelik düşüncelerin varlığına dair örnekler incelenecektir. Daha sonra katılımcıların değerlendirmeleri bu örneklerle birlikte yorumlanacaktır.

Günümüz toplumu teknoloji ve enformasyon alanındaki gelişmelere süratle ayak uydurmaktadır. Cep telefonları, sosyal medya ağları, anlık mesajlaşma servisleri kişisel ve toplumsal iletişimde kullanılan temel araçlar haline gelmişlerdir (Elektrik Mühendisleri Odası [web], 2009: 5).

Bilgi Toplumu (BT) 2011 yılı istatistiklerine göre Türkiye’de 2004 yılında son 3 ay içerisinde internet kullanımı yüzde 13,3 iken, 2010 yılında bu oran yüzde 37,6’ya ulaşmıştır. Bu bireylerin de yaklaşık olarak yüzde 60’ı interneti her gün kullanmaktadır. Yine aynı istatistiklere göre Türkiye’de internet kullanım amaçlarına bakıldığında ilk iki sırayı elektronik posta gönderme/alma ile sohbet odalarına, haber gruplarına veya çevrimiçi tartışma forumlarına mesaj gönderme, anlık ileti gönderme (Facebook, Twitter, Chat, Msn, Skype vb. kullanarak başkaları ile gerçek zamanlı yazışma) almaktadır. Türkiye’de en çok ziyaret edilen internet sitesi ise

Facebook'tur (BT Dairesi Başkanlığı [web], 2011: 14-15).

TNS Global Araştırma Şirketinin dünya çapında yaptığı araştırma sonuçları da Türkiye'de internet kullanım amacının öncelikle e-posta gönderme/alma (%30) ve sosyal medyaya bağlanmak (%32) olduğu tespit edilmiştir. İki araştırma sonuçları dikkate alındığında Türk toplumunun interneti özellikle iletişim amaçlı kullandığı sonucu ortaya çıkmaktadır (TNS [web], 2010) .

Artan sosyal medya kullanımı teşhircilik kültürünün bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Gözetim teknolojilerinin artmasına paralel olarak enformasyon çağında bir yandan mahremiyetin sonunun ne olacağı sorgulanırken bir yandan da bireyler kendilerine ait özel bilgileri, kişisel yorumları sosyal medyada sıklıkla paylaşmaktadır. Bu durum bir paradoks olarak algılanabilir. Özellikle yeni neslin sosyal medyayı yoğun olarak kullanması “asla yeterli bilgiye sahip olamama” (*never enough information*) kavramıyla açıklanmaktadır (Psychology Today [web], 2011).

Her ne kadar teşhircilik kültürü artsa da ve mahremiyetin sınırları daralsa da modern enformasyon teknolojilerini yaygın olarak kullanımı beraberinde mahremiyet sorunlarını daha çok gündeme taşımaktadır. Sosyal paylaşım siteleri toplumsal bir iletişim aracı olarak kullanırken beraberinde başka sorunları da gündeme getirmektedir. İngiltere'de *Divorce Online* isimli bir şirketin yaptığı araştırma sonuçlarına göre boşanma nedenlerinin %33'ün de Facebook'un yer aldığını belirtilmektedir (Milliyet [web], 2012). Türkiye'de de bu nedenle boşanmaların yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya ağları vasıtasıyla bir yandan toplumsal iletişimin sağlanırken bir yandan da bu ağlara bağlı olmanın maliyeti kişisel bilgilerin kamusal hale dönüşmesi sonucunu doğurmaktadır.

Görüldüğü üzere modern enformasyon teknolojilerinin kullanımı hızla artmakta ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamaya başladığı görülmektedir. Bireylerin bu yeni teknolojileri kullanımı artarken bir yandan da bu araçlar vasıtasıyla gerçekleştirdikleri iletişimin takip edilebileceğine dair kaygıların arttığı da gözlenmektedir. Çalışkan, 341 kişiyle yaptığı araştırma sonucunda

katılımcıların %54'ünün evlerinde, % 58'inin ise iş yerlerinde sosyal paylaşım ağlarında yapmış oldukları aktivitelerin, % 64'ünün ise e-postalarının ve anlık mesajlaşmaların takip edilebileceğini düşündüklerini belirtmektedir (Çalışkan, [web], 2011).

İnternet üzerinden yapılan iletişimin artmasına paralel olarak bu vasıta ile yapılan iletişimin takip edilebileceğine dair kaygıların arttığı görülmektedir. Kaygıların yoğunlaştığı diğer bir konu ise telefonla yapılan iletişimin denetlenmesine yöneliktir. Medyada ise bu konu zaman zaman gündeme gelmektedir:

“...Taksiciden kapıcısına, borsacısından sanatçısına kadar herkeste dinlenme fobisi oluştu. Belki gerçekten dinleniyorlar, belki kuruntu yapıyorlar... Ancak bir gerçek var ki, 70 milyon insanın psikolojisi bu dinlenme fobisi yüzünden iyice bozulmuş durumda. Avea hattımla ilgili bir işlem için Avea Aktivasyon Merkezi'ne gittim. Orada sıra bekleyen ona yakın kişiden 3 kişi hatlarını iptal etmeye gelmişlerdi. Nedenleri aynı: Dinleniyor olmak! Birinin mesleği lokantacı, diğeri ise eczacı ve belediye çalışanı. GSM operatörlerine çok sayıda hat iptali yapılıyor. Büyük bir bölümünün gerekçesi dinlenme şüphesi...” (Özdemir [web], 2008)

“Bir toplumda yasal olmayan telefon dinlemelerinin yaygınlaşması ve insanların birbirlerini bu dinlemeye dayanarak vurmaya, yıpratmaya başlamalarının sonunun toplum için bir felaket olabileceğini ve en önemlisi de bir gün bu dinlemeleri yapanların da dinlenmeye başlanacağını ve sonunda o toplumda önlenemeyen, durdurulamayan anarşinin çıkabileceğini ve çok kötü gelişmelerin yaşanacağını aslında birçok insan içgüdüsel olarak hissediyor...” (Turgut [web], 2011)

“...Türkiye’de özellikle üniversitelerin psikoloji bölümlerine seslenmek istiyorum. Telefonu dinlenen insan psikolojisi üzerinde bu türden grup dinamikleri yapmalarında yarar var. Çünkü önümüzdeki yıllarda bu olay çok daha yaygın bir toplumsal sorun olmaya doğru gidiyor. Niye sadece Türkiye’de bu kadar yaygın kullanılıyor? Siyasal bilgiler fakültelerine de şunu araştırmalarını tavsiye ediyorum: Bu çağda telefon dinleme, ortam dinleme imkânları her ülkede kullanılacak kadar basitleşti. Bütün ülkelerde kişilerin, kurumların, çetelerin, iktidarın elinde bu imkânlar varken niye sadece Türkiye’de böylesine iğrenç ve yaygın biçimde kullanılıyor? Üzerinde durmaya değmez mi? Yoksa “Sen mazrufa da bak”, “Benim dinlenmekten korkacağım bir şey yok” gibi bahanelerle bu iğrençliğe ortak olmaya devam

mı edeceğiz?” (Özkök [web], 2011)

“Yasal dinlemelerden söz ediyorum.. Yargı kararıyla olanlardan... Zor olması lazım, başka delillerin de bulunması lazım, suçu önlemeye yönelik olması lazım, suç işlendiğine dair kuvvetli şüphenin olması lazım.. Lazım oğlu lazım.. Yasalar bunu emrediyor. Peki uyuluyor mu? Yooo.. Çoğu zaman dinleyelim bakalım bi şeyler bulur muyuz diye dinleniyor!.. Yeni mi anladın demeyin.. Günaydın çekmeyin.. Yaygın olan bu kanaat olaylar aydınlandıkça somutlaşıyor... Anlayacağınız dinleme meselesi çoktan çıkırından çıkmış.. Neredeyse herkes bi vesileyle dinlenir hale gelmiş...” (Tezkan [web], 2011)

Gazete haberlerinden yapılan bu alıntılar Türkiye’de toplumun önemli bir bölümünde “dinleniyorum” kaygısının arttığına ve bunun da toplum sağlığının bozulmasına neden olduğuna işaret etmektedir. Dinlemeler ile ilgili olarak toplumda da bireylerle görüşüldüğünde dinlenme kaygısının yaşandığını görmek mümkündür.

Konu ile ilgili olarak katılımcılara telefon dinlemelerinin toplumu nasıl etkilediği sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (n=7) telefon dinlemelerin toplumu oldukça olumsuz şekilde etkilediği, bu kanaatin yaygın olduğu ve bunun sonuçlarının da demokrasi açısından olumsuz bir gelişme olduğunu düşünmektedir. Bir katılımcı ise telefon dinlemelerinin toplumu etkilemediğini düşünürken, diğer bir katılımcı da yasal telefon dinlemelerinden ziyade illegal ortam dinlemelerinin bir “korku toplumu” yarattığını ifade etmiştir. Oluşan durumu ifade etmede ise “toplumsal şizofreni”, “paranoya”, “korku toplumu”, “toplumsal travma”, “travmatik tortu” ve “gözetleme toplumu” gibi güçlü ifadelerin kullanılmasının, bu algının yaygın ve etkilerinin ise yoğun olduğunu ifade etmek için kullanıldığı değerlendirilmektedir.

Görüşler değerlendirildiğinde bu algının sıradan vatandaşları dahi etkilediği, insanlar tarafından informal sosyal kontrol olarak adlandırılabilir kişisel tedbirlerin alınmaya başladığı, konunun Başbakan ve Bakanlar gibi üst düzey yetkililer tarafından da dile getirildiği görüşleri ağırlık kazanmaktadır. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir:

“Paranoyak hale geliyor insanlar, hiçbir özel sırrı olmayan insanlar bile sade vatandaş dediğimiz insanlar bile konuşurken dinlenebileceğinden kaygı

duyuyor. Yakınım telefonda konuşurken dikkat et diyor bana... Asıl olarak Türkiye demokrasisi açısından çok vahim sonuçlar doğurduğunu ve daha da vahim sonuçlara yol açacağını düşünüyorum, ondan korkuyorum. Çünkü altını çizerek söylemem lazım eğer siz gerçekten bir suçu ortaya çıkarmak için bunu doğru biçimde kullanırsanız bu bir suçla mücadele aygıtı olur ama siz bunu farklı biçimlerde ve denetlenmeden, sınırlanmadan demokrasi dışı biçimde meşru olmayan araçlarla kullanırsanız bu sonuçta tamamen bir silah haline gelir ki şu anda Türkiye’de maalesef silah haline gelmiş durumda birilerinin elinde ve bu silahın kime doğrulacağını ne zaman nasıl kullanılacağını bilmiyoruz bugün bana yarın size doğrultulabilir.” (GN-3)

“Tedirgin etmiş durumda. Çok enteresan bir şekilde izlenmesinde bir özel amaç güdülmeyecek olan sokaktaki vatandaş dahi dinlendiğinden endişe ediyor. Yani herhangi bir şekilde kamuyu ilgilendirmeyen birisi dahi beni dinliyorlar diye telefonunun bataryasını çıkartıyor. Buzdolabına koyuyor konuşurken kısık konuşuyor veya az konuşuyor. Böyle bir paranoya oluştu maalesef. Bunu bir baskı toplumu bir korku toplumu diye tarif edilen bir atmosfer oluştu. Bunun dağıtılması lazım. Bunun güvence altına alınması lazım. Bu da tabi resmi makamların görevi... Bu kuşku kolay kolay ortadan kalkmaz.” (GN-4)

“Legal dinlemelerin toplumu korku yönüne sevk etmediği kanaatindeyim. Ama illegal ortam dinlemeleri bir korku toplumu yaratıyor. Dinlemenin dayanağı topluma her dakika anlatılmadığı için her duyum veri kabul ediliyor. Kişiler hakkındaki gerçek dışı imaj ve kanaat oluşturuluyor. İşte o durumda toplumu herhangi bir yöne sevk etmenin, manipülasyonun aracı haline geliyor.” (GN-8)

“Toplumun hareketlerini kısıtlıyor, simitçi bile dinleniyorum sanıyor, zaten etkilemiş durumda, Türkiye’nin ruh sağlığı bu konuda bozuk, travmatik bir tortu var, bu tortu kafalardan kolay kolay da gitmez. Teknoloji daha acımasızca geliştiği için de her gün, her gün yeni bir şey olacaktır. Adam attığınız e-maili havada yakalayıp indiriyor Londra’da, siz istediğiniz kadar uğraşın. O açıdan biz sadece bu oyunun seyircileriyiz, bunda yapabileceğimiz belirleyici bir aktör olarak rolümüz yok. Teknoloji çok kontrolsüz geliyorsa oradaki tüm aktörler sadece seyircidir bence.” (GN-7)

Tüm katılımcıların soruya verdiği cevaplar dikkate alındığında en belirgin olarak ortaya çıkan husus toplumda bu konuda yaygın bir algının oluştuğunun kabul edilmesidir. Her ne kadar bu kaygının oluşmasında işgal edilen pozisyon ya da sosyal statü/konum önemli olsa da sıradan

vatandaşların dahi bu algıya sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir konu ise bu algıya sahip olan bireylerin kendi kişisel tedbirlerini almaları ve telefonla konuşmalarında otosansür uygulamalarıdır. Bazı katılımcılar telefonla konuşmanın bir terapi olduğunu, ancak “dinleniyorum” duygusuna sahip insanların ise bu terapiden mahrum kaldığını dolayısıyla bunun da toplum sağlığı üzerinde olumsuz etki yarattığını belirtmektedirler (GN-2, GN-6).

Diğer yandan bir katılımcı ise insanların kendini kısıtlamadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Cep telefonu ya da diğer teknolojik aygıtlar çok fazla etkilemiyor insanları. İnsanlar hayatlarını daraltmaya razılar. İyi kötü kendisini de çeki düzen verenler de var. Ama olay mahallinden, suç mahallinden de çok fazla uzaklaşmıyorlar. Katil yine cinayet işlemeye devam ediyor, cebinde cep telefonu! Bir de çekiyor cep telefonuna, bir de öyle şeyler var... Teorik olarak insanların kendilerini daha fazla sınırlamaları bekleniyordu. Ben daha fazla sınırlamadıklarını görüyorum.” (GN-9)

Bu ifadeler ise Lyon’un yeni teknolojiler ve gözetimden bahsederken yaptığı tespitlerle örtüşmektedir. Lyon, bireylerin yeni teknolojilerden sağlayacağı faydaların ödeyecekleri bedelden daha fazla olduğu için kendilerini gözetim altında hissetmeyeceğini belirtmektedir (Lyon, 2006: 20-23).

İletişimin denetlenmesinin toplum üzerindeki etkilerine dair görüşler değerlendirildikten sonra katılımcılara gazetecilerin bu durumdan nasıl etkilendiği sorulmuştur. Katılımcıların verdiği cevaplar dikkate alınarak şu tespitler yapılabilir:

- Gazetecilerin iletişiminin denetlenmesi ya da denetlenmese bile bu konuda bir algının oluşması gazetecilerin özgürce haber almalarını ve topluma özgürce haberlerini aktarmalarını engelleyici bir faktör olmaktadır (GN-1),
- Son güncel davalarla birlikte bazı gazetecilerin kimlerle niçin görüştüğüne yönelik haberlerin “suçlu hissettirme psikolojisi” oluşturması habercilik kalitesini ve verimliliğini etkilemektedir. Gazeteciler bu durumu

“bizim listemizde görüşülemezler listesi yoktur” şeklinde açıklamaktadır (GN-2),

- “Daha sinik medya, daha sinik gazeteci tipinin doğmasına” neden olmaktadır. Ancak bu durumun oluşmasında iletişimin denetlenmesi tek etken değildir³⁶ (GN-3),

- Gazetecilerde ortaya çıkan izlenme ve dinlenme kaygısı telefonla konuşmayı bir “izlenme kaygısı” haline getirmiştir. Dolayısıyla gazeteciler daha çok “yüz yüze haber yapmayı” tercih etmekte ya da telefonun dinlenmesini önlemek için bataryasını çıkartma vb. önlemler almaktadırlar (GN-4),

- Enformasyon teknolojileri bir yandan gazetecilerin işini kolaylaştırırken diğer yandan bu yönüyle onları sınırlandırmakta ve işlerini engellemektedir³⁷ (GN-5),

- Gazeteciler de toplumun bir parçası olduğu için önemli bir bölümünün böyle bir algıya sahip olduğu belirtilmektedir (GN-6),

- Verimli haber üretilmesini engellemektedir. Oluşan bu kaygı nedeniyle hem haber kaynağı hem de haberci daha temkinli davranmaktadır. Haber kaynağının “haberi benim verdiğim ortaya çıkar mı” endişesini de artırmakta ve dolayısıyla birçok haber “otomatik olarak süzgece takılmaktadır.” (GN-7),

- Telefon dinlemelerine dayandırılan delillendirmeler medya özgürlüğü başta olmak üzere temel insan hakları ile ilgili kaygıları tetiklemektedir. Ancak diğer yönüyle de “kendini bu dinleme kayıtlarını deşifre etmeye adanmış gazetecilik” bu kaygının oluşmasında önemli bir aktördür (GN-8),

- Yaşanan kaygılar her ne kadar bazı kısıtlamalar yaratsa da

³⁶ Görüşmeci telefon dinlemelerinin daha sinik bir gazeteci tipinin doğmasında tek etken olmadığını ancak bir faktör olduğunu değerlendirmektedir. Ayrıca bu sinik gazeteci tipinin doğmasının “gazetecilerin kalitesizliğinden değil, mevcut durumdan kaynaklandığını” belirtmektedir (GN-3).

³⁷ Başka bir katılımcı da bu durumu şu sözleriyle “paradoksal” olarak nitelendirmektedir: “Eskiden aldığınız bilgileri sizinle telefonda rahat konuşamıyor. Dolayısı ile telefonda beklenen haberciliği kolaylaştırma işlemi oluşmuyor.” (GN-2).

gazetecilerin bu “enformasyon teknolojilerinden vazgeçme lüksü” olmadıkları için bu realite ile yaşamak zorundadır.” (GN-9)

Oluşan bu kaygı aynı zamanda haber kaynaklarını da etkilemekte ve bu husus ise verimli haber üretmeyi engelleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların yarıdan fazlası (n=6) haber kaynaklarının kendileriyle telefonda sizinle konuşurken ya da iletişim kurarken yaptıkları iletişim iletişimin takip edilebileceğine dair çekincesini belirttiği durumların oluştuğunu belirtmişlerdir.

Bir katılımcı ise haber kaynaklarının daha çok haberin kendilerinden çıktığının bilinmesinin etkili olduğunu ancak buna rağmen sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmiştir. Bir katılımcının ise soruya “Annem kaygı duyuyor başkaları nasıl duymasın. O kaygı duyuyorsa başkaları herhalde kaygı duyuyordur” şeklinde cevap vermesi dikkat çekicidir (GN-3). Bazı katılımcılar ise (n=3) bu durumu “sıklıkla” ya da “hemen hemen her telefonda” yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Hemen her telefonda oluyor. Bu telefonda konuşmama bir genel kural haline geldi, gazetecilerle özellikle. Çünkü kaynaklarımız gazetecilerin telefonlarının dinlendiği gibi bir izlenime sahip. Böyle oluşmuş bir yargıları kanıları var. Onun için genellikle tercihleri yüz yüze görüşmek. Telefonsuz bir ortamda yüz yüze görüşmek şeklinde. Haber kaynağının kaygısı yüksekse ortam dinlemesinden de korkuyor. Onun için yüz yüze görüşmekten de vazgeçiyor. Çünkü bazıları diyor ki mesela telefon olmasa bile araba takip etmiştir, uzaktan fotoğraf çekiyorlardır, ortam dinliyorlardır.” (GN-4)

Oluşan bu kaygının haber kaynakları üzerindeki etkilerine dair yapılan değerlendirmeler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Haber kaynakları bu kaygılarından dolayı telefonda konuşmak yerine yüz yüze konuşmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla telefon sayesinde oluşması beklenen kolaylık paradoksal olarak oluşmamaktadır.

- Haber kaynaklarının ayrıntılı bilgi vermesini sınırlandırmakta ve detaylandırma yapmalarını engellemektedir. Bu durum da verimli haber üretmeyi engelleyici bir faktördür.

İletişimin denetlenmesinin toplum ve medya mensupları üzerindeki etkilerini katılımcıların görüşleri çerçevesinde değerlendirdikten sonra, katılımcıların iletişimin denetlenmesi konusu kapsamında ifade özgürlüğü basın özgürlüğü ve mahremiyet konularındaki görüşleri değerlendirilmiştir.

4. MODERN ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ, ÖZGÜRLÜK VE BİREYSEL MAHREMİYET

Bu bölümde katılımcıların güvenlik önlemleri ve bireysel mahremiyet hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda katılımcılara öncelikle konu bağlamında ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü konularında ne düşündükleri sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar ele alındığında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ifade özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü etkilemektedir. Ancak hangi gerekçeyle olursa olsun ifade özgürlüğünün ve basın özgürlüğünün sınırlandırılmayacağı ifade edilmektedir. İletişimin denetlenmesinin ya da yasadışı dinlemelerin toplumu olumsuz yönde etkilediği ve gazetecilerin işlerini yapmalarını engellediği görüşü soruya verilen cevaplar arasında ağırlık kazanmaktadır (n=6). Bu görüşe sahip katılımcılardan bazılarının ifadeleri ise şu şekildedir:

“İfade özgürlüğü ve basın özgürlüğü, özel yaşamın gizliliği... Zaten doğrudan bunları etkiliyor. Asıl etkilediği bu. Aygıt olarak suç önlemeye yönelik bir aygıt olarak kullanılırsa bunu engellemez ama zaten sorun şu an bunların dışına çıkmasında, bunların dışına çıkması ve bu konuda şu anda temel sorunsallardan birisi bir tüm bunların dışına çıkması, meşru zemini bence kaybetmesi. Türkiye’deki elektronik takibin, iki, yasadışı elektronik takibi ya da yasal yapılan dinlemelerin yasadışı amaçlarla bence gayri ahlaki biçimde kamuoyuna sızdırılmasına yönelik bütün bu dinleme, izleme vs. verilerini ortaya çıkaranları bulması gereken kurumların da üzerlerine düşen görevi yapmaması gibi sorun var bir... Bütün bu konuşmaların peşine düşülüp bunların sorumlularının ortaya çıkarılmaması da bence vahim noktalardan birisi de bu zaten...” (GN-3)

“İfade özgürlüğü çok önemli bir sorunu Türkiye’nin. Bu konuda en fazla etkilenen de biz gazeteciler oluyoruz. Temmuz 2007-Ekim 2009’a kadar olan

sürede 4139 gazeteci hakkında soruşturma açılmış, bunlardan 1739'u hakkında kovuşturmaya yer olmadığına karar verilmiş, 574 dosya hakkında derdest kararı verilmiş, 561 dosya hakkında yetkisizlik ve görevsizlik kararı verilmiş. 1265 soruşturma davaya dönüşmüş, dava açılmış. Bu davalar içerisinde 17 mahkûmiyet çıkmış, 122 beraat çıkmış, 317 davanın düşmüş ve yetkisizlik ve görevsizlik kararı verilen dosya sayısı 203 olmuş. Şimdi bu tabloya baktığınızda açılan 4139 davadan 17'sinde mahkûmiyet kararı çıkmış. Bu çok düşük bir rakam. Demek ki çok kolay şekilde soruşturma açılmış. Soruşturmayla muhatap olan gazeteci üstünde bir manevi baskı oluyor. Şu anda soruşturuluyorum diye. Hakkında dava açılan gazeteci içinde bu daha belirgin olarak hissediliyor. Dolayısıyla bizim özgür çalışmamızı engelliyor bu. Frenleyen bir faktör..." (GN-4)

"Böyle bir ortamda ne ifade özgürlüğü olabiliyor ne basın özgürlüğü olabiliyor. İfade özgürlüğü yok, konuşamıyorsunuz. İstedğiniz bilgileri karşınızdaki kişilerden alamıyorsunuz. Dolayısı ile özgür bir biçimde gazetecilik yapmanız mümkün değil, insanlar özgür bir biçimde konuşamıyor. Gazetecinin kaynağı insandır. O insandan doğru bilgileri alacaksınız ki yorumlayabilesiniz. Dolayısı ile biz doğru bilgiyi alamayınca ya da insanlar çekindikleri için cevap veremediği zaman sizin topluma doğru bilgi vermeniz, özgürce bir şeyler anlatmanız mümkün değil. O insanlar kendine bir takım kısıtlamalar koyuyorsa gazeteci de aman bu işlerden başıma bir şeyler gelebilir diye kısıtlamalar koyuyor. Bunları da hep beraber yaşıyoruz." (GN-6)

Bazı katılımcılar ise iletişimin denetlenmesinin ifade ve basın özgürlüğün etkilemediği görüşünü şu ifadelerle belirtmektedir (n=3):

"Türkiye'nin eski yıllara göre daha önemli bir mesafe kaydettiğini düşünüyorum ama bugünkü güncelde tartıştığımız olaylara baktığımızda bizim de basın özgürlüğü ile bazı işleri birbirinden ayırmamız gerekiyor. Yani basınla ilgili faaliyetlerimiz ayrı bir şey, basın kimliğimizi kullanarak yaptığımız faaliyetler ayrı bir şey. Basınla ilgili faaliyetlerimizde ben bir kısıtlama görmüyorum, hatta artma görüyorum. İfade özgürlüğünde ve basın özgürlüğünde olumlu gelişmeler görüyorum. Ancak bizim basın kimliğimizi kullanarak bunun dışında yaptığımız işlerle ilgili basın özgürlüğümüzü öne sürerek bir takım işler yapıyor olmamızın sınırlandırmasını da doğru buluyorum." (GN-5)

"Türkiye'de herkes bu konuyu rahatlıkla eleştirebiliyor, yerden yere vurabiliyor dinlemelerle ilgili... Bence onlar arasında bir korelasyon yok, özel

basında ifade özgürlüğünü kısıtlıyordur. Telefonda insanlar daha rahat konuşmıyor ama alenen söylemelerini etkileyecek bir süreç yok, televizyonda istediğinizi söylersiniz. Ama televizyonda söyleyebildiğinizi bazen telefonda söylediğin zaman başına problem olabiliyor. Sen bunu özelde söyledin, gizli mi? Halbuki onu televizyonda söyleyebilirsin. Onun harici basın ve ifade özgürlüğünü bu tip bir dinlemenin doğrudan etkilediğini sanmıyorum. Özel anlamda kendinizi tabi sınırlandırabilirsiniz bunu söylemem lazım...” (GN-7)

Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların üçte ikisinin basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü konularında endişe yaşadıkları görülmektedir. Bu durumun da topluma verimli bir şekilde haber sunulmasında negatif bir etki yarattığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Daha sonra katılımcılara bireysel mahremiyet ve güvenlik önlemleri arasında nasıl bir ilişki kurulması gerektiği ve telefon dinleme ya da internet üzerinden yapılan iletişimin takip edilmesi sayesinde elde edilecek fayda ile kişisel özgürlükler arasında nasıl bir denge kurulması gerektiği konularındaki görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar ele alındığında vurguladıkları hususlar şu şekilde özetlenebilir.

- Güvenlik için özgürlükten fedakârlık yapılması istisna olmalıdır. Güvenlik önlemleri ise bireysel mahremiyeti hiçbir zaman için iğfal etmemelidir. Çünkü bireysel mahremiyet insanın kendine ait bir konudur. Bu konu hakkında bir katılımcının ifadesi ise dikkat çekicidir:

“Sade vatandaşın kendisini bir korku toplumunda hissetmesi, kendini özgürce ifade edememesi o toplumda yeni bir güvenlik sorununa dönüşür. Güvenliği sağlıyorum diye bireysel alana çok sık girilip çıkılırsa öyle bir toplumsal dalga oluşur ki, o dalga insanların korkuyu aştığı bir noktada başlar. O günkü şartlarda savunulan tüm güvenlik gerekçelerini bir anda ortadan kaldırabilir. Legal dahi olsa çerçevesi çizilmemiş, insanların bilgilendirilmediği bu tür teknik takipler dayandırıldıkları güvenlik gerekçesinin meşruiyetini de ortadan kaldırır.” (GN-8)

- Bu konudaki yasal düzenlemelerin vatandaşın penceresinden yapılması gereklidir. Çünkü bu durumda zayıf olan vatandaş, güçlü olan ise devlettir. Ayrıca bu yolla elde edilen delillerin ifşa edilmesi bazen kişilerin

onuruna ve guruna ve hatta bazen aile düzenlerine zarar verebilmektedir. Dolayısıyla bu konuda gereken özen gösterilmelidir.

Bu konuda ifade edilen diğer bir görüş de konu ile ilgili olarak yasaların çıkartılması kadar uygulama süreçlerinin de önemli olduğudur. Dolayısıyla yasaların çıkartılmasındaki özenin uygulama aşamasında da gösterilmesi önem kazanmaktadır.

Katılımcılara son olarak gelecekte modern enformasyon teknolojilerinin beraberinde getireceği mahremiyet sorunlarının neler olabileceği ve bunların toplumu nasıl etkileyebileceğine ilişkin görüşleri sorulmuştur.

Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde ise şu görüşler öne çıkmaktadır:

- Mahremiyetin sınırları kalkmaya başlamıştır. İnsanlar da bu yeni duruma yavaş yavaş alışmaktadırlar.
- Kişilerin özgürlük alanı daralmaya başlamaktadır. Modern enformasyon teknolojileri gündelik hayatta daha fazla yer buldukça birey daha çok iz bırakmaya başlayacaktır.
- Toplumsal yaşam “biri bizi gözetliyor” tarzı bir yaşama doğru yol almaktadır. Bir süre sonra herkesin birbirini izleyebildiği bir yaşam sadece romanlarda betimlenen bir durum olmaktan çıkacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada gözetim bir sosyal kontrol aracı olarak ele alınmıştır. Bu anlayışla günümüz gözetiminin anlaşılabilmesi için öncelikle gözetimin bir sosyal kontrol aracı olarak tarihsel süreç içerisindeki pratikleri ve toplumsal etkileri ele alınmış, ardından gözetimin enformasyon toplumunda ulaştığı boyutun ve toplumsal yaşamda oluşturduğu etkilerin değerlendirilebilmesi hedeflenmiştir.

Modernite sürecinde gözetim, panoptikon mantığı ile asimetrik bir özelliğe sahip iken günümüz gözetimi birçok yönüyle liberaldir. İktidarın ya da gücünün bireyi gözetimi, yerini toplumun tüm bireylerinin güçleri ölçüsünde birbirlerini gözetleyebileceği yeni bir duruma bırakmıştır. Modernite sürecinde toplumsal düzenin sağlanması için başvurulanan gözetim pratikleri enformasyon toplumunda çok daha geniş yelpazedeki amaçların gerçekleştirilebilmesi için uygulanmaktadır. Bu nedenle gözetim farklı disiplinler tarafından ele alınmayı gerektiren geniş kapsamlı bir konudur.

Bu çalışmada ise gözetim suçla mücadele ve toplumsal düzenin sağlanmasında bir sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda modernite öncesi ve modernite sürecindeki gözetim uygulamalarının toplumsal etkileri kısaca ele alındıktan sonra enformasyon toplumunda toplumsal düzenin sağlanmasında gözetimin ulaştığı boyutlar ortaya konulmuştur.

Teknolojinin gelişmesine paralel olarak değişme gösteren sosyal yaşamda risklerin artması, gözetim uygulamalarının bu risklerle mücadele etme yolu olarak seçilmesine neden olmuştur. Bu sayede gözetim uygulamaları her geçen gün toplumsal yaşamda daha yaygın, kapsamlı ve yoğun olarak görülmeye başlamıştır. Artan gözetim uygulamaları normal ya da sapkın ayrımı yapmadan toplumunun tümünün takip ve kontrol edildiği yeni bir toplumsal yaşamın oluşmasına neden olmaktadır.

Toplumun tümünün kontrol edildiği bu düzenin oluşması ise kontrol

kültürü kavramıyla açıklanmaktadır. Kontrol kültürünün oluşmasında ise 1970'lere kadar uygulanan ceza refahı politikalarının başarısızlığı önemli rol oynamıştır. Suçla mücadele alanında bu döneme kadar uygulanan ıslah edici politikalar yerini kontrol teorilerine bırakmış ve sosyal yaşamda durumsal suç önleme mantığı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu da krimonojenik durumların ve suç fırsatlarının minimize edilebileceği suç politikalarının üretilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bir sosyal kontrol aracı olarak gözetim uygulamalarının proaktif bir kimliğe bürünme eğiliminde olduğu değerlendirilmektedir.

Risk toplumu olarak da nitelendirilen postmodern toplumda ise 21. yüzyıl insanı terazinin bir kefesine gözetim uygulamaları sayesinde risklerle baş edebilme yeteneğini koyarken diğer kefesine kişisel mahremiyet ve özgürlüğünü koymak zorunda kalmaktadır. Ancak enformasyon toplumunda bireyin risklerle tek başına mücadele edebilmedeki yetersizliğinin farkındalığı terazinin kişisel mahremiyet ve özgürlük tarafının hafif gelmesine neden olmaktadır. Bireyler çoğu zaman gözetim uygulamalarının sağlayacağı faydayı kişisel mahremiyet ve özgürlüklerine yeğlemek zorunda kalmaktadır.

Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra oluşan korku kültürü ve güvensizlik ise risklerin önceden hesaplanıp gerekli önlemlerin alınmasını destekleyen politika ve stratejilerin belirlenmesine neden olmuştur. Uluslararası ölçekte terörle mücadele etmeyi amaçlayan bu anlayış zamanla ulusal ölçekteki suçla mücadele alanında da hâkim olmaya başlamıştır. İnsanları değiştirmek yerine durumları değiştirmeyi hedefleyen bu yeni strateji toplumsal yaşamda özel güvenlik sektörünün devreye girmesi, şehirlerin güvenli siteleri adı altında kaleleştirilmesi ve ileri teknoloji destekli gözetim pratiklerinin günlük hayatta daha yoğun ve sistematik bir biçimde uygulanması gibi birçok değişikliğe neden olmuştur. Önemli bir pazar haline gelen özel güvenlik sektörü de korku kültürüyle beslenen toplum için gerekli olan güvenlik çözümlerini süratle sunabilecek bir seviyeye ulaşmıştır.

Suçla mücadelede modern enformasyon teknolojilerinin kullanımı ise günümüzde oldukça yaygın hale gelmiştir. Formel bir sosyal kontrol aracı olarak suçla mücadelede modern enformasyon teknolojilerinin kullanımının

en yaygın örneği ise telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesidir. Konu hakkında her ne kadar çeşitli platformlarda görüşler bildirilse de Türkiye’de de etkin olarak kullanılan bu yöntemin sosyal etkileri hakkında yeterli çalışmanın yapılmamış olması ve konunun sık sık gündeme gelmesi bu çalışmanın yapılmasında temel motivasyon kaynağı olmuştur.

Türkiye’de 1970’li yıllarda telefon dinleme olayları sadece siyasileri, gazetecileri ve üst düzey bürokratları ilgilendiren bir konu iken günümüzde toplumdaki farklı sosyo-ekonomik statüye sahip vatandaşlar tarafından da bir kaygı nedeni olarak görüldüğü görüşü sıklıkla gündeme gelmektedir. Bu nedenle çalışmanın araştırma bölümünde zaman zaman bürokratlar, köşe yazarları, çeşitli resmi kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından toplumun genelinde var olduğu değerlendirilen “dinleniyorum” ya da “izleniyorum” kaygısının sosyal etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Türkiye’de uzun yıllardır iletişimin denetlenmesi konusunda gerekli ve yeterli yasal düzenlemelerin yapılmamış olmasının bu kaygının oluşmasını sağlayacak uygulamaların yapılması için gerekli ortamın oluşmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. Her ne kadar 2005 yılında uygulamaya konulan yeni CMK’nın ilgili maddeleri ve konu ile ilgili yönetmelikler sayesinde AİHS ve Anayasa tarafından güvence altına alınan özel hayatın gizliliği, ifade özgürlüğü ve haberleşme hürriyeti gibi konularla önemli adımlar atılmış olsa da toplumda oluşan bu kaygının zaman zaman bireylerin davranışlarını etkilediği değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda yapılan çalışmada da toplumsal olayları yakından takip etme imkânı olan gazetecilerin bu konudaki görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İletişimin denetlenmesi günümüzde hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde özellikle organize suçlarla mücadelede etkin olarak kullanılan bir suçla mücadele yöntemidir. Her ne kadar iletişimin denetlenmesi konusunda akla ilk olarak telefon dinlemeleri gelse de gelişen teknoloji dikkate alındığında internetin ve sosyal medyanın gözetiminin zamanla aynı öneme sahip olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim katılımcıların tamamının suçla mücadelede iletişimin denetlenmesi uygulamasının gerekliliği konusunda hemfikir olduğu görülmüştür. Türkiye’nin

özellikle uzun yıllardır terörle mücadele eden bir ülke olduğu da göz önüne alındığında bu gereklilik daha da iyi anlaşılacaktır.

Ancak her ne kadar katılımcılar bu gerekliliğe vurgu yapsa da uygulama boyutunda yaşanan özensizliklerin bu kaygının oluşmasında etkili olduğu görüşü de ağırlık kazanmaktadır. Araştırma kapsamında bir soru olarak sorulmasa da yapılan görüşmeler esnasında gündeme gelen diğer bir konu ise yasadışı dinlemelerdir. Yasadışı dinlemelerin büyük çoğunluğu ise ortam dinlemelerinden oluşmaktadır. Özellikle son on yılda birçok üst düzey bürokratin ses kayıtlarının medyaya yansması Türkiye’de yasadışı dinleme yapan kişi ya da örgütlerin imkân ve kabiliyetlerinin ulaştığı boyutlar hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yasa dışı dinlemeye imkân veren çeşitli cihaz ve programların satıldığı internet sitelerinin yaygınlığı da bu cihaz ve programlara artan talebin önemli bir göstergesidir.

Katılımcılar tarafından belirtilen diğer bir konu iletişimi denetleme yeteneği olan kurumların denetlenmesinin sağlıklı bir şekilde yapılma imkân ve kabiliyetinin olmamasıdır. TİB’in kurulmasıyla birlikte iletişimin denetlenmesinin daha sağlıklı bir zeminde yapıldığı görüşü yaygınlık kazanmış olsa da bazı katılımcıların bu kurumun sağlıklı bir şekilde denetlenebilme imkânı konusunda tereddütlere sahip oldukları görülmüştür. İletişimi denetleme yeteneği olan kurumların denetlenmesine dair sonuç raporlarının düzenli aralıklarla kamuoyu ile paylaşılmasının bu tereddütlerin ortadan kaldırılmasında etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Yine hem katılımcılar hem de çeşitli uzmanlar tarafından bahsedilen diğer bir konu ise telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi sonucu elde edilen ses kayıtlarına ait dökümlerin iddianamelerle ilişkili olmayan bölümlerinin ayıklanmadan iddianamelere konulmasıdır. Bu özensizlik sonucunda ise bireylerin suç konusuyla ilgisi olmayan özel yaşamlarıyla ilgili konuların iddianamelerde yer alması hem kişileri itibarsızlaştırmakta hem de Anayasa tarafından güvence altına alınan bazı temel hak ve özgürlüklerin çiğnenmesine neden olmaktadır. Bu iddianamelere ait metinlerin de internet ya da çeşitli basın organlarında yer almasının ve kişilerin suçla ilgisi olmayan özel yaşamlarına dair bilgilerin

magazinsel olarak haberleştirilmesinin yine toplumda bu kaygının oluşmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmanın temel sorularından bir tanesi de formel bir sosyal kontrol aracı ve bir gözetim pratiği olarak ele alınan telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin informal sosyal kontrol oluşumunda etkili olup olmadığıdır. Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesinin toplum üzerinde panoptikonvari bir duygu yaratması bireylerin davranışlarında çeşitli değişikliklere yol açmaktadır ki bu durum enformasyon toplumunda informal sosyal kontrolün yeni görünümüleri olarak değerlendirilmektedir. “Gözetleniyorum” ya da “dinleniyorum” duygusuna sahip olan birey tıpkı panoptikonda olduğu gibi bir süre sonra davranışlarını ya da düşüncelerini kısıtlamaya ya da ifade ediş şekline özen göstermeye ya da farklı tedbirler almaya başlamaktadır. Araştırmanın örneklem grubundaki üyelerin büyük bir bölümü böyle bir kaygıları olmadığını belirtse de bu durumun görev yaptıkları pozisyonlardan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Çünkü kişisel olarak kaygı yaşamadığını belirten katılımcıların tamamı çeşitli pozisyonlardaki diğer meslektaşlarının bu konuda kaygı taşıdığını ve bu durumun davranışlarına çeşitli şekillerde yansıdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu durumun katılımcıların büyük bölümü tarafından “korku toplumu” ya da “paranoya” gibi kelimelerle ifade edilmesi bu kaygının yaygınlaştığının ve davranışları etkilediğinin önemli bir göstergesidir.

Enformasyon toplumunda panoptikon metaforunun yanında gözetimin sinoptik özelliği de devreye girmektedir ki resmi kurumların dışında özel kişi ya da kuruluşların iletişimi denetleyebilecek imkânlara sahip olması ve bunlarla mücadele ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Medyaya yansıyan birçok ses kaydının kimler tarafından hangi yollarla elde edildiğinin bulunamaması yine bu kaygının gelişmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Bu kaygının toplum üzerindeki etkileri değerlendirildikten sonra bu kaygının gazetecilerin mesleki yaşamları üzerindeki etkilerine dair katılımcıların görüşleri değerlendirilmiştir. Katılımcıların büyük bir bölümü bu kaygının gazetecilerde de olduğunu ve bu durumun gazeteciliği de olumsuz

yönde etkilediğini düşünmektedirler. Özellikle haber kaynaklarının bu konudaki çekincelerinin son dönemde daha da arttığı ifade edilen konulardan bir tanesidir. Bu durumda verimli haber üretmeyi olumsuz yönde etkilediği yine katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Nitekim buna paralel düşünceler çeşitli zamanlarda çeşitli yazarlar tarafından köşe yazılarında da dile getirilmektedir.

Sonuç olarak risk toplumunda güvensizlik kültürü üzerine inşa edilen kontrol kültürü beraberinde gözetim kültürünün yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Gözetim kültürü ise ancak gözetlediği ya da gözetlenerek güvenliğinin sağlandığı zaman kendini rahat hisseden bir vatandaş profilinin oluşmasında etkili olmaktadır. Enformasyon toplumunda artan risklerle mücadelede modern gözetim pratiklerinin yaygınlaşması, bu alandaki teknolojilerin gelişmesi ve kişisel bilgi ve enformasyonun ağlar arasında dolaşımının daha da artması ileride toplumsal yaşamı daha fazla şeffaf hale getirecektir. Şeffaflaşan yaşamda kişilerin saklayacak bir şeyleri olmadığı sürece kaygı duymaları gerekmediği anlayışı ile artan formel sosyal kontrol uygulamalarının informal sosyal kontrol oluşumunda etkili olacağı ve bu uygulamaların toplumsal gizli yan etkilerinin daha belirgin olarak ortaya çıkacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ACLU Resmî İnternet Sitesi “Bigger Monster, Weaker Chains: The Growth of an American Surveillance Society”, 15.01.2003, <http://www.aclu.org/files/FilesPDFs/aclu_report_bigger_monster_weaker_chains.pdf>, 11.1.2012

Akşam Gazetesi İnternet Sitesi. “Bir yılda 70 Bin dinleme yapıldı”, 24.11.2011, <<http://www.aksam.com.tr/bir-yilda-70-bin-dinleme-yapildi--80863h.html>>, 26.03.2012.

ALTHUSSER, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul, İthaki Yayınları, 2006.

ARSLAN, Asım. **Telekulak Cumhuriyeti**, Ankara, Vizyon Kırtasiye-Matbaacılık, 2011.

AİHS, 1.11.1998, Madde 8.

ATAY, Hande. “Temel Haklar ve İlkeler Doğrultusunda İletişimin Denetlenmesi Tedbiri ve Kişisel Güvenlik”, **Ceza Hukuku Dergisi**, Sayı: 10, Ağustos 2009, 157-175.

Avrupa Konseyi Resmî İnternet Sitesi. “Türkiye’de Adalet Yönetimi ve İnsan Haklarının Korunması”, 10.01.2012, <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2006446&SecMode=1&DocId=1842440&Usage=2>>, 23.03.2012.

AYSEVER, Enver. **Yazgıcılar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012.

BAUMAN, Zygmunt. **Özgürlük**, (Çev. Vasıf Erenus), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.

BAUMAN, Zygmunt. **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul, MetisYayınları, 2003.

BECK, Ulrich. **Risk Toplumu**, (Çev. Kazım ÖZDOĞAN ve Bülent DOĞAN), İstanbul, İthaki Yayınları, 2011.

BEKTAŞ, Rahşan B. ve Ayça GELGEÇ BAKACAK. “Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, Haziran 2009, 33-48.

BELL, Daniel. “İletişim Teknolojisi: Gidişat İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi?”, Uğur Dolgun (Ed.), **Sosyo-Ekonomik Perspektif**, (Çev. K. Ahmet Sevimli), Bursa, Asa Kitabevi, 2001, 309-328.

BİLDİRİCİ, Faruk. **Gizli Kulaklar Ülkesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

BLACK, Donald. **Toward a General Theory of Social Control**, Orlando, Academic Press, 1984.

BOZOVIC, Miran (Ed.). **The Panopticon Writings**, New York, Verso, 1995.

BT Dairesi Başkanlığı Resmî İnternet Sitesi. “Bilgi Toplumu İstatistikleri 2011”, Haziran 2011, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Diger/Bilgi_Toplumu_Istatistikleri_2011.pdf>, 20.03.2012.

CASTELLS, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (1.Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi)**, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

CMK, 4.12.2004, 5271, Madde 45-46, 135-140, Resmî Gazete, 17.12.2004, 25673.

COHEN, Stanley. **Visions of Social Control**, Cambridge, Polity Press, 1985.

COHEN, Elliot D. **Mass Surveillance and State Control**, New York, Palgrave Macmillan Press, 2010.

COŞKUN, Enis. **Gizli Dinleme**, İstanbul, May Yayınları, 1974.

COŞKUN, Enis. **Küresel Gözaltı - Elektronik Gizli Dinleme ve Görüntüleme**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000.

Cumhurbaşkanlığı Resmî İnternet Sitesi, “Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının 2006 - 2007 ve 2008 Yılları Faaliyet ve İşlemlerinin Denetlenmesi Konulu DDK Raporu”, 2010, <<http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk34.pdf>>, 12.01.2012.

CUSTERS, Bart. “Tapping and Data Retention in Ultrafast Communication Networks”, **Journal of International Commercial Law and Technology**, Vol. 3, Issue 2, 2008, 289-300.

ÇALIŞKAN, Behlül. “**Yeni İletişim Ortamlarında Gözetim-Üniversite Çalışanlarının Gözetim Algıları**”, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, <http://marmara.academia.edu/behlulcaliskan/Papers/1270709/Yeni_Iletisim_Ortamlarinda_Gozetim_Universite_Calisanlarinin_Gozetim_Algilari>, 12.12.2011.

ÇINAR, Bekir. “İzinsiz telefon dinlemeleri ve İngiltere örneği”, **Yeni Şafak Gazetesi İnternet Sitesi**, 13.07.2011, <<http://yenisafak.com.tr/Yorum/?i=329706>>, 17.03.2012.

DOLGUN, Uğur. **Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna**, Ankara, Ekin Kitapevi, 2005.

DOLGUN, Uğur. **Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.

DOLU, Osman. “**Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji**”, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2010.

DOLU, Osman, Şener ULUDAĞ ve Cemil DOĞUTAŞ. “Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik Politikaları İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (Ayrı Basım), Cilt: 65, No: 1, Ocak-Mart

2010, 57-81.

Elektrik Mühendisleri Odası Resmî İnternet Sitesi. “İletişim Özgürlüğüne Müdahale Raporu”, 2009, <http://www.emo.org.tr/ekler/6dcc0fceeee647c_ek.pdf?tipi=4&turu=H&sube=0>, 18.03.2012.

ERDEM, Mustafa Ruhan. “5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi”, www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/115.doc, 22.02.2012.

ERDEM, Mustafa Ruhan. **Ceza Muhakemesinde Organize Suçlulukla Mücadelede Gizli Soruşturma Tedbirleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2001.

ERGİN, Sedat. “Yargı Reformu (8): Avrupa’dan Telefon Dinleme Uyarısı”, **Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi**, 04.02.2012, <<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/19843080.asp>>, 14.02.2011.

EYCE, Ali. “Kendi telefonunu dinleten hakimler!”, **Sabah Gazetesi İnternet Sitesi**, 16.12.2008, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/12/16/haber,1BC4980DA2E8415CBE1849A9D4B3ECEC.html>>, 16.03.2012.

FOUCAULT, Michel. **Deliliğin Tarihi**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006a.

FOUCAULT, Michel. **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006b.

GANDY, Oscar H. **The Panoptic Sort - A Political Economy of Personal Information**, Colorado, Westview Press, 1993.

GARLAND, David. **The Culture of Control**, The University of Chicago Press, 2001.

GELERİ, Aytekin. “Türkiye’de Terör ve Organize Suçlarla Mücadelede İletişimin Denetlenmesi”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 13(2), 2011, 73-96.

GIDDENS, Anthony. **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul, Devin Yayınları, 2008.

GÜCÜYENER, Merve. **Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

GÜVEN, Sevgi K. **Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

HORWITZ, Allan V. **The Logic of Social Control**, New York, Plenum Press, 1990.

HUGHES, Gordon. **Understanding Crime Prevention**, Berkshire, Open University Press, 2003.

INNES, Martin. **Understanding Social Control - Deviance, Crime and Social Order**, Berkshire, Open University Press, 2003.

İÇLİ, Tülin G. ve Esra BURCU. “İnformel Sosyal Kontrolün Sağlanmasında Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Temmuz 1993, 43-56.

KAYMAZ, Seydi. **Ceza Muhakemesinde Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2009.

KOÇER, Kenan. “Telekomünikasyon Aracılığıyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı, Teknik Araçlarla İzleme ya da Bilgisayarlarda, Bilgisayar Programlarında ve Kütüklerinde Arama, Kopyalama ve El Koyma Suretiyle Elde Edilen Sesli veya Görüntülü Verilerin Disiplin Soruşturmasındaki Kıymeti”, **Ceza Hukuku Dergisi**, Sayı: 10, Ağustos 2009.

LYON, David. **Elektronik Göz**, (Çev. Dilek Hattatoğlu), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1997.

LYON, David. “Surveillance Society”, 2008, <http://www.festivaldeldiritto.it/2008/pdf/interventi/david_lyon.pdf>, 16.01.2012.

LYON, David. **Gözetlenen Toplum**, (Çev. Gözde Soykan), İstanbul, Kalkedon Yayıncılık, 2006.

LYON, David. **Surveillance Studies: An Overview**, Cambridge, Polity Press, 2007.

MARX, Gary T. **Undercover: Police Surveillance in America**, Berkeley, University of California Press, 1988.

MARX, Gary T. “Surveillance and Society”, **Encyclopedia of Social Theory**, 2005, < <http://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html>>, 13.03.2012.

MATHIESON, Thomas. “The Viewer Society: Michel Foucault’s Panoptikon Revisited”, **Theoretical Criminology**, 1 (2) <<http://tcr.sagepub.com/content/1/2/215>> 1997, 215-234.

Medyafaresi İnternet Sitesi. “Adalet Bakanı: Telefonda konuşurken sözlerimi tartıyorum” ,01.12.2009 , <<http://www.medyafaresi.com/haber/32855/guncel-adalet-bakani-telefonda-konusurken-sozlerimi-tartiyorum.html>> 26.03.2012.

Merriam-Webster İnternet Sitesi. “Surveillance”, <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/surveillance>>, 07.09.2011.

Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi. “Üçüncü Boşanma Nedeni Facebook”, 01.01.2012, <<http://gundem.milliyet.com.tr/ucuncu-bosanma-nedeni-facebook/gundem/gundemdetay/01.01.2012/1482889/default.htm>>, 05.01.2012.

MONAHAN, Torin. **Surveillance in The Time of Insecurity**, New Jersey,

Rutgers University Press, 2010.

NEOCLEOUS, Mark. **Toplumsal Düzenin İnşası - Polis Erkinin Eleştirel Teorisi**, (Çev. Ahmet Bekmen), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006.

NEUMAN, W. Lawrance. **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, (Çev. Sedef ÖZGE), İstanbul, Yayınodası Yayıncılık, 2008.

ORWELL, George. **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, (Çev. Nuran Akgören), İstanbul, Can Yayınları, 2002.

ÖNÜR, Nimet. **Küreselleşen Dünyada İletişim ve Toplum**, Ankara, Alp Yayınları, 2002.

ÖZDEMİR, Remzi. "Telefon dinleme", **Yeniçağ Gazetesi İnternet Sitesi**, 29.09.2008, <<http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=5357>>, 13.11.2011.

ÖZKÖK, Ertuğrul. "Telefonu Dinlenmiş Adamın Haletiruhiyesi", **Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi**, 07.09.2011, <<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/18666139.asp>>, 08.09.2012.

ÖZTÜRK, Bahri ve Mustafa Ruhan ERDEM. **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2007.

Psychology Today İnternet Sitesi. "Technology: N.E.I. is the New T.M.I.", 29.04.2010, <<http://www.psychologytoday.com/blog/the-power-prime/201004/technology-nei-is-the-new-tmi>>, 12.03.2012.

PHILIPS, David. J. "Review of Monahan's Surveillance in the Time of Insecurity", **Surveillance & Society**, 8(4), 2011, 537-538, <<http://www.surveillance-and-society.org/ojs/index.php/journal/article/view/DownloadInterstitial/monahan2/monahan2>>, 19.02.2012.

Radikal Gazetesi İnternet Sitesi. "Vekiller kriptolu cep peşinde", 14.04.2012, <<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1084904&CategoryID=77>>, 26.04.2012.

ROSS, Edward Alsworth. "Social Control", **American Journal of Sociology**, Vol. 1, No. 5, March 1896, 513-535, <<http://www.jstor.org/stable/2761903>>, 28/12/2011.

ROSS, Edward Alsworth. "Social Control. XX. The Vicissitudes of Social Control", **American Journal of Sociology**, Vol. 6, No. 4, Jan. 1901, 550-562, <<http://www.jstor.org/stable/2762291>>, 28/12/2011.

Sabah Gazetesi İnternet Sitesi. "Yıldırım: TİB'in dinleme yetkisi yok", 23.11.2011, <<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/11/23/yildirim-tibin-dinleme-yetkisi-yok>>, 26.03.2012.

SCHEERER, Sebastian ve Henner HESS. "Social Control: A Defence and

Reformulation”, Roberto BERGALLİ ve Colin SUMNER (Eds.), **Social Control and Political Order**, Londra, Sage Publications, 1997, 96-130.

SCHNEIER, Bruce ve David BANISAR. **The Electronic Privacy Papers**, New York, Wiley Publishing, 1997.

STAPLES, William G. **The Culture of Surveillance: Dicipline and Social Control in the United States**, New York, St. Martin's Press, 1997.

STAPLES, William G. **Encyclopedia of Privacy**, Westport, Greenwood Press, 2007.

STAPLES, William G. “The Culture of Surveillance Revisited: “Total Information Awareness” and the New Privacy Landscape.” **Social Thought and Research**, Vol.: 26, No: 1&2 (2005), 123-135, <<http://kuscholarworks.ku.edu/dspace/bitstream/1808/5201/1/STARV26N1-2A7.pdf>>, 15.01.2012.

SUMNER, Colin. “Social Control: The History and Politics of Central Concept in Anglo-American Sociology”, Roberto BERGALLİ ve Colin SUMNER (Eds), **Social Control and Political Order**, Londra, Sage Publications, 1997a, 1-34.

ŞAHBAZ, İbrahim. **İletişimin Denetlenmesi ve Yasak Deliller**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2009.

TAŞKIN, Mustafa. “Türk Hukukunda Adli ve Önleme Amaçlı İletişimin Denetlenmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Temmuz 2010, 477-506.

TEZKAN, Mehmet. “Telefon Dinlemek Bu Kadar Kolay mı?”, 11.10.2011, **Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi**, <<http://gundem.milliyet.com.tr/telefon-dinlemek-bu-kadar-kolay-mi-/gundem/gundemyazardetay/11.10.2011/1449344/default.htm>>, 19.10.2011.

TİB Resmî İnternet Sitesi. “Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişim”, <<http://tib.gov.tr/kat/ss.html>>, 17.03.2012.

TBMM Resmî İnternet Sitesi. “İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun 7 Haziran 2001 Tarihli 15’inci Toplantısında Telefon Dinlemesi ve Bu Yolla Elde Edilen Kayıt Bilgilerinin Medyada Yer Alması Üzerine Gündeme Getirilen Usulsüz Telefon Dinleme Konusunu Araştırmak Amacıyla 14 Haziran 2001 Tarihinde Kurulan Alt Komisyon Raporu”, 2002, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/kr_telekulak.pdf>, 12.01.2012.

TBMM Resmî İnternet Sitesi. “İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığı’nın İletişimin Tespiti, Dinlenmesi, Kayda Alınması ve Haberleşme Özgürlüğünün İhlali İddialarının Araştırılması Konulu Raporu”, 2008, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/kr_telekulak_102008.pdf>, 12.01.2012.

T.C. Anayasası, 7.11.1982, 2709, Resmî Gazete, 9.11.1982, 17863, Madde 20, 22.

TDK Resmî İnternet Sitesi. “Gözetim”, <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4faf9cae977393.13635905>, 07.09.2011.

TDK Resmî İnternet Sitesi. “İletişim”, <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4fb09ea8efaab7.87091672>, 21.02.2012.

TNS İnternet Sitesi. “İnternet Statistics&Social Media Usage Online Behaviour&Trend”, 2010, <<http://2010.tnsdigitallife.com/>>, 11.01.2012.

TOKGÖZ, Cemile. **Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni Gözetim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

TOPAL, Çağatay. “Global Citizens and Local Powers: Surveillance in Turkey”, **Social Text**, Duke University Press, Issue: 83, Vol. 23, No. 2, Summer 2005, 85-93.

TURGUT, Serdar. “Telefon Dinlemelerinin Sonu Felakettir”, **Habertürk Gazetesi İnternet Sitesi**, 03.09.2011, <<http://www.haberturk.com/yazarlar/serdar-turgut/665744-telefon-dinlemelerinin-sonu-felakettir>>, 16.01.2012.

TURSUN, Cem. “Hakan Şükür'den Suç Duyurusu”, **Hürriyet Gazetesi İnternet Sitesi**, 24.01.2012, <<http://www.hurriyet.com.tr/spor/futbol/19752776.asp>>, 30.01.2012.

WOOD, David Murakami (Ed.), A Report on The Surveillance Society, The Surveillance Studies Network, September 2006 <http://www.ico.gov.uk/upload/documents/library/data_protection/practical_application/surveillance_society_summary_06.pdf> 24.01.2012.

YILDIRIM, Ali ve Hasan ŞİMŞEK. **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011.

YILMAZ, Cevdet. **Risk Kapıyı Kırınca**, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.

Yönetmelik (Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Tespiti, Dinlenmesi, Sinyal Bilgilerinin Değerlendirilmesi ve Kaydı Alınmasına İle Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik), Resmî Gazete, 10.11.2005, 25989, Madde 3.

Yönetmelik (Ceza Muhakemesi Kanununda Öngörülen Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı ve Teknik Araçlarla İzleme Tedbirlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik), Resmî Gazete, 14.01.2007, 26434, Madde 4.

YÜCESAN, Hasan. “Çağın Dinleme Paronayası”, <<http://www.caginpolicisi.com.tr/92/5-6-7-8.htm>>, 19.12.2011.

EKi

EK-A : GÖRÜŞME FORMU

GÖRÜŞME FORMU**GÖRÜŞMENİN YAPILDIĞI YER :****GÖRÜŞMENİN YAPILDIĞI TARİH-SAAT :****GÖRÜŞÜLEN KİŞİ İLE İLGİLİ BİLGİLER :**

a. Yaş :

b. Eğitim Durumu :

1. İletişimin tespiti ya da takip edilmesine dair kanunlar hakkında bilgi sahibi misiniz?

2. Teknik takip (mobil ya da sabit telefon ve internet üzerinden gerçekleştirilen iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınması) yoluyla suçluların yakalanması ve güvenliğin sağlanması konularında ne düşünüyorsunuz?

3. Teknik takibi hangi kurum/kurumların yaptığını biliyor musunuz? Bu kurumlara ne kadar güveniyorsunuz? Bu kurumların denetlenmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

4. Teknik takibe imkân veren sistem ve yetkiler hangi kurum/kurumların kontrolünde olmalıdır?

5. Hem iş, hem de özel hayatınızda aynı cep telefonunu mu kullanıyorsunuz?

6. Hem iş, hem de özel hayatınızda aynı elektronik posta adresini kullanıyorsunuz?

7. Cep telefonunuzun konuşma dışında hangi özelliklerini kullanıyorsunuz?

8. Cep telefonunuzu kullanmadığınız bir yaşam düşündünüz mü?

9. Cep telefonunuzun sosyal medya/internet bağlantısı var mı? Varsa bunları ne sıklıkla kullanıyorsunuz?

10. Facebook, Twitter, Youtube vb. sosyal paylaşım sitelerinde yaptığınız yorumların ya da paylaştığınız şeylerin (resim, video, yazı vb.) takip edildiğini düşünüyor musunuz?

11. Facebook, Twitter vb. sosyal paylaşım sitelerinde yorum yazarken nelere dikkat ediyorsunuz?

12. İnternet üzerinden yaptığınız iletişimin takip edildiğini düşünüyor musunuz? (Elektronik posta, anlık sohbet odaları ya da ziyaret ettiğiniz siteler?) Böyle bir kaygıya sahip misiniz? Cevabınız evet ise bu durumda ne yapıyorsunuz?

13. Kişisel telefonunuz ile yaptığınız iletişimin takip edildiğini düşünüyor musunuz? Böyle bir kaygıya sahip misiniz? Cevabınız evet ise bu durumda ne yapıyorsunuz?

14. İşyerinizdeki telefonunuzun dinlenildiğini düşünüyor musunuz? Böyle bir kaygıya sahip misiniz? Cevabınız evet ise bu durumda ne yapıyorsunuz?

15. Telefonunuzun dinlenip dinlenmediğini öğrenmek için bir girişiminiz oldu mu?

16. Herhangi bir ortamda birebir görüşmelerinizin ifşa olmaması için tedbir alıyor musunuz? (Örnek: Cep telefonunuzun bataryasını çıkartıyor musunuz?)

17. Cep telefonu ile yaptığınız görüşmelerin dinlenme ihtimali karşısında ne gibi kişisel tedbirler alıyorsunuz? (Örnek: Yanlış anlaşılmaya ihtimal vermeyecek şekilde konuşma, şifreli konuşma vs.)

18. Telefonu dinlenen bir yakınınız ya da arkadaşınız oldu mu? Olduysa bu durumda siz ne hissettiniz?

EK-A'NIN DEVAMI

19. Dinleme kayıtlarının ifşa edilmesi özel hayatın gizliliği açısından nasıl bir önem taşımaktadır?

20. Kişisel bilgilerinizin ifşa olması durumunda ne hissedersiniz?

21. Telefon dinlemeleri sizce toplumu nasıl etkilemektedir ve etkileyecektir?

22. Telefon dinlemeleri sizce gazetecileri ve medya çalışanlarını nasıl etkilemektedir ve etkileyecektir?

23. Telefonunuzun dinlenmesi ve internet üzerinden yaptığınız iletişimin tespiti gibi konulardaki kaygılarınız (varsa) özel hayatınıza yansımakta mıdır?

24. Haber kaynağınızın telefonda sizinle konuşurken ya da iletişim kurarken onunla yaptığınız iletişimin takip edilebileceğine dair çekincesini belirttiği bir durum oldu mu?

25. Konu bağlamında ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü konularında ne düşünüyorsunuz?

26. Bireysel mahremiyet ve güvenlik önlemleri arasındaki nasıl bir ilişki kurulmalıdır?

27. Telefon dinleme ya da internet üzerinden yapılan iletişimin takip edilmesi sayesinde elde edilecek fayda ile kişisel özgürlükler arasında nasıl bir denge kurulmalıdır?

28. Gelecekte sizce modern enformasyon teknolojilerinin beraberinde getireceği mahremiyet sorunları neler olabilir? Bunlar sizi nasıl etkileyecektir?

